

EĞİTİM
yayınevi

İSTİHDAM ÜZERİNE GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Editörler:

Dr. Oğuzhan Şengül
Prof. Dr. Uğur Adıgüzel

İSTİHDAM ÜZERİNE GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Editörler:

Dr. Oğuzhan Şengül

Prof. Dr. Uğur Adıgüzel

EĞİTİM
yayınevi

İSTİHDAM ÜZERİNE GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Dr. Oğuzhan Şengül, Prof. Dr. Uğur Adıgüzel

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğın (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6382-33-6

1. Baskı, Aralık 2022

Kütüphane Kimlik Kartı

İSTİHDAM ÜZERİNE GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Dr. Oğuzhan Şengül, Prof. Dr. Uğur Adıgüzel

112 s., 165x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-6382-33-6

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

 kitapmatik
İLK OKUYAN İZLENİ
İNTERNETKİTAP

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE’DE JEOPOLİTİK RİSKİN DÖVİZ KURU ÜZERİNDEKİ ROLÜ	5
Mehmet DİNÇ	
COVID-19 ve İŞSİZLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	21
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILMAZ	
DIŞ TİCARETİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	31
Hasibe ŞENCAN	
KÜRESEL KRİZ SONRASINDA GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İSTİHDAM VE ENFLASYON TEMELLİ DURUM TESPİTİ VE DEĞERLENDİRME.....	43
Mustafa TORUN, Melike Buse AKCAN, Müşerref ARIK	
FAİZ ARTIŞI KURU DIZGINLER Mİ? BİR GÜVEN BUNALIMI: TÜRKİYE ÖZELİNDE BİR ANALİZ.....	55
Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZKAN, Dr. Oğuzhan Şengül	
İSTİHDAM ve E-TİCARET İLİŞKİSİ.....	61
Büşra ORTAARABACI, Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL	
TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK HİSTERİSİNİN KESİRLİ FOURIER FONKSİYONLAR İLE TEST EDİLMESİ.....	77
Prof. Dr. Selim KAYHAN, Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL	
TÜRKİYE’NİN TARIMSAL DIŞ TİCARETİ İLE TARIMSAL İSTİHDAMI ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: 2005-2021 DÖNEMİ	87
Mustafa KAVACIK	
D-8 ÜYESİ ÜLKELERDE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ.....	101
Ayşegül HAN, Gökhan KONAT	

TÜRKİYE'DE JEOPOLİTİK RİSKİN DÖVİZ KURU ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Mehmet DİNÇ¹

1.GİRİŞ

Ülkelerin jeopolitik konumunun sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik gibi birçok alanı etkilediğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin dünya coğrafyasındaki yeri gerek Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olmasından dolayı askerî açıdan, gerek İslam ve Hristiyan dünyasının bir karşılaşma bölgesi olmasından dolayı dini açıdan, gerek Avrupa kültürü, Rusya kültürü, Asya kültürü, Afrika kültürü ve Arap kültürü ile çevrili olmasından dolayı kültürel açıdan, gerek Asya ile Avrupa arasında ekonomik olarak köprü vazifesi görmesinden dolayı ekonomik açıdan, gerekse dünya coğrafyasında söz sahibi olan güç odaklarının ortasında yer almasından dolayı jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahiptir (Kaya, 2017). Ancak Türkiye'nin bulunduğu bu önemli konum birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Son 40 yıldır ülkenin yaşamış olduğu terör saldırıları, 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve daha sonra farklı Arap ülkelerine yayılan ve Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin Türkiye'nin komşularını da etkilemesi Türkiye'nin de etkilenmesine neden olmuştur. Bu durum Caldara ve Iacoviello (2022)'e göre bir jeopolitik risk durumudur. Caldara ve Iacoviello (2022)'e göre jeopolitik risk, uluslararası ilişkilerdeki barış düzenini etkileyen savaşlar, terörizm ve devletler ile siyasi aktörler arasındaki her türlü gerilim, tehdit gibi olumsuz olayların tırmanması şeklinde tanımlanmaktadır. Yazarlar tarafından hesaplanan 1985 yılından başlayan jeopolitik risk endeksi (GPR), 8 kategoride düzenlenmiş ABD'den 6, İngiltere'den 3 ve Kanada'dan 1 gazete olmak üzere 10 gazete metninde yer alan olumsuz jeopolitik olaylarla ilgili yazı sayısı sayılarak elde edilmiştir. 1900 yılından başlayan tarihsel endekste ise 3 gazetede yer alan olumsuz jeopolitik olaylarla ilgili yazı sayısı sayılarak elde edilmektedir. 1985 yılında başlayan jeopolitik endeksin ilk önemli olayı ABD'nin 1986 yılının Nisan ayında Libya'yı bombalaması olarak

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mdinc@agri.edu.tr ORCID: 0000-0002-9864-8117

gösterilmektedir. Daha sonraki olaylar ise sırasıyla, 1990 yılındaki Körfez Savaşı, 1992 yılındaki Bosna Savaşı, 2001 yılındaki 11 Eylül Saldırısı, 2003 yılındaki Irak işgali, 2011 yılındaki Libya'daki askeri müdahale, 2014 yılındaki Rusya'nın Kırım ilhaki, 2015 yılındaki Paris terör saldırısı, 2016 yılındaki Türkiye darbe girişimi, 2017 yılındaki ABD-Kuzey Kore krizi olarak yer almaktadır.

Türkiye'ye ait GPR değerlerini incelediğimizde, en yüksek endeks değerinin 2003 yılının mart ayında gerçekleştiği görülmektedir. O tarihte yaşanan olay ABD'nin Irak işgali sürecinde Türkiye'nin destek olmasını öngören 1 Mart Tezkeresi olarak nitelendirilen tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından reddedilmesidir (Türkmen, 2021). GPR'nin en yüksek olduğu ikinci tarih ise, Barış Pınarı Harekâtı adı verilen Türkiye Silahlı Kuvvetleri'nin Suriye'nin kuzeyine yapmış olduğu askerî harekât tarihi olan 2019 yılının Ekim ayı olarak karşımıza çıkmaktadır (İnce, 2020). Üçüncü en yüksek GPR değeri, Birleşmiş Milletler (BM) kararı ile uluslararası boyut kazanan Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 1990 yılının ağustos ayı olarak karşımıza çıkmaktadır (Önal ve Özdağ, 2016). Dördüncü en yüksek değer ise, Türkiye'nin Rusya Hava Kuvvetleri'ne bağlı Rus jetini düşürdüğü tarih olan Kasım 2015 olarak görülmektedir (Tanrıseven, 2016).

24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye ekonomisinde serbest piyasa ekonomisine geçiş yapılmış ve 1986 yılında döviz alım satımı serbest hale gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin ilk krizi 5 Nisan kararının imzalandığı 1994 yılında yaşanmış dolar kuru ocak ayına göre 2 katına, enflasyon oranı %106 oranında ve faiz oranı ise %400 oranında artış göstermiştir. Daha sonraki süreçte 1997 yılında yaşanan Asya mali krizi, 1998 yılında yaşanan Rusya ekonomik krizi, 1999 ağustos ayında yaşanan Düzce depremi Türkiye ekonomisini etkilemiştir (Danışoğlu, 2007). 2000 yılının kasım ayında TL'ye olan spekülasyon hareketlerinden kaynaklı krizin Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yardımıyla ile bertaraf edilse de 2001 yılının şubat ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Başbakanı arasında yaşanan siyasi anlaşmazlık ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuştur (Çakmak, 2007). Merkez bankası rezervi 16-19 Şubat arasında yaklaşık olarak 5 milyar dolar azalmış, dolar kuru yaklaşık %40 oranında artmış bankalararası gecelik faiz oranı %50'den %6200'e kadar yükselmiştir (Öztürk, 2003). 2008 yılında ABD'de başlayan ve küresel bir etki yaratan ekonomik krizin Türkiye'de finans sektörü üzerine etkisi daha önceki ulusal ekonomik krize oranla daha az kırılmalık yaşatmıştır (Kibritçiöğlü, 2010). Son dönemde Türkiye finans sektörünün en şiddetli krizinin 2018 Temmuz ayında yaşanmış ve Türk Lira'sı 1,5 aylık süreçte yaklaşık olarak %35 oranında değer kaybetmiştir (Mansour-Ichrahieh ve Zeaiter, 2019). Türkiye'de döviz kurunun bir önceki aya oranla en fazla arttığı dönemler dolar için Nisan 1994 (%53), Şubat 2001 (%36), Ekim 2021 (%33), Ağustos 2018 (%31), Ekim 2008 (%26), euro için Mart 2001 (%28), Aralık 2021 (%27), Nisan 2001 (%22), Ağustos 2018 (%19), Haziran 2002 (%14), sterlin için Nisan 1994 (%55), Mart 2001 (%29), Aralık 2021 (%26),

Nisan 2001 (%24), Ağustos 2018 (%17) şeklindedir (IMF, 2022).

Türkiye'nin geçmişte yaşamış olduğu ekonomik krizlerin daha çok ülkeye özgü durumlardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ülkeye özgü ekonomik politikalar, siyasi kararlar veya siyasi gerilimler ülke ekonomisinde özellikle döviz kurunda, faiz oranında ve buna bağlı olarak enflasyon oranında önemli hareketlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1985:1-2022:10 döneminde GPR'nin döviz kurunu (\$/TL, €/TL ve £/TL) etkileyip etkilemediğini belirlemektir. Bu amaç kapsamında Balcılar vd., (2010) tarafından önerilen kayan pencere zamana göre değişen nedensellik test tekniği kullanılmıştır. Nedensellik testinden elde edilen temel bulgunun GPR'den döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinde en güçlü ilişkisinin sterline doğru olduğu görülürken, en zayıf ilişkinin ise Euro'ya doğru olduğu görülmüştür. Bu zayıf ilişkinin nedeni olarak veri setinin Euro'nun resmi olarak kullanılmaya başlandığı 1999 yılından başlamasını gösterebiliriz.

Çalışmanın bundan sonraki kısımları i) daha önce GPR ve döviz kuru ile yapılmış olan çalışmaların özetinin olduğu literatür taraması kısmı, ii) veri seti ve yöntemin tanıtıldığı veri seti ve yöntem kısmı, iii) kayan pencere zamana göre değişen nedensellik testinden elde edilen bulguların yer aldığı bulgular kısmı, iv) son olarak genel bir değerlendirmenin ve önerinin yapıldığı sonuç kısmından oluşmaktadır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde jeopolitik risk (GPR) ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen (Hui, 2020; Kisswani ve Elian, 2021; Şahin ve Arslan, 2021; Hui, 2022; Iyke vd., 2022; Salisu vd., 2022; Tuna ve Terzioğlu, 2022) çalışmaların oldukça az olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca GPR ile tüketici fiyat endeksi (Bilgili vd., 2022), petrol fiyatı (Duan vd., 2021), borsa getirisi (Adebayo vd., 2022) hisse senedi getirileri (Balcılar vd., 2018), emtia fiyatları (Murray, 2018), petrol getirileri (Cunado vd, 2019) gibi farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen birtakım çalışmalar da² bulunmaktadır.

Tablo 1 Literatür Taraması

Yazar	Ülke/Ülke Grubu	Veri Seti	Yöntem	Bulgu
Bilgili vd., (2022)	Türkiye	1998: Q1- 2019: Q2	Markov Rejim Şift Modelleri	GPR ile tüketici fiyat endeksi arasında negatif ilişki bulunmaktadır.
Hui (2021a)	Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler (ASEAN Ülkeleri)	1996:1- 2019:7 (çeşitli)	ARDL	GPR ile döviz kuru arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
Hui (2021b)	Endonezya ve Güney Kore	2008-9- 2019:7 (çeşitli)	ARDL	

Duan vd., (2021)	Venezuela	2008-2019	Dalgacık Analizi	GPR ↔ Petrol Fiyatı
Iyke vd., (2022)	17 Ülke	1994:1-2019:6	FGLS	10 ülke için GPR ile döviz kuru tahmin edilebilir.
Kisswani ve Elian (2021)	Kanada, Çin, Japonya, Kore, İngiltere	1986:1-2020:5 (çeşitli tarihler)	ARDL, NARDL, TY nedensellik	Uzun dönemde EPU Japon yeni ve İngiliz poundu asimetrik, Çin renminbi ve Güney Kore wonu simetrik, Uzun dönemde GGPR bütün para birimlerini simetrik etkilemektedir.
Şahin ve Arslan (2021)	18 Gelişmekte olan ülke	Çeşitli Başlangıç tarihi-2018:5	Kantil Nedensellik	9 ülke için GPR döviz kuru getirisini etkilemektedir.
Salisu vd., (2022)	BRICS	1899:1-2020:8, 1859:10-2020:8, 1985:1-2020:8	GARCH-MIDAS-X	Döviz kuru DGPR'den ziyade GGPR'e daha fazla hassastır.
Tuna ve Terzioğlu (2022)	Türkiye	1994:1-2022:4	Frekans alanda nedensellik	Orta ve uzun dönemde GPR reel döviz kurunu etkilemektedir.
Adebayo vd., (2022)	Güney Kore	1997:1-2007:7	Kantil Nedensellik	EPU ve GPR'den borsaya farklı kantillerde hem varyans hem de ortalamaya doğru nedensellik bulunmaktadır.
Aimer (2021)	Brezilya, Hindistan, İsveç, Meksika	1.8.2017-1.8.2021 haftalık	ARDL	COVID-19 öncesinde EPU'nun döviz kuru üzerinde etkisi yoktur. Pandemi sürecinde ise Brezilya Reali üzerinde pozitif etkisi vardır. COVID19 öncesi ve pandemi dönemi birlikte alındığında Hindistan repisi ve Meksika pezosu üzerinde pozitif ilişki vardır.
Abid ve Rault (2020)	Singapur, Çin, Şili, Hindistan, Kore, Rusya, Brezilya ve Meksika	2003:1-2018:12	Panel VAR	DEPU ve FEPU döviz kuru oynaklığını etkilemektedir.
Bush ve Noria (2021)	Meksika	1999-2018	GMM	DPU ve GEPU döviz kurunu pozitif etkilemektedir.
Abid (2020)	Güney Kore, Hindistan, Brezilya, Meksika ve Şili	2000:1-2016:12	ARDL	Kısa ve uzun dönemde EPU döviz kurunu etkilemektedir. Yerel para birimi EPU'dan negatif etkilenmektedir.

Chang vd., (2022)	G7	1998:1-2021:1	MAT-NARDL, NARDL, Kantil Nedensellik	NARDL'ye göre EPU Kanada doları ve Japon yenini uzun dönemde asimetrik olarak etkilemektedir. Kısa dönemde ise Kanada doları, Japonya yeni ve İngiltere poundu asimetrik etkilemektedir. MATNARDL'ye göre kısa ve uzun dönemde bütün ülkeyi asimetrik etkilemektedir.
Dai vd., (2017)	Çin	2006:1-2017:1	Kantil Nedensellik	Çok yüksek kantilde EPU'dan döviz kuruna nedensellik vardır. Döviz kuru çok düşük ve çok yüksek kantillerde EPU'yu etkilemektedir.
Balcılar vd., (2016)	16 ülke	1999:1-2012:3	Parametrik olmayan Kantil Nedensellik	7 ülkede EPU ile döviz kuru getiri varyansında nedensellik etkisi vardır.
Bahmani-Oskooee vd., (2019)	31 Yükselen ve gelişmekte olan ülke	1984-2016	CS-ARDL ARDL, Panel Eşik tahmini	Yüksek PI, reel döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır.
Bush ve Noria (2019)	Meksika	1999-2018	OLS, sistem GMM	Daha büyük belirsizlik yüksek döviz kuru oynaklığına yol açmaktadır. Yerel belirsizlik döviz kuru oynaklığını etkilemektedir. Ancak uluslararası belirsizliğin etkisi daha büyüktür.
Balcılar vd., (2017)	İngiltere	21.02.1968-30.12.2009	Parametrik olmayan Kantil Nedensellik	Terör saldırısı döviz kuru oynaklığını neredeyse bütün kantillerde ve döviz kuru getirisini alt ve üst kantillerde etkilemektedir.
Zhou vd., (2020)	Çin	1.1.2003-28.9.2018	GARCH-MIDAS, GARCH tipi modeller	EPU uzun dönemde Çin döviz kurunu pozitif etkilemektedir.
Krol (2014)	10 ülke	1996:6-2012:2 (çeşitli)	OLS, enstrümantal değişken tahmin edicileri	Yükselen ülkelerde sadece DEPU döviz kuru oynaklığını etkilemektedir. Genel ekonomik belirsizlik döviz kuru oynaklığını artırmaktadır. Çoğu ülkede DEPU ve ABD'ye özgü EPU oynaklığı artırmaktadır.

Chen vd., (2019)	Çin	2003:1-2019:1	Kantil regresyon	DEPU ve ABD, Japonya ve İngiltere EPU Çin'de döviz kuru oynaklığını pozitif etkilemektedir. Almanya ve Singapur EPU döviz kuru oynaklığını negatif etkilemektedir. Güney Kore EPU'nun döviz kuru oynaklığına etkisi yoktur.
Hossain ve Sultana (2022)	13 ülke	2000:1-2017:2	MM-QR Panel Koşullu Kantil Regresyon	ABD ekonomik politika belirsizliği 2008 krizi öncesi ve sonrasına göre gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kurları üzerinde asimetrik etkiye sahiptir. ABD para politikası belirsizliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke para birimlerinin ABD doları karşısında değer kaybetmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki EPU ABD karşısında para birimlerinin değer kaybetmesine neden olmaktadır.
Juhro ve Phan (2018)	10 ASEAN Ülke	1997:1-2017:12	FGLS	6 ülkede EPU döviz kurunu pozitif etkilemektedir.
Kido (2016)	7 ülke	2000:1-2014:12	DCC-GARCH	ABD EPU Japon yenini pozitif etkilemektedir.
Li vd., (2020)	Çin	2012:1-2018:12	NARDL	EPU döviz kuru yayılımını pozitif etkilemektedir.
Sohag vd., (2022)	Rusya	1.1.1998-30.9.2020	Kantil ARDL, Nedensellik	Uzun dönemde farklı kantillerde EPU ile ruble arasında negatif ilişki bulunmaktadır.
Olanipekun vd., (2019)	20 ülke	2003Q1-2017Q4	Panel Eşbü-tünleşme, AMG, CCEMG	EPU ile döviz kuru piyasası baskısı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
Long vd., (2022)	Çin	2005:7-2021:7	NARDL	EPU ile döviz kuru arasında hem kısa hem de uzun dönemde asimetrik ilişki bulunmaktadır. 2008 krizi sonrası EPU'nun döviz kuru üzerindeki etkisi güçlenmiştir.
Nilavongse vd., (2020)	İngiltere	1986:1-2019:1	SVAR	Bretix sonrası EPU ile yerel para birimi arasında negatif ilişki bulunmaktadır.

Wang vd., (2022)	Çin	2000:1-2021:5	TVP-VAR	EPU döviz kurunun fiyat geçişkenliğini artırmaktadır.
Mansour-Ichraikie ve Zeaiter (2019)	Türkiye	2006:1-2018:11	TVAR	Rusya'nın daha yüksek GPR'si Türkiye'de daha yüksek finansal istikrarsızlığa, Suudi Arabistan'ın yüksek GPR'si ise Türkiye'de daha yüksek finansal kırılganlığa yol açmaktadır.
Özkan (2020)	BIRCS-T	2005:7-2020:2	Parametrik olmayan Kantil Nedensellik	GPR'lerin döviz kurlarının hem getiri oranlarını hem de oynaklığını etkilemektedir.
Liu (2022)	Çin	2001:1-2020:10	TVP-VAR	ABD EPU artışı durumunda renminbi'nin ABD doları karşısında değer kazanma baskısı gelirken, Çin EPU artışı durumunda devalüasyon baskısı gelmektedir.
Adedokun vd., (2022)	10 Afrika Ülkesi	1997:1-2019:12	Kantil regresyon	GEPU'nun ve DEPU'nun Afrika'daki döviz kuru yönetimi üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır.
Liming vd., (2020)	Çin	2001:12-2018:11	Kantil regresyon	Tüm kantillerde EPU, döviz kuru oynaklığını pozitif olarak etkilemektedir.
Kumeka vd., (2022)	Nijerya, Fildişi Sahili ve Gana	1996-2019	Kantil Regresyon	Tüm kantillerde GEPU'nun döviz kuru baskısı üzerinde güçlü pozitif etkisi vardır.

Not: AMG: Genişletilmiş ortalama grup, ARDL: Gecikmesi dağıtılmış otoregresif, CCEMG: Ortak ilişkili etkiler ortalama grup, CS-ARDL: Yatay-kesit genişletilmiş gecikmesi dağıtılmış otoregresif, GARCH: Genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans, GARCH-MIDAS-X: Genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans karışık veri örnekleme, GMM: Genelleştirilmiş momentler metodu, GPR: Jeopolitik risk, GGPR: Küresel jeopolitik risk, GEPU: Küresel ekonomik politika belirsizliği, DCC-GARCH: Dinamik koşullu korelasyon genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans, DGPR: Ülkeye özgü jeopolitik risk, DPU: Ülkeye özgü politika belirsizliği, EPU: Ekonomik politika belirsizliği, DEPU: Ülkeye özgü ekonomik politika belirsizliği, FEPU: Yabancı ülkeye özgü ekonomik politika belirsizliği, FGLS: Uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler, MATNARDL: Çoklu asimetrik eşik doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif, MM-QR: Kantil regresyon momentler metodu, NARDL: Doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif, OLS: En küçük kareler, SVAR: Yapısal vektör otoregresif, TVP-VAR: Zamana göre değişen parametre vektör otoregresif, TY: Toda ve Yamamoto, PI: Politika belirsizliği, VAR: Vektör otoregresif

Döviz kuru piyasası ile yapılan çalışmalarda genellikle küresel, yabancı ülkeye özgü veya ülkeye özgü ekonomik politika belirsizliği (EPU) ve para politikası belirsizliği gibi belirsizlik endeksi ile olan ilişkisi incelenmiştir. Küresel ekonomik politika belirsizliğinin döviz kuru (Juhro ve Phan, 2018; Zhou vd., 2020; Bush ve Noria, 2021), döviz kuru baskısı (Olanipekun vd., 2019; Kumeka vd., 2022) ve döviz kuru yönetimi (Adedokun vd., 2022) üzerinde bir pozitif etkisi bulunmaktadır. Aimer (2021)'e göre COVID-19 öncesinde EPU'nun döviz

kuru üzerinde etkisi bulunmazken, pandemi sürecinde ise Brezilya reali üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Abid (2020) EPU'nun kısa ve uzun dönemde döviz kurunu etkilediğini ve bu etkinin negatif olduğunu belirtmektedir. Long vd., (2022) EPU'nun döviz kurunu kısa ve uzun dönemde asimetrik olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Chang vd., (2022) EPU'nun kısa dönemde Kanada, Japonya ve İngiltere, uzun dönemde ise Kanada ve Japonya para birimlerini asimetrik olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Hossain ve Sultana (2022) ABD'deki para politikası belirsizliğinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke para birimlerinin ABD doları karşısında değer kaybetmesine neden olduğunu belirtmektedir. Kido (2016) ABD'ye ait EPU'nun Japon yenini Liu (2022) Çin renminbini pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Bazı çalışmalar EPU ile döviz kuru oynaklığı (Krol, 2014; Chen, vd., 2019; Noria ve Bush, 2019; Liming vd., 2020) veya getirisi (Balcılar vd., 2016; Özkan, 2020) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Türkiye'nin 1985:1-2022:10³ döneminde jeopolitik riskin nominal döviz kuru üzerindeki rolünü inceleyen çalışmada jeopolitik risk endeksi⁴ (GPR) Caldara ve Iacoviello (2022) çalışmasından, nominal döviz kuru (dolar, euro ve sterlin) Türkiye Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) alınmıştır. Değişkenlerin doğal logaritması alınarak analize dahil edilmiştir.

GPR'nin nominal döviz kuru üzerindeki rolünü incelemek için çalışmada Balcılar vd., (2010) tarafından önerilen kayan pencere (Rolling window) zamana göre değişen nedensellik test tekniği kullanılmıştır. Vektör otoregresif model (VAR) modellerinin değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine duyarlı olmasından dolayı bu modellerde Wald, olabilirlik oranı (LR) ve Lagrange çarpanı (LM) gibi sıkça kullanılan testlerin standart asimptotik özellikleri değişkenlik gösterebilmektedir. Ancak Toda ve Yamamoto (1995) ve Dolado ve Lütkepohl (1996) çalışmalarında değişkenlerin en fazla birinci farkında durağanlık göstermesi durumunda VAR(p) modelindeki katsayılarından elde edilen Wald testinin standart asimptotik dağılımına sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak bu durum için öne sürülen koşul en az bir tane katsayı matrisinin kısıtlanmamış olması gerekmekte ve sürece ilave bir gecikme eklenerek Wald test istatistiğinin ilk gecikmelere ait katsayı matrisleri üzerinden elde edilmesi gerektiği şeklindedir. Mantalos (2000) çalışmasında değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmamasına göre yapmış olduğu Monte Carlo tekniği sonucuna göre en iyi performansı bootstrap testinin gösterdiği sonucuna ulaşmış ve Balcılar vd., (2010) çalışmalarında buradan hareketle geliştirmiş oldukları nedensellik test istatistiği LR Granger nedensellik testine dayalı VAR(p) aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \gamma_0 + \gamma_1 y_{t-1} + \gamma_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

3 Euro'nun resmi para birimi olarak 1999:1 tarihinde kullanılmaya başlandığından dolayı jeopolitik risk endeksi ile euro arasındaki ilişki 1999:1-2022:10 dönemini kapsamaktadır.

4 <https://www.matteoiacoviello.com/gpr.htm>

Burada $\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t})$ tekil olmayan $\sum$ kovaryans matrisi ile sıfır ortalama bağımsız beyaz gürültü sürecini göstermektedir. y_t 'yi y_{1t} ve y_{2t} olarak iki alt vektöre ayırdığımızda denklemi (1) aşağıdaki gibi yazabiliriz:

$$\begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \omega_{10} \\ \omega_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \theta_{11}(L) & \theta_{12}(L) \\ \theta_{21}(L) & \theta_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (2)$$

Burada $\vartheta_{ij}(L) = \sum_{k=1}^p \vartheta_{ij}^k L^k$ şeklindedir. “yt2, yt1'nin Granger nedeni değildir” boş hipotezi $\omega_{12,i} = 0$ kısıtı uygulayarak test edilebilmektedir. Hacker ve Hatemi-j (2006) bootstrap tekniğindeki bozulmaların daha az olduğunu ve örneklem büyüklüğünün, entegrasyon sıralamasının önemli olmadığını vurgularken, Toda ve Yamamoto (1995) ise değişkenler arasında eşbütünlüşme varlığının önemli olmadığını vurgulamaktadır. Ekonomik ve politik olayların zaman içerisinde değişkenler arasındaki ilişkiyi değiştirebilir. Bu değişimleri aşabilmek için $t = \tau - l + 1, \tau - l, \dots, \tau = l, l + 1, \dots, T$ kayan pencere alt örneklemeleri için bootstrap nedensellik testi uygulanmaktadır. Burada “l” kayan pencere büyüklüğünü göstermektedir (Balcılar vd., 2010).

4. BULGULAR

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait geleneksel birim kök test⁵ sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Geleneksel birim kök test sonuçlarının yer aldığı Tablo 2'yi incelediğimizde GPR değişkeninin tüm birim kök test istatistiğine göre düzey değerinde durağan olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerde ise ADF ve PP test istatistiğine göre değişkenlerin en fazla birinci farkında durağan olduğu diğer bir deyişle I(1) sürecini izlediği görülürken, KPSS test istatistiğine göre EURO değişkeninin birinci farkında durağan olduğunu ancak DOLAR ve STERLİN değişkeninin durağan olmadığı sonucunu göstermektedir. Burada ADF ve PP test sonuçlarının aynı sonucu vermesinden dolayı bu değişkenlerin de birinci farkında durağan olduğu kabul edilmiş ve analize değişkenlerin maksimum bütünlüşme düzeyi 1 olarak tespit edilmiştir.

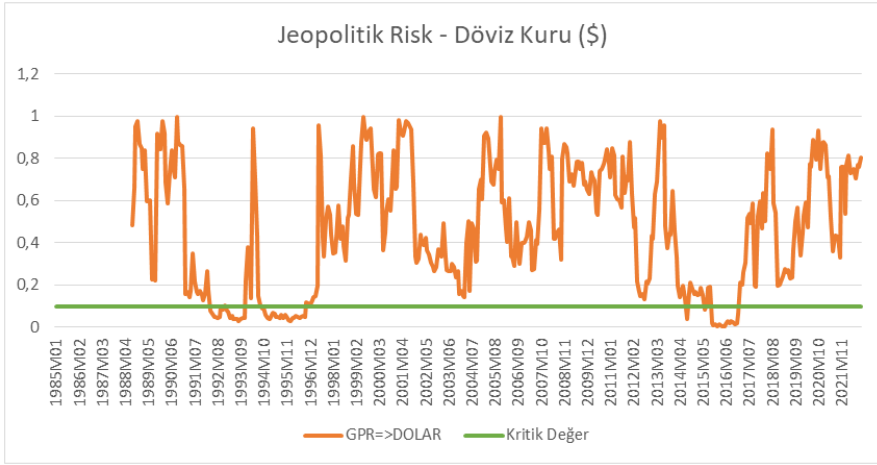
Tablo 2. Geleneksel Birim Kök Test Sonuçları

Model		ADF	PP	KPSS		ADF	PP	KPSS
S	GPR	-4.675*	-9.754*	1.669*	Δ GPR	-15.446*	-49.153*	0.029
	Dolar	-3.021**	-2.901**	2.317*	Δ Dolar	-16.811*	-17.337*	1.029*
	Euro	-0.217	-0.255	1.768*	Δ Euro	-11.422*	-11.122*	0.291
	Sterlin	-3.829*	-3.878*	2.300*	Δ Sterlin	-13.364*	-13.499*	1.305*
ST	GPR	-6.246*	-12.374*	0.106	Δ GPR	-15.427*	-49.054*	0.029
	Dolar	-1.206	-1.238	0.603*	Δ Dolar	-17.158*	-17.353*	0.313*
	Euro	-1.290	-0.999	0.236*	Δ Euro	-11.403*	-11.098*	0.284*
	Sterlin	-1.521	-1.507	0.619*	Δ Sterlin	-13.168*	-13.667*	0.285*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezi reddettiğini, S: sabitli, ST: sabitli ve trendli modelini göstermektedir.

5 Lütfen Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) testi için Dickey ve Fuller (1979,1981), Phillips ve Perron (PP) testi için Phillips ve Perron (1988), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) test için Kwiatkowski vd., (1992) çalışmalarına bakınız.

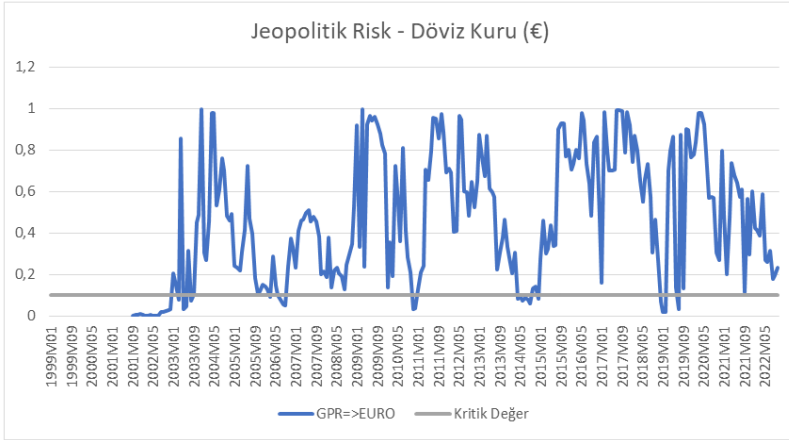
Maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesinin ardından yapılan bootstrap Granger nedensellik test sonucu Şekil 1’de yer almaktadır. Şekil 1’e göre kritik değerin altında kalan kısım GPR’nin dolar kurunun nedeni olduğunu göstermektedir. Buna göre, GPR’nin dolar kurunun neden olduğu ağırlıklı dönemin 90’ların başı olduğunu söyleyebiliriz. Zamana göre değişen nedensellik ilişkisine ait tarihleri⁶ incelediğimizde 1992-1996 döneminin ön plana çıktığını görmekteyiz. GPR ile dolar kuru arasındaki ilişki açısından önemli diğer bir tarihin ise 2015 yılının son çeyreği ile 2016 yılının tamamı olduğu görülmektedir. 2017 yılının ilk ayı hariç GPR’nin dolar kurunun nedeni olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 1. Jeopolitik Risk-Döviz kuru (\$)

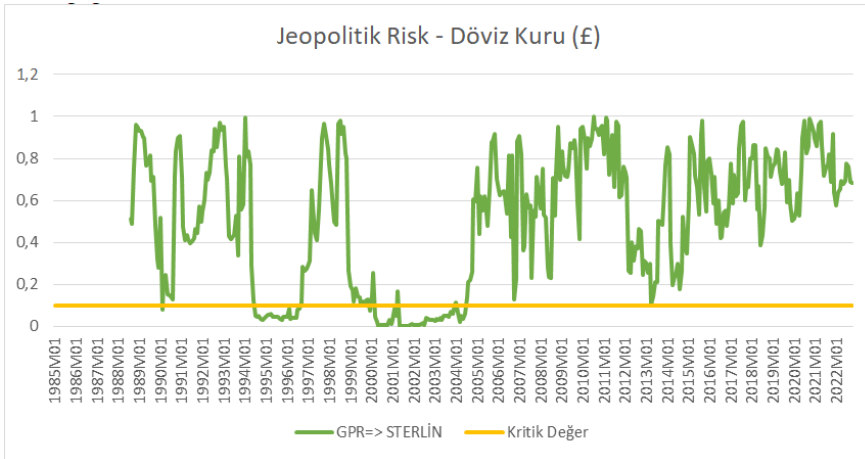
Şekil 2, GPR’den euro kuruna doğru nedensellik ilişkisini göstermektedir. GPR’nin euro kurunun nedeni olduğu ilişkinin dolar kuru ile olan ilişkisine göre daha zayıf olduğunu söyleyebiliriz. GPR’den Euro kuruna doğru nedensellik ilişkisinde 2001 yılının son çeyreği ile 2002 yılının tamamının ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca nedensellik ilişkisinde 2014 yılının da önemli olduğu görülürken, 2019:7 tarihinden itibaren GPR’den Euro’ya doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

6 Zamana göre değişen nedensellik tarihleri ile ilgili tablo EK1’de yer almaktadır.

Şekil 2. Jeopolitik Risk-Döviz kuru (€)

GPR'den bir başka temel döviz kuru olan sterline doğru nedensellik ilişkisi Şekil 3'te yer almaktadır. GPR'nin sterlin kurunun nedeni olduğunu gösteren Şekil 3'e göre, GPR'nin Türkiye'deki temel döviz kurları arasında en fazla nedeni olduğu döviz kurunun sterlin olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedensellik ilişkisinde 1994-1996 ve 2000-2004 yılları arasında ilişkinin olduğu ancak 2004 yılından sonra GPR'den sterline doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Şekil 3. Jeopolitik Risk-Döviz kuru (£)

Elde edilen bulguları genel olarak değerlendirdiğimizde, GPR'den döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinde en güçlü ilişkisinin sterline doğru olduğu görülürken, en zayıf ilişkinin ise Euro'ya doğru olduğu görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında ise çalışmada GPR ile Euro arasındaki nedensellik ilişkisinde Euro'nun resmi para birimi olarak kullanılmaya başlandığı 1999:1'den itibaren bir veri setinin kullanılmasını gösterebiliriz. Dolar ve sterline döviz kurlarına ait sonuçlarda 1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin ve kriz sonrasında ön plana

çıktığı görülmektedir. Euro döviz kurunun da dahil olduğu 1999-2022 dönemde ise, 2001 krizinin euro ve sterlinde ön plana çıktığı, dolar kurunda ise 2016 yılının temmuz ayında yaşanan darbe girişiminin öncesi ve sonrası olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Ülkelerin jeopolitik konumlarının sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik birçok alanı etkilediğini söyleyebiliriz. Bu etki bazı durumlarda ülke lehine olurken, bazı durumlarda ise ülkenin aleyhine olabilmektedir. Caldara ve Iacoviello (2022) yapmış oldukları çalışmada ülkelere özgü jeopolitik risk endeksinin ülkede veya ülke dışında gerçekleşen olayların ülke lehine veya aleyhine olmasına göre değiştiğini belirtmiştir. Türkiye'ye ait GPR endeksinin en yüksek olduğu durum 1 Mart Tezkeresi olarak tanımlanan tezkerenin TBMM tarafından reddedilmesinin yaşandığı 2003 yılıdır. Tezkere olayından sonra en yüksek GPR değerleri sırasıyla, Barış Pınarı Harekatı'nın başladığı Ekim 2019 yılı, BM kararı ile uluslararası konu haline gelen Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği Ağustos 1990 yılıdır. Türkiye geçmiş dönemde yaşadığı ülkeye özgü 1994 ekonomik krizi, 2001 ekonomik krizi yanı sıra 1997 Asya ekonomik krizi, 1998 Rusya ekonomik krizi, 2008 küresel finans krizi gibi yurtdışı kaynaklı ekonomik ve finansal krizlerden önemli şekilde etkilenmiştir. Bu ekonomik ve finans krizlerin Türkiye ekonomisinde yaratmış oldukları en büyük etkinin ülkeye özgü yaşanan ekonomik krizlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Buradan hareketle, Türkiye'nin jeopolitik risk endeksinin döviz kuru üzerindeki rolünü inceleyen çalışmada Balçılar vd., (2010) tarafından önerilen kayan pencere zamana göre değişen nedensellik analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, GPR'den döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinde en güçlü ilişkisinin Sterlin'e doğru, en zayıf ilişkinin ise Euro'ya doğru olduğu görülmektedir. Ayrıca son dönemlerde GPR'den döviz kurlarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmadığını söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, son dönemlerde Türkiye'de döviz kurlarının jeopolitik risklerden etkilenmediği görülmektedir. Bu durum, yakın zamanda yaşanan döviz kuru dalgalanmalarının ekonomik politikalarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Elde edilen sonuçlar politika yapıcı ve karar alıcılar açısından önemli bilgiler içermektedir. Mevcut jeopolitik risk düzeyinin stabil veya daha düşük düzeylerde tutularak, döviz kurlarının düşmesi için özellikle para politikası araçlarının etkin bir şekilde kullanılması gerektiği önerilebilir.

Kaynakça

- Abid, A. (2020). Economic policy uncertainty and exchange rates in emerging markets: Short and long runs evidence. *Finance Research Letters*, 37, 101378. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.101378>
- Abid, A., & Rault, C. (2020). On the Exchange Rate and Economic Policy Uncertainty Nexus: A Panel VAR Approach for Emerging Markets. *Cesifo Working Papers* No:8189
- Adebayo, T. S., Saint Akadiri, S., & Rjoub, H. (2022). On the relationship between economic policy uncertainty, geopolitical risk and stock market returns in South Korea: a quantile causality analysis. *Annals of Financial Economics*, 17(1), 2250005. DOI: 10.1142/S2010495222500087
- Adedokun, A. J., Falayi, O. R., Adeyemi, F. O., & Kumeka, T. T. (2022). Global Economic Uncertainties and Exchange Rate Management in Africa: A Panel Study. *Acta Universitatis Sapientiae, Economics and Business*, 10(1), 161-184. DOI 10.2478/auseb-2022-0010
- Aimer, N. (2021). Economic policy uncertainty and exchange rates before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Ekonomi*, 3(2), 119-127.
- Bahmani-Oskooee, M., Hadj Amor, T., Nouira, R., & Rault, C. (2019). Political risk and real exchange rate: what can we learn from recent developments in panel data econometrics for emerging and developing countries?. *Journal of Quantitative Economics*, 17(4), 741-762. <https://doi.org/10.1007/s40953-018-0145-4>
- Balcilar, M., Gupta, R., Kyei, C., & Wohar, M. E. (2016). Does economic policy uncertainty predict exchange rate returns and volatility? Evidence from a nonparametric causality-in-quantiles test. *Open Economies Review*, 27(2), 229-250. DOI 10.1007/s11079-016-9388-x
- Balcilar, M., Gupta, R., Pierdzioch, C., & Wohar, M. E. (2017). Do terror attacks affect the dollar-pound exchange rate? A nonparametric causality-in-quantiles analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 41, 44-56.
- Balcilar, M., Ozdemir, Z. A., & Arslanturk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.05.015>
- Bilgili, F., Ünlü, F., Gençoğlu, P., & Kuşkaya, S. (2021). Modeling the exchange rate pass-through in Turkey with uncertainty and geopolitical risk: a Markov regime-switching approach. *Applied Economic Analysis*. 30(88), 52-70. DOI 10.1108/AEA-08-2020-0105
- Bush, G., & Noria, G. L. (2019). Uncertainty and exchange rate volatility: the case of Mexico. *Banco de Mexico Working Papers* no:2019-12
- Bush, G., & Noria, G. L. (2021). Uncertainty and exchange rate volatility: Evidence from Mexico. *International Review of Economics & Finance*, 75, 704-722. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.04.029>
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225. Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225. DOI: 10.1257/aer.20191823
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225. <https://doi.org/10.1257/aer.20191823>
- Chang, B. H., Derindag, O. F., Hacievliyagil, N., & Canakci, M. (2022). Exchange rate response to economic policy uncertainty: evidence beyond asymmetry. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9(1), 1-14. <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01372-5>
- Chen, L., Du, Z., & Hu, Z. (2020). Impact of economic policy uncertainty on exchange rate volatility of China. *Finance Research Letters*, 32, 101266. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.014>
- Chen, L., Du, Z., & Tan, Y. (2019). Sustainable exchange rates in China: Is there the heterogeneous effect of economic policy uncertainty. *Green Finance*, 1, 346-363. DOI: 10.3934/GF.2019.4.346
- Çakmak, U. (2007). Kriz modelleri çerçevesinde Türkiye 2001 finansal krizinin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 81-101.
- Dai, Y., Zhang, J. W., Yu, X. Z., & Xin, L. I. (2017). Causality between economic policy uncertainty and exchange rate in China with considering quantile differences. *Theoretical & Applied Economics*, 24(3). 29-38.

- Danışoğlu, A. Ç. (2007). Para krizleri: Türkiye’de yaşanmış krizlerin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 1-11.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Dolado, J. J., & Lütkepohl, H. (1996). Making Wald tests work for cointegrated VAR systems. *Econometric reviews*, 15(4), 369-386. <https://doi.org/10.1080/07474939608800362>
- Duan, W., Khurshid, A., Rauf, A., Khan, K., & Calin, A. C. (2021). How geopolitical risk drives exchange rate and oil prices? A wavelet-based analysis. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 16(9), 861-877. <https://doi.org/10.1080/15567249.2021.1965262>
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>
- Hossain, M. S., & Sultana, H. (2022). Spillover effects of policy uncertainty on the foreign exchange rate: Evidence from selected developed and developing countries. *Social Sciences & Humanities Open*, 6(1), 100362. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100362>
- Hui, H. C. (2021a). The long-run effects of geopolitical risk on foreign exchange markets: evidence from some ASEAN countries. *International Journal of Emerging Markets*. 17(6), 1543-1564. DOI 10.1108/IJOEM-08-2020-1001
- Hui, H. C. (2021b). The Impact of Geopolitical Risk on Foreign Exchange Markets: Indonesia and South Korea Compared. *The Empirical Economics Letters*, 20(1), 19-26.
- IMF (2022). International financial statistics. <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b>
- Iyke, B. N., Phan, D. H. B., & Narayan, P. K. (2022). Exchange rate return predictability in times of geopolitical risk. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102099. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102099>
- İnce, G. S. A. (2020) Uluslararası hukuk bağlamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekatları. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 65-92
- Juhro, S. M., & Phan, D. H. B. (2007). Can economic policy uncertainty predict exchange rate and its volatility? Evidence from asean countries. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 21(2), 251-268. DOI: 10.21098/bemp.v21i2
- Kaya, F. (2017). Coğrafi potansiyelleri temelinde Türkiye jeopolitiği ve dünya siyasetindeki yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Kıbrıçoğlu, A. (2010). Küresel Finans Krizinin Türkiye’ye Etkileri, Munich Personal RePEc Archive. No:29470. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/29470/>
- Kido, Y. (2016). On the link between the US economic policy uncertainty and exchange rates. *Economics Letters*, 144, 49-52. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econlet.2016.04.022>
- Kisswani, K. M., & Elian, M. I. (2021). Analyzing the (a) symmetric impacts of oil price, economic policy uncertainty, and global geopolitical risk on exchange rate. *The Journal of Economic Asymmetries*, 24, e00204. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2021.e00204>
- Krol, R. (2014). Economic policy uncertainty and exchange rate volatility. *International Finance*, 17(2), 241-256. DOI: 10.1111/inf.12049
- Kumeka, T. T., Falayi, O. R., Adedokun, A. J., & Adeyemi, F. O. (2022). An econometric analysis of economic policy uncertainty and exchange market pressure of the three largest economies in West Africa. *SN Business & Economics*, 2(11), 1-33. <https://doi.org/10.1007/s43546-022-00350-y>
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)

- Li, X. L., Li, X., & Si, D. K. (2020). Investigating asymmetric determinants of the CNY–CNH exchange rate spreads: The role of economic policy uncertainty. *Economics Letters*, 186, 108827. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2019.108827>
- Liu, L. (2022). Economic Uncertainty and Exchange Market Pressure: Evidence From China. *SAGE Open*, 12(1), 21582440211068485. <https://doi.org/10.1177/2158244021106848>
- Long, S., Zhang, R., & Hao, J. (2022). Asymmetric impact of Sino-US interest rate differentials and economic policy uncertainty ratio on RMB exchange rate. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 78, 101570. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2022.101570>
- Mansour-Ichrahieh, L., & Zeaiter, H. (2019). The role of geopolitical risks on the Turkish economy opportunity or threat. *The North American Journal of Economics and Finance*, 50, 101000. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101000>
- Mantalos, P. (2000). A graphical investigation of the size and power of the Granger-causality tests in integrated-cointegrated VAR systems. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 4(1), 17-33. <https://doi.org/10.2202/1558-3708.1053>
- Nilavongse, R., Michał, R., & Uddin, G. S. (2020). Economic policy uncertainty shocks, economic activity, and exchange rate adjustments. *Economics Letters*, 186, 108765. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2019.108765>
- Olanipekun, I. O., Olasehinde-Williams, G., & Güngör, H. (2019). Impact of economic policy uncertainty on exchange market pressure. *Sage Open*, 9(3), 2158244019876275. <https://doi.org/10.1177/2158244019876275>
- Önal, T., & Özdağ, A. (2016). Körfez savaşı ve Türk dış politikasına etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 11(16), 53-70. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9950>
- Özkan, O. (2020). Jeopolitik risklerin döviz piyasaları üzerindeki etkileri: parametrik olmayan kantil nedensellik testi ile BRICS-T ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 611-628. <https://doi.org/10.31460/mbdd.692021>
- Öztürk, S. (2003). Sabit Döviz Kuru Politikasının Krizlere Olan Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(1), 171-185.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Salisu, A. A., Cunado, J., & Gupta, R. (2022). Geopolitical risks and historical exchange rate volatility of the BRICS. *International Review of Economics & Finance*, 77, 179-190. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.09.017>
- Sohag, K., Gainetdinova, A., & Mariev, O. (2022). The response of exchange rates to economic policy uncertainty: Evidence from Russia. *Borsa Istanbul Review*, 22(3), 534-545. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.07.002>
- Şahin, E. E., & Arslan, H. (2021). An Analysis of the Effects of Geopolitical Risks on Stock Returns and Exchange Rates Using a Nonparametric Method. *Journal of Accounting & Finance*, 89, 237-250.
- Tarıserver, O. F. (2016). Türkiye-Rusya krizinin dinamikleri ve ikili ilişkilere etkileri. *Bilge Strateji*, 8(14), 7-17.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Tuna, F. & Çalışkan, H. (2022). Jeopolitik Risklerin Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(4), 1989-2003.
- Türkmen, M. (2021). 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 185-212.
- Wang, Y., Wang, L., Pan, C., & Hong, S. (2022). Economic policy uncertainty and price pass-through effect of exchange rate in China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 75, 101844. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2022.101844>
- Zhou, Z., Fu, Z., Jiang, Y., Zeng, X., & Lin, L. (2020). Can economic policy uncertainty predict exchange rate volatility? New evidence from the GARCH-MIDAS model. *Finance Research Letters*, 34, 101258. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.006>

EK1

Değişkenler	Zamana Göre Değişen Nedensellik Tarihleri		
GPR => DOLAR	92M04 92M05 92M06 92M07 92M08 92M09 92M10 92M11 93M01 93M02 93M03		
	93M04 93M05 93M06 93M07 93M08 93M09 93M10 93M11 94M09 94M10 94M11		
	94M12 95M01 95M02 95M03 95M04 95M05 95M06 95M07 95M08 95M09 95M10		
	95M11 95M12 96M01 96M02 96M03 96M04 96M05 96M06 96M07 96M08 96M09		
	14M08 15M06 15M10 15M11 15M12 16M01 16M02 16M03 16M04 16M05 16M06		
	16M07 16M08 16M09 16M10 16M11 16M12 17M01		
	GPR => EURO	01M09 01M10 01M11 01M12 02M01 02M02 02M03 02M04 02M05 02M06 02M07	
		02M08 02M09 02M10 02M11 02M12 03M03 03M05 03M06 03M08 06M03 06M07	
		06M08 06M09 10M11 10M12 14M04 14M05 14M06 14M07 14M08 14M09 14M12	
		18M12 19M01 19M02 19M07	
		GPR => STERLİN	90M02 94M07 94M08 94M09 94M10 94M11 94M12 95M01 95M02 95M03 95M04
			95M05 95M06 95M07 95M08 95M09 95M10 95M11 95M12 96M01 96M02 96M03
96M04 96M05 96M06 96M07 96M08 99M12 00M03 00M04 00M05 00M06 00M07			
00M08 00M09 00M10 00M11 00M12 01M01 01M02 01M03 01M05 01M06 01M07			
01M08 01M09 01M10 01M11 01M12 02M01 02M02 02M03 02M04 02M05 02M06			
02M07 02M08 02M09 02M10 02M11 02M12 03M01 03M02 03M03 03M04 03M05			
03M06 03M07 03M08 03M09 03M10 03M11 04M02 04M03 04M04 04M05 04M06			

Not: “=>” notasyonu “birincisi ikincisinin nedenidir” ifadesini göstermektedir.

COVID-19 ve İŞSİZLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILMAZ¹

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre dünyada 23 Aralık 2022, saat 16:54 itibarıyla, DSÖ'ye bildirilen 651.918.402 doğrulanmış COVID-19 vakası olmuştur bu vakaların ise 6.656.601'i ölüm ile sonuçlanmıştır (WHO, 2022). Bu rakamlar bile COVID-19 salgınının nasıl bir küresel felaket olduğunu tek başına göstermektedir. İnsanlık tarihinde yaşanan savaşlar, salgın hastalıklar, göçler ve büyük felaketler toplumların sosyal, ekonomik ve demografik yapılarını etkilemiştir. Son yüzyılda yaşadığımız, Wuhan'da ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan COVID-19 Pandemisinin de bu kapsamda ekonomik etkileri de açık bir şekilde görülmüştür. Her ne kadar salgın hastalık dönemi bazı ülkeler, iş kolları ve çalışanlar üzerinde negatif etkiler gösterse de salgının üretim ve ticaretin seyrini değiştirmek suretiyle birçok ülkeyi, iş kolunu ve işgücünü avantajlı hale getirdiği gözlemlenmiştir. Özellikle tam kapanma devreleri evden iş yapma potansiyeline sahip sektörler için bir laboratuvar vazifesi görmüş ve çağrı merkezi gibi iş yerleri pandemi sonrası da evden hizmet vermeye devam etmişlerdir. Belki de Pinsker (2020) 'nın da ifade ettiği gibi pandemi çalışanları evden çalışabilenler ve çalışamayanlar olarak ikiye ayıracaktır. Bununla birlikte perakende mağazacılık sektöründe hizmet veren zincir marketler kapıda teslim uygulamalarını pandemi sonrası da devam ettirerek stok, dağıtım ve yazılım altyapılarını ve bunlara bağlı olarak çalışanlarını yeniden dizayn etmişler ya da edeceklerdir. Yani yayılma ve önlem alma döneminde COVID-19 salgını, ekonomileri işsizlik üzerinden tehdit etse de aynı zamanda işgücü piyasasında yeni avantajlar ve fırsatları da ortaya çıkarmıştır. Direkt olarak ve basit bir şekilde gözlemlenen bu etkilerle birlikte Peacock ve Wiseman gibi iktisatçıların ortaya attığı olağan dışı koşullarda kamu harcamalarının artacağı ve artan kamu harcamalarının geri eski haline dönmeyeceği

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0001-6131-2663

görüşü ile birlikte artan kamu harcamalarının ekonomik canlılığı sağlaması da olasıdır. Bu haliyle özellikle pandemi sonrası işsizliğin seyri çok dinamik bir çalışma alanı olarak dikkat çekmektedir. Fakat pandemi dönemindeki işsizlik ile ilgili sonuçlar bundan sonraki olası toplum sağlığı krizleri için öğretici bir tecrübe olmak zorundadır.

Ekonominin en önemli göstergelerinden olan ve ekonomik kırılmalardan oldukça etkilenen işsizlik olgusu COVID-19 sürecinde ve sonrasında iktisat yazınında kendisine ziyadesiyle yer bulmuştur. Pandeminin olağanüstü şartları ve sonrasındaki etkileri değerlendirebilmek için bu çalışmada dâhilinde COVID-19 ve işsizlik ilişkisinin farklı boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada pandemi döneminde oluşan işsizliğin boyutları ve COVID-19 kaynaklı işsizliğin etkileri dünya örnekleri ile birlikte incelenecektir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

COVID-19'un işsizliğe olan etkisi ile ilgili yapılan literatür araştırmasında çalışmalar değerlendirilirken sadece ekonomik bunalım kaynaklı iş kayıpları değil aynı zamanda genel olarak salgının toplum sağlığında yol açtığı fiziksel ve ruhsal problemler neticesinde oluşan işgücü kayıpları öne çıkmaktadır. Bu bölümde iktisat yazınında yer alan COVID-19 ve işsizlik etkileşimi öncelikli olarak ekonomik sonuçları açısından sonrada işsizliğin ruhsal sonuçları açısından ele alınacaktır. Ekonomik sonuçlar ise makro konulardan başlayarak daha özel sonuçlara doğru sıralanacaktır.

Ruiz(2021)yaptığı çalışmada 2020-2021 yılları arasında gelişmiş, gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelerde COVID-19 'un enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisini araştırmak için COVIDECONOMICS-19 Simülatörünü geliştirmiştir. Geliştirilen simülatör toplam enfekte vaka sıklık oranı, ulusal COVID-19 savunmasızlık oranı, COVID-19 sonrası yıkım büyüklük oranı, istihdam ve COVID-19 sonrası enflasyon ve işsizlik kırılma yüzeyi gibi beş temel bileşene dayanmaktadır. Çalışma sonucunda COVID-19 'un işgücü piyasası üzerindeki etkisini ölçmek için yeni bir kavram olan “Inemployment =(I)” kavramı ortaya atılmıştır. “Inemployment” kavramı, işverenlerin işçileri toplu olarak işten çıkarması nedeniyle COVID-19 krizi süresince kısa vadede büyük bir işsizlik yaratabileceğini öngörmektedir. Tahminlere göre (I) değeri gelişmiş ülkelerde yüzde 12, gelişmekte olan ülkelerde yüzde 25 ve en az gelişmiş ülkelerde yüzde 37 çıkmıştır.

Su ve diğerlerinin (2021) yaptıkları çalışmada seçtikleri Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve İngiltere olmak üzere beş Avrupa ülkesinde COVID-19 salgınının işsizlik üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada Aralık-2019 - Aralık-2020 dönemi için Fourier nedensellik testi kullanılmıştır. Uygulanan Z testi sonuçlarına göre Almanya, İspanya ve İngiltere’de COVID19 vakalarının Almanya, İtalya ve İngiltere için işsizliğe neden olduğunu gösteriyor. COVID-19 ' a bağlı ölümler açısından ise İtalya ve İngiltere’de COVID-19 ile işsizlik arasında

pozitif bir ilişki vardır. Çalışmada yer alan beş ülkenin Avrupa ekonomisinin büyük aktörleri olduğu düşüldüğünde COVID-19 'un Avrupa'yı işsizlik oranını güçlü bir şekilde artırdığı söylenebilir.

Malik vd. (2021) yaptıkları çalışmada ABD, İngiltere, Japonya gibi ekonomik krizler konusunda tecrübeli ve Amerika, Avrupa ve Asya bölgelerini temsil kabiliyetine sahip ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin de çalışmada değerlendirilmesi adına Endonezya ekonomisinde COVID-19 salgının yarattığı şokların işgücü piyasası üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada, Uluslararası Çalışma Örgütü'nden ve ülkelerin kendi ulusal istatistik kurumların alınan 1999:Q1-2019:Q4 dönemi verileri kullanılarak ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda İngiltere, Japonya ve Endonezya'da tek yönlü nedensellik ilişkisi varken bu ilişki Endonezya'da diğer ülkelere göre daha zayıf olduğu bulunmuştur. Endonezya'da var olan kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ekonomik büyüme ile işsizliğin nedenselliğinin zayıf çıkmasının sebebi olarak gösterilmiştir. ABD'de ise ekonomik büyüme ve işsizlik arasında iki yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Çalışmanın çıkan sonuçlarına göre pandeminin işgücünde yarattığı zararların telafi edilmesi için her ülke için farklılaşması gereken üç farklı tedbir paketinden bahsedilmiştir. İlk olarak toplam talebi ve toplam arzı korumak için doğrudan nakit yardımı, gelir vergisi indirimi, düşük faizli kredi ve yeni fonlama olanakları gibi çözümler öne sürülmüştür. İkinci öneri, alternatif bütçeleme ile yapılan transfer harcamalarının ve sübvansiyonların “ pandemi tahvilleri” ve sosyal fonlar ihraç ederek ve de merkez bankası para politikalarında yapılacak bir gevşeme ile optimize edilmesi gerektiği şeklindedir. Son öneri olarak ise işgücü uyumsuzluklarının telafi edilmesi gerektiği şeklindedir.

Verick vd. (2022) yaptıkları çalışmada COVID-19 krizinin işgücü piyasaları üzerindeki etkisini, 2008-2009 küresel mali kriziyle kıyaslamışlardır. Çalışma sonucunda 2020 yılında salgın kaynaklı oluşan işsizliğin, 2009 mali krizinden kaynaklı işsizlikten daha şiddetli olduğu, en derin etkilerinin ise orta gelirli ekonomilerde ve konaklama ile yemek hizmetleri sunan sektörlerde olduğu bulunmuştur.

Nga vd. (2021) yaptıkları çalışmada, Malezya'nın Sabah bölgesindeki, COVID-19 salgını sırasında uygulanan politikaların işsizliği nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Çalışmada, ikincil veriler ile birlikte 2020'nin sonlarında uygulanan Aile, Kadın ve Gençlik Araştırması sırasında elde edilen veriler ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Pandemi sürecinin uzaması durumunda Malezya toplumunun COVID-19 önleme stratejileri veya önlemlerinde mevcut Standart Çalışma Prosedürlerini uygulama anlamında tehlikeye sokacağı tahmininde bulunulmuştur.

Gangopadhyaya ve Garrett (2020) yaptıkları çalışmada ABD ekonomisinde pandemi sırasında işsiz kalan çalışanın sahip olduğu sağlık sigortası türlerini ve

Uygun Fiyatlı Bakım Yasasını incelemişlerdir. COVID-19 salgını sırasındaki işsizlik oranlarındaki öngörülemez artış milyonlarca dar gelirli insana sağlanan bir devlet sigortası olarak tanımlanabilecek Medicaid programlarında ani bir artışa neden olmuştur. Medicaid programlarındaki bu artışın ise devlet bütçesini zorlayacağı öngörülmüştür. Önce Aileler Koronavirüs Müdahale Yasasının ise pandemi döneminde eyaletler için ciddi bir kaynak olduğu ortaya koyulmuştur.

Ardiyono (2022) yaptığı çalışmada ASEAN-5 ülkelerindeki COVID-19 salgının firmaların performansı üzerindeki etkisini ve firmaların uyumunun istihdamlarını nasıl etkilediğini değerlendirmiştir. Borsaya kayıtlı 4.500 kadar firmanın Q1-2018'den Q3-2021'e kadar olan dönemleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda gelir şokları ve istihdam arasındaki esneklik 0,10 olarak hesaplanmıştır ve kısa vadede yüzde 10'luk bir gelir düşüşünün yüzde 1'lik personel sayısında azalmaya neden olacağı bulunmuştur.

Şahin vd. (2020) pandemi döneminde ABD ekonomisi için 2021 yılı işsizlik oranı öngörüsünde bulunmuşlardır. Çalışma sonucunda sosyal mesafe önlemlerinin 2021 yılının Haziran ayında kaldırılacağını varsayarak, işsizlik oranının öncelikle yüzde 16'ya yakın bir oran ile Mayıs ayında en yüksek seviyeleri göreceğini sonra ise kademeli şekilde düşerek yılsonunda yüzde 7,5 olacağını tahmin edilmiştir.

Gallant vd. (2020) yaptıkları çalışmada Ocak 2001 ve Ağustos 2020 aylık verileri ile 25-55 yaş arasındaki kişiler arasında geçici işsizliği de içeren bir model ile COVID-19 salgının işgücü piyasası üzerine etkilerini araştırmışlardır. Panel veri kullanılarak oluşturulan modelde Mevcut Nüfus araştırmasından alınan veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 2020 yılı temmuz ayına kadar tüm örneklem dönemi ve örneklem dışı boyunca gözlemlenen iş bulma oranları eşleşmektedir. Ayrıca işsizlik oranı, işten ayrılma oranı ve geçici olarak işten çıkarılan işçilerin geri çağırılma oranlarında gelecek dönemlerde kötüleşme beklenmektedir.

Almeida ve Santos (2020) yaptıkları çalışma ile COVID-19'un etkilerini işsizlik ve işgüvenliği kapsamında değerlendirmişlerdir. Çalışmada Portekiz Ulusal İstatistik Enstitüsü'nden alınan veriler konu ile ilgili yayınlanmış eserlerle birlikte analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda bölge, sektör, yaş grupları ve işgücü bağlarına göre asimetric sonuçlar çıkmıştır. Pandemiden en çok etkilenen bölgeler turizm bölgeleri ve ekonomik olarak dışa bağımlılığı yüksek olan bölgelerdir. Salgın döneminde gençler ve kadınlar istikrarsız istihdam ilişkileri ve geçici çalışma gibi nedenlerle işsizlik açısından dezavantajlı gruplardır.

Adebimpe vd. (2021) yaptıkları çalışmada Nijerya'da 15-34 yaş arasındaki gençlerin maruz kaldığı işsizliğin kısa vadeli etkilerini değerlendirmişlerdir. Çalışmada, Ulusal İstatistik Bürosundan elde edilen ve literatürde yayınlanan diğer veriler analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Nijerya'da genç işsizliğinin yüzde 26,7'den yüzde 30,1'e yükseldiği, işsizlikteki artışın yüzde 64'ünün COVID-19

kapatma önlemlerinden kaynaklandığı ve genç işsizliğinin toplam işsizlik içindeki payının yüzde 30,1 olduğu ortaya koyulmuştur.

Buraya kadar ele alınan çalışmalar genel itibariyle COVID-19'un yol açtığı işsizliğin ekonomik boyutlarıyla ilgiliydi ve görüyoruz ki dünyanın hemen hemen her yerinde COVID-19 işsizliğe neden olmuştur. Çalışmanın devam eden bölümünde ise salgın neticesinde ortaya çıkan işsizliğin psikolojik sonuçları ele alınmıştır.

Achdut ve Refaeli (2020) yaptıkları çalışmada COVID-19'un doğurduğu işsizlik ve olası zararlı sonuçlarını psikolojik etkileri çerçevesinde 20-35 yaş arasındaki kişiler üzerindeki yaptıkları ampirik bir araştırma ile incelemişlerdir. Çalışmada hiyerarşik doğrusal modeller kullanarak işsizlik ve psikolojik sıkıntı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda iyimserlik, güven ve hakimiyet gibi duygular psikolojik sıkıntıyı azaltırken pandemi dönemindeki maddi sıkıntı ve yalnızlık psikolojik sıkıntıyı arttırmıştır. Çalışmada işsizliğin psikolojik sıkıntı üzerindeki etkisi ile kaynak ve risk faktöründen bağımsız bulunmuştur. Politika yapıcıların pandemi dolayısıyla maruz kalınan işsizliğin neden olduğu ruhsal rahatsızlıkları azaltıcı önlemler alması gerektiği ve bu önlemleri BM'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda olması gerektiği önerilen tavsiyelerdir.

Kurtaş (2021) yaptığı çalışmada intihar vakaları ile COVID-19 arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Salgın krizlerinin belirsizlik, sosyal izolasyon, ekonomik problemler gibi alt kırımlarla intihar vakaları arasındaki ilişkiyi anlattığı çalışmada önceden psikiyatrik rahatsızlık geçiren kişilerin, COVID-19'u geçirmiş ve sağlığına kavuşmuş kişilerin, yaşlıların, pandemide görevli sağlık çalışanlarının, izolasyon ve karantina altındaki kişilerin, maske ve sosyal mesafe uygulamasının, virüs nedeniyle damgalanma ile karşı karşıya kalan bireylerin ve ekonomik durgunluk neticesinde oluşan bunalımın intihar vakaları ile ilişkisini dünyadan ve Türkiye'den örneklerle ortaya koymuştur. Özellikle salgının ekonomik boyutunu değerlendirirken pandemi neticesinde oluşan işsizlik olgusuna yoğun şekilde vurgu yapması ve New York Psikiyatri Enstitüsü'nün 3 Mart 2019 ile 18 Nisan 2020 tarihleri arasında yaptığı bir araştırmada Google Trend aramalarında "İşsizlik, işini kaybetme, işten çıkartılma, geçici izin vb." gibi aramaların intihar ve intihar metodları ile birlikte en çok aranan dört arama grubu arasında olmasına dikkat çekmesi çalışmasında pandeminin işsizlik ve intihar eylemi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına önemlidir.

McIntyre ve Lee (2020) Kanada için yaptıkları çalışmada Statistics Canada veri havuzundan aldıkları işsizlik (2000-2019) ve yıllık intihar ölüm oranı (2000-2018) verileri ile yaptıkları analizde zaman eğilimi regresyon modelleri kullanarak 2020 ve 2021'deki intihar sayısını değerlendirmiş ve tahmin etmişlerdir. Çalışma sonucunda 2000-2018 yılları arasında işsizlikteki yüzde bir puanlık bir artışın intihar oranlarındaki yüzde bir puanlık artışla ilişkili olduğu ve ilk senaryoya göre intihar oranlarının 2020 ve 2021 yılları arasında 100.000'de 11 olacağı, 2020'nin ikinci yarısı için pandeminin kontrol altına alındığı ve tecrit önlemlerinin kaldırıldığı

ikinci senaryoda intihar oranları 100.000 kişide 2020'de 11,6'ya ve 2021'de 11,5 çıkacağı, üçüncü senaryoda ise 100.000 kişi başına intihar oranlarının 2020'de 14,0'e ve 2021'de 13,6'ya çıkacağı tahmin edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışmada, COVID-19'un etkileri anlamında işsizlik ve intihar ilişkisine ilişkin dramatik tahminler elde edilmiş bu bağlamda zihinsel sağlık hizmetlerine, mali hükümlere ve sosyal/çalışma destek programlarına zamanında erişim gibi kritik önlemlerin alınması tavsiyelerinde bulunulmuştur.

McIntyre ve Lee (2020) COVID-19 salgını sonrası işsizlik ve aşırı intiharlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına zaman trendi regresyon modelleri kullanarak yaptıkları çalışmada; işsizlik oranında önemli bir değişiklik olmaması, öngörülen işsizlik oranında ılımlı artış ve öngörülen işsizlik oranında aşırı artış olmak üzere üç senaryo belirlemişlerdir. Çalışma sonucunda, il senaryo için 100.000 kişi başına öngörülen intihar oranları 2020'de 15,7 ve 2021'de 16,2, ikinci senaryo için 100.000 kişi başına intihar oranları 2020'de 16,9'a ve 2021'de 17,5'e yükseleceğini, üçüncü senaryo için ise 100.000 kişide intihar oranları sayısının 2020'de 17,0'a ve 2021'de 17,4'e yükseleceği tahmin edilmiştir. İntihar oranındaki bu artış ile, 2018'deki intihar verilerine kıyasla iki yıllık süre içinde gerçekleşecek intihar vakalarına 8.164 daha vaka eklenecek ve intiharlarda %8,4'lük bir artışı neden olacaktır. Araştırmacılar intihar vakalarındaki olası artışlardaki tahminlerinden sonra işsizlik ve finansal güvensizlik bağlamında vergi erteleme, ücret sübvansiyonu gibi mali önlemlerin yanında işçilere eğitim, işverenlere mali destek gibi tedbirlerin alınması hususunda tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Handanagic vd. (2022) yaptığı çalışmada Hırvatistan'da işsizlik, işsizlerin hastalığı ve ölüm arasında kesitsel araştırma yönetimi ile bir ilişki kurmuştur. Çalışmada 20-64 yaş arası kişiler için Hırvatistan İstatistik Bürosu'ndan alınan işsizlik ve ölümlülük verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 2020 yılında COVID-19 ile birlikte yaşanan işsizlik artışı ile birlikte bağlantılı olabilecek ölüm artışı sayısı tahmin edilmiştir. Ocak 2021 verileri ile Şubat 2020 (pandemi öncesi) verileri kıyaslandığı zaman işsizlikte yüzde 19'lük bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışın işsizler arasında 23 fazla ölüme neden olabileceği tahmin edilmiştir.

Rahman vd. (2020) yaptıkları çalışmada Malezya'da üniversite mezunlarının COVID-19 sonrasında işsiz kalmaları durumunda kariyer planlarına ilişkin düşüncelerini incelemeyi amaçlamışlardır. Mezunların çoğu kendi eğitim düzeylerinden düşük olsa bile buldukları işlere başvuracağını, kamunun ya da özel sektörün kendilerine sunacakları işlerle bağımlı olduklarını ayrıca işsizlik için proaktif herhangi bir önlem almadıkları gözlemlenmektedir. Çalışmada, öğrencilerin işsizlik konusuna karşı daha proaktif olmasını sağlayacak müfredatlar belirlenmesi ve bu anlamda uygulamalı derslere daha çok yer verilmesi gerektiği pandemi sonrası işsizlik için önlemleri olarak sıralanmıştır.

Blustein ve diğerlerinin (2020) yaptıkları çalışmada COVID-19 krizinin toplumların işsizlik nedeniyle karşılaştıkları psikolojik etkiler üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma ile salgın neticesinde ortaya çıkan işsizlik krizine yanıt olarak araştırmacılar tarafından ortak bir araştırma gündemi oluşturulmuştur. İşsizlik bağlamında araştırmanın amacı işsizlik olgusunun kriz öncesi ile kıyaslanması; işsizliğin uyandırdığı kederin doğasının incelenmesi; krizin yoksullar ve işçi sınıfı toplulukları üzerindeki etkisinin eşitlik açısından incelenmesi; işsiz kişilere yapılacak müdahaleler için bir çerçeve ortaya koymak; ve gençler arasındaki işsizlik için iş-aile ekseninde bir gündem oluşturmaktır. Araştırma sonucunda gündem olarak geçici devlet yardımı; duygusal destek danışmanlığı; gelecekte daha iyi iş beklentileri için yeniden eğitim ve yer değiştirme gibi gerekli burs, program geliştirme gibi destek araçlarının önemine vurgu yapılmıştır.

Bir salgın sonrası oluşabilecek ekonomik krize bağlı işsizlik sorunu hemen hemen herkesin tahmin edebileceği bir sonuçtur. Fakat anlaşılıyor ki salgın dönemlerinde oluşan işsizlik adeta işsizlik olgusunun özel bir halidir. Şöyle ki normal bir dönemde işsiz kalan çalışanlar ile pandemi döneminde işsiz kalan çalışanların aynı şartlarda ve psikolojide olmadığını kabul etmek gerekir. Pandeminin olmadığı bir ortamda işsiz kalan bireylerin hem kendi sağlığı hem de toplum sağlığına yönelik bir tehdit olmadığı için iş araması ya da kendi işini kurması çok daha kolay olacaktır. İşsizliğin getirdiği ruhsal bunalımın tam kapanma, sosyal mesafe, insanların temassız yaşaması gibi fiziki pandemi şartları ile birleştiğinde bireylerin hayatlarını sonlandırmaya varan sonuçları olabileceği gibi hayatına devam etmek isteyen bir çalışanın sonraki hayatında işgücüne tekrar katılamayacak ya da kariyer olarak daha azına razı olacak şekilde ruhsal sağlık sorunları da yaşayabilir.

3. SONUÇ

Beşeri sermaye, ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerindedir. Bununla birlikte beşeri sermayenin en önemli unsurlarından olan sağlık bileşeni COVID-19 sürecinde büyük bir yara almıştır. Virüsün toplum sağlığına olan biyolojik tahribatlarıyla birlikte psikolojik etkileri de yadsınamaz bir gerçektir. İşgücü verimliliğinin sağlıklı çalışanlarla temin edilmesinin gerçekliği ile birlikte düşünüldüğünde pandeminin ekonomiler üzerindeki yıkıcı etkisi ve oluşturduğu işsizlik sonucunda intihar vakalarında oluşan artış bu çalışmanın belki de en dikkat çekici noktasıdır. Bu nedenle insanlığın karşı karşıya kalacağı bundan sonraki salgın hastalık tehlikelerine karşı devletlerin ve uluslararası örgütlerin proaktif önlemler alması gerekmektedir.

Çalışmada, COVID-19'un getirdiği ekonomik kriz ve işsizlik için birçok öneri yer almaktadır. Bunlar genel hatlarıyla arzı arttırıcı ve talebi canlandırıcı politikalar, işverenin kredi v.s. ile desteklenmesine yönelik politikalar, işgücünün eğitimine ilişkin politikalar, genişletici para politikaları gibi ana başlıklarda toplanmaktadır. Pandemi sürecini geride bıraktığımızı düşünürsek aslında birçok ülkenin de benzer

yöntemleri kullandığını söyleyebiliriz. Hatta günümüzde küresel anlamda oluşan enflasyon sorunun nedeni de salgın döneminde ekonomik tedbir olarak parasal genişlemeye çokça başvurulmasıdır. Burada Türkiye özelinde bir parantez açmak gerekir ki Şengül'e (2021) göre Türkiye ekonomisinde zaten 2016'dan beri parasal genişlemeye bağlı faiz histerisi mevcuttur. Türkiye'de 2001 yılında uygulanmaya başlanılan enflasyon hedeflemesi uygulamasına 2002 yılında hükümet değişikliği durumunda bile sahip çıkılmıştır (Özcan ve Adıgüzel, 2009:193) Fakat dünyada yer alan parasal genişleme ve Türkiye ekonomisinde var olan faiz histerisi gerçeği şüphesiz ki COVID -19 sonrası Türkiye ekonomisi için yeniden yüksek enflasyon sinyalleri vermektedir.

Yaşadığımız tecrübe, içinde bulunduğumuz yüzyılda COVID-19 benzeri pandemi süreçlerinin tekrarlandığı durumlarda daha rasyonel tedbirler alınması gerektiğini işaret etmektedir. Bu noktada sadece salgın tehlikesine özel işsizlik fonları kurulabileceği gibi özel sigorta şirketleri tarafından da pandemi koşullarında oluşan ücret kaybını telafi edici yeni sigorta ürünleri çıkarılabilir. Artık şunu biliyoruz ki günümüzde işler uzaktan çalışılabilen ve çalışılmayan olmak üzere ikiye ayrılmış durumdadır. Bu durumda pandemi vakalarına özel işsizlik sigortası fonu ya da pandemi sigortası özellikle işlerini uzaktan takip edemeyecek sektör çalışanları tarafından rağbet görecektir.

KAYNAKÇA

- Abd Rahman, N. H., Ismail, S., Ridzuan, A. R., & Abd Samad, K. (2020). The issue of graduate unemployment in Malaysia: Post COVID-19. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 10(10), 834-841.
- Achdut, N., & Refaeli, T. (2020). Unemployment and psychological distress among young people during the COVID-19 pandemic: Psychological resources and risk factors. *International journal of environmental research and public health*, 17(19), 7163.
- Adebimpe, O. I., Adetunji, A. T., Nwachukwu, C., & Hieu, V. M. (2021). Covid 19 pandemic challenges: The youth unemployment in Nigeria. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol*, 27(1).
- Almeida, F., & Santos, J. D. (2020). The effects of COVID-19 on job security and unemployment in Portugal. *International Journal of Sociology and Social Policy*.
- Ardiyono, S. K. (2022). Covid-19 pandemic, firms' responses, and unemployment in the ASEAN-5. *Economic Analysis and Policy*, 76, 337-372.
- Blustein, D. L., Duffy, R., Ferreira, J. A., Cohen-Scali, V., Cinamon, R. G., & Allan, B. A. (2020). Unemployment in the time of COVID-19: A research agenda. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 103436.
- Gallant, J., Kroft, K., Lange, F., & Notowidigdo, M. J. (2020). *Temporary unemployment and labor market dynamics during the COVID-19 recession* (No. w27924). National Bureau of Economic Research.
- Gangopadhyaya, A., & Garrett, A. B. (2020). Unemployment, health insurance, and the COVID-19 recession. *Health Insurance, and the COVID-19 Recession (April 1, 2020, p.1-8)*.
- Handanagic, S., Muzic, R., Bozicevic, I., & Oreskovic, S. (2022). Projected all-cause deaths attributable to COVID-19-related unemployment in Croatia in 2020. *Public Health*.
- Kurtaş, (2021). Ö. COVID-19 Pandemiğinde İntiharlar1. Kendir, H, *Pandemiye Rağmen*, 28. Kocaeli: Ezgi
- Nga, J. L., Ramlan, W. K., & Naim, S. (2021). COVID-19 pandemic and unemployment in Malaysia: a case study from Sabah. *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal*, 13(2), 73-90.
- Malik, N., Suliswanto, M. S. W., & Rofik, M. (2021). The unemployment rate amid the COVID-19 pandemic: Propose the best practices policy to maintain labor market stability. *Jurnal Ilmu Sosial Dan Ilmu Politik*, 25(1), 48-61.
- McIntyre, R. S., & Lee, Y. (2020). Projected increases in suicide in Canada as a consequence of COVID-19. *Psychiatry research*, 290, 113104.
- McIntyre, R. S., & Lee, Y. (2020). Preventing suicide in the context of the COVID-19 pandemic. *World psychiatry*, 19(2), 250.
- Özcan, C. C., & Adıgüzel, U. (2009). Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi: VAR Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(29), 190-215.
- Pinsker, J. (2020). The pandemic will cleave America in two. The Atlantic. Erişim adresi: [https://www-theatlantic-com.translate.google/family/archive/2020/04/two-pandemics-us-coronavirus-inequality/609622/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=wapp](https://www.theatlantic-com.translate.google/family/archive/2020/04/two-pandemics-us-coronavirus-inequality/609622/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=wapp)
- Ruiz Estrada, M. A. (2021). How much unemployment and inflation is going to be generated by COVID-19?. *Transnational Corporations Review*, 13(2), 202-210.
- Su, C. W., Dai, K., Ullah, S., & Andlib, Z. (2021). COVID-19 pandemic and unemployment dynamics in European economies. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-13.
- Şahin, A., Tasci, M., & Yan, J. (2020). The unemployment cost of COVID-19 : How high and how long?. *Economic commentary*, (2020-09).
- Şengül, O. (2021). Türkiye'de faiz histeri etkisi: Doğrusal ve Fourier birim kök testlerinden kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1364-1371.
- WHO, (2022). WHO Coronavirüs (COVID-19) Kontrol Paneli Erişim adresi:<https://covid19.who.int/?mapFilter=deaths>
- Verick, S., Schmidt-Klau, D., & Lee, S. (2022). Is this time really different? How the impact of the COVID-19 crisis on labour markets contrasts with that of the global financial crisis of 2008–09. *International Labour Review*, 161(1), 125-148.

DIŞ TİCARETİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Hasibe ŐENCAN¹

1.GİRİŞ

GeliŐmekte olan Őlkelerin bűyűmeleri ve ekonomik açıdan daha bağımsız bir hale gelmeleri için dıŐ ticaret vazgeçilmez bir konuma sahiptir. DıŐ ticaret ise dođrudan Őlkelerin dűviz kuru rejim ve politikalarıyla ilgili durumdadır (Yűcesan vd. 2017). İhracat ve ithalat iŐlemlerinden oluŐan dıŐ ticarete denge çok önemlidir. Hedeflenen ve uygulanan politikalar ihracatı arttırıp ithalatı azaltma yonűndedir yani elde edilmek istenen dıŐ ticaret fazlasının oluŐmasıdır. Őlkeler arasında sermaye, emek, dođal kaynaklar ve teknoloji gibi űretim faktörlerinin farklılık göstermesinden dolayı űretimde kullanılacak malların birbirlerini ikame edemedikleri için űretim maliyetleri farklılık göstermektedir (Gűl ve Kamacı, 2012). GeliŐmekte olan Őlkeler dűŐuk maliyetle imal edilen űrűnlerin ihracını yapılarak ihracatı arttırmak ve yűksek maliyetle imal edilen űrűnlerin ise ithalini yapılarak kazanç elde etmeyi planlar. Őlkelerin dıŐ ticaret yapma eđilimlerinin sebepleri arasında pazar çeŐitliliđini arttırmak, talep-arz fazlalıkları, kur bazlı yűksek kâr marjı, fiyat- űrűn çeŐitlilikleri ve istihdamın arttırılması sayılabilir.

Tarifeler dıŐ ticareti ve ticaret açıklığını negatif etkilemektedir (Torun ve etinođlu, 2019). 1970’li yıllarda yaŐanan petrol krizi ve sonrasında uygulanan tarife ve kotalar ticaretin azalmasına neden olmuŐtur. 1974 yılında yaŐanan I. Petrol krizi ile Őlke ekonomileri olumsuz etkilenmiŐ ve stagflasyon kavramı ortaya çıkmıŐtır. Ekonomi tarihinde bir ilk yaŐanmıŐ ve iŐsizlik ve enflasyonun aynı anda arttığı grűlműŐtur. Bunun ardından yaŐanan 1980 II. Petrol krizi de petrol fiyatlarının tekrar artmasına yol amıŐtur. Az geliŐmiŐ ve geliŐmekte olan Őlkelerin dıŐ açıklarının artmasına sebep olan bu krizlerle birlikte Őlkeler yabancı sermaye giriŐlerine ihtiyaçları olduğunu anlayıp ihracata özendirici politikalar uygulamaya baŐlamıŐlardır. GeliŐmekte olan Őlkelerin ortak sorunlarından biri de yetersiz

¹ Necmettin Erbakan Őniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalı Yűksek Lisans Őđrencisi

istihdam ve işsizliktir. Ülke ihracatının artması dolaylı yoldan istihdam artışına da sebep olacağından işsizliği de azaltacağı düşünülmektedir (Ayhan, 2018). Günümüzde işsizlik gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunu haline gelmiş durumda iken işsizlik ve istihdam arasındaki ilişki de görmezden gelinemez. Kolay bir hedef olmasa da ülkeler tam istihdam düzeyine ulaşmak için çaba gösterir ve bu yönde politikalar uygularlar. Bu sorunun temel sebepleri ülkenin hızla gelişen teknolojik gelişmelere ayak uyduramaması, sanayinin yetersizliği, eğitimin düşük seviyede olması ve işverenlerin çalışanları için ödedikleri vergi ve prim tutarlarını yüksek bulması sonucu minimum düzeyde üretim yapma eğilimleri olarak gösterilebilir.

Ekonomik ve sosyal alanlarda imkanların artırılması istihdam olanaklarının çeşitliliğini arttıracak, işsizliğin azaltılması yönündeki çalışmalarla gerçekleştirilebilir. İstihdam artışının sağlanabilmesi için birçok alanda çalışma yapılabilir. Göz ardı edilemeyecek etkileri olan alanlardan biri de dış ticaret alanıdır. Bu çalışma dahilinde literatürdeki veriler incelenerek dış ticaretin istihdam üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri araştırılacak ve hangi noktalarda etkinlik sağladığı belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışmada daha somut bir sonuç elde etmek adına Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınlamış olduğu verilerden yararlanılarak çalışma sürdürülecektir. Literatüre kaktı sağlayacağı düşünülen bu çalışmada istihdamın artırılması yönünde uygulanacak dış ticaret faaliyetlerinin hangi alanda ve ne şekilde uygulamalar yapılması gerektiği konusunda çıkarımlar yapılması hedeflenmektedir.

2. DIŞ TİCARET ve İSTİHDAM ARASINDAKİ TEORİK ÇERÇEVE

Ülkelerin araştırma geliştirme harcamaları yapmaları ekonomik büyümeleri üzerinde etki oluşturmaktadır (Torun ve Cabaş, 2020). Bu harcamaların artması dış ticaret üzerinde de dış ticaret açığının kapanması yönünde etki etmesi beklenmektedir. Ayrıca gerek dış piyasaya yönelik mal ve hizmet üretimi, gerekse iç piyasaya yönelik mal ve hizmet üretimi neticesinde ihracat ve istihdam artışı söz konusu olabilecektir. Dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişki ayrıca döviz kuru üzerinden de gerçekleşmektedir (Yenigün ve Azazi, 2022). Ayrıca enflasyon politikaları da ülkelerin büyüme, dış ticaret ve istihdam politikalarına etki eden temel faktörler arasında sayılabilir. Güncel literatürde dış ticaret ve istihdama etki eden birçok neden ile karşılaşmak mümkündür. Örneğin bireysel krediler de ithalatın artmasına neden olabilmektedir (Kılıç ve Torun, 2018; 36). İthalatın artması ise iç üretimi azaltacağından istihdam üzerinde negatif etki oluşturması beklenmektedir. Güncel literatürde birçok dış ticaret ve istihdam üzerinde birçok etki oluşturan değişken söz konusu olabilirken, geleneksel literatürün daha sınırlı kaldığı görülmektedir.

Arz ve talepte görülen farklılıklar Neo-Klasik yaklaşıma göre ülkelerin dış ticarete yönelmelerindeki iki temel sebeptir. Doğal kaynakların ülkeler arasında farklılık göstermesi, emek, sermaye ve teknoloji farklılıkları ile ülkelerin ürettikleri mal ve hizmetler her açıdan farklılık göstermektedir. Geleneksel yaklaşıma göre

tam da bu noktada ikame malların sağlanması için ülkeler arası ticaretin yapılması ve gelir elde edilmesi hedeflenmektedir. Geleneksel teori varsayımlarına gelecek olursak bunlardan biri ekonominin tam istihdamda olduğu savunulur. Bu varsayım ele alındığında ülke ihracatında yaşanacak bir artış toplam istihdamda bir değişime sebep olmaz, dış ticaret sadece durağan bir kazanç elde edilmesine yol açar.

İhracat ve istihdam arasında doğru orantı bir ilişki olduğunu savunan Hecksher Ohlin Samuelson teorisinde (Faktör Donatım Teorisi) dış ticaretin ülkelerin sahip olduğu emek-sermaye faktörlerine göre değişiklik gösterdikleri savunulmaktadır. Teoriye göre hangi ülkede hangi faktörü ile zenginlik gösteriyor ise onun üzerine yoğunlaşılmalı ve bu faktör ihraç edilmelidir. Emek yoğun malların ihracatını yapan ülkelerde emek kullanımında artış, sermaye yoğun malların ihracatını gerçekleştiren ülkelerde ise sermaye kullanımında artış dış ticaretin istihdam üzerindeki olumlu yöndeki etkisini gözlemlenmiştir (Ersungur vd., 2021). Bu teori ortaya çıktığı ilk dönemlerde iktisatçılar tarafından oldukça fazla tepki almıştır. Ancak 1947 verileri ile girdi-çıkı modeli kullanarak Amerika Birleşik Devletleri üzerinde W. Leontief tarafından yapılan çalışma sayesinde teorisinin yoğun gerçekliği tartışılmaya başlanmıştır. Daha sonra farklı ülkeler üzerine de uygulanan çalışmaların farklı sonuçlar ortaya koyması teorisinin bazı varsayımlarının gerçekliğinin sarsılmasına neden olsa da yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Ayaş ve Çeştepe, 2010).

Diğer bir yaklaşım ise Marksist yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ülke zenginliğini coğrafi konumun sunduğu doğal kaynaklar ve hammaddelerin emek ile birleşimi oluşturur. Ülkeler arasında rekabette önemli olan faktörlerden biri de etkin kullanılan teknolojidir. Hızla değişen ve gelişen teknoloji sanayi alanını makineleşmeye itmektedir. Bu hızlı değişimi takip etmeyen ülkeler hammadde üretimini ve ihracat yaparak istihdamı arttırsalar bile teknolojinin sağladığı avantajlardan yararlanmadıkça dış ticarete eşitsizlik yaşamaya devam edeceklerdir.

3. DIŞ TİCARET, İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ'NÜN TÜRKİYE BAZINDA GELİŞİMİ

3.1. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi

I.ve II. Petrol krizlerinin 1970'li yıllarda yaşanmasının ardından dünyadaki ekonomik olumsuzluklardan Türkiye'de fazlasıyla etkilenmiştir. Olaylar çerçevesinde ekonomik bir program geliştirilmiş ve 24 Ocak kararları olarak yürürlüğe koyulmuştur. 24 Ocak kararlarında ithal ikameci sanayileşme stratejisinden uzaklaşılacak amaçlanmış ve ihracata yönelik sanayileşme hedeflenmiştir. Grafik 1 incelendiğinde bu strateji ile 1970'lere kadar stabil bir şekilde ilerleyen ithalat ve ihracat rakamlarında 1970'lerin ardından hızlı bir artış görülmektedir. Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllardan sonra uygulanan Liberal ekonomi politikası ile ekonomide 1987 yılına kadar gelişmeye ve iyileşmeye devam etmiştir. 1988 yılından sonra yavaşlayan bir ekonomi görülmektedir. Bunun ardından uygulamaya konulan 5 Nisan kararları ile yeniden bir hareketlenme ile ekonomide olumlu gelişmeler

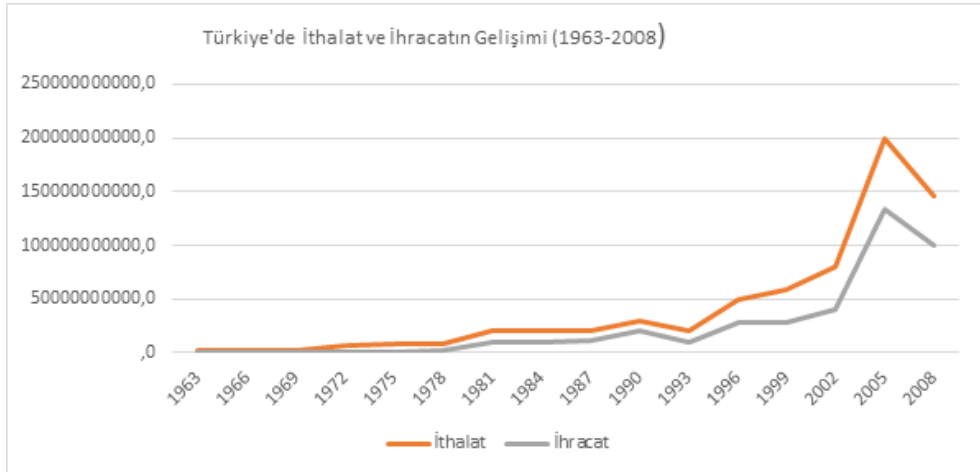
1998 yılına kadar devam etmiş ve ardından 99 yılında yaşanan ekonomik daralma 2000 yılında devam etmiştir (Soyyigit, 2010).

Türkiye'nin en önemli ekonomik çöküntülerinden biri de 2001-2010 yılları arasında yaşanan 2001 Krizi olmuştur. Bu çöküşle birlikte Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı düzenlenmiş olup 2002 yılında uygulamaya konulmuş ve 2008 yılına kadar devam etmiştir. Ardından yaşanan Küresel kriz etkisini 2009 yılında göstermiştir (Taşar, 2010).

Türkiye ekonomisi tüm bunların ardından 2010-2011 yılları arasında gözle görülür bir toparlanma süreci yaşamış ve ardından 2013 yılında yaşanan ekonomide durgunluk ve gerileme 2018 yılına kadar devam etmiştir. 2020 yılının başlarında yaşanan Covid-19 salgını diğer diğer krizlerde olduğu gibi Türkiye ekonomisini de epeyce etkilemiştir. Bununla birlikte hem tüketiciler hem de üreticiler zorlu bir sürece evrilmiştir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşi dizini ele alınarak temel yaşam ihtiyaçları dışındaki mal ve hizmetlerin hem üretiminde hem de tüketiminde erteleme yoluna gidilmiştir.

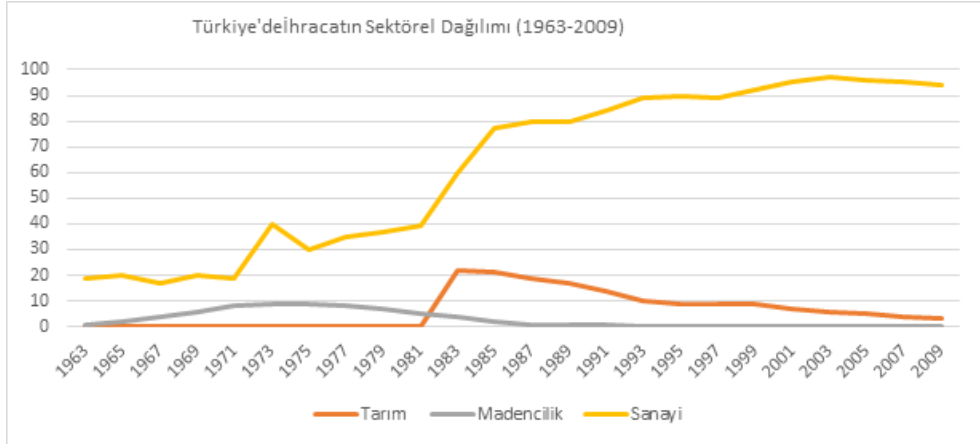
Bu ertelemelerle eş zamanlı olarak salgının önlenmesi adına ekonomide ihracat ve ithalat kısıtlamaları getirilmesiyle birlikte tedarik zincirindeki bozulmalar fiyatların artmasına sebep olmuştur.

Şekil 1: Türkiye'de İthalat ve İhracatın Gelişimi (1963-2008)

Kaynak: TÜİK, 1963-2008 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dış ticaret rakamlarındaki bu artışın sektörler bazında ne ölçüde etkilendiğini de incelemek gerekmektedir. Şekil 2'de de görüleceği üzere 1980 yılından sonra sanayi sektörü ürünlerinde %92'lik bir artış varken buna karşılık olarak aynı dönemler içerisinde tarım sektörü ürünlerinde %4'lük bir düşüş vardır. Bununla birlikte tarım ülkesi olarak bilinen Türkiye'nin 1980'li yıllardan sonra sanayi ülkesi olma yolunda ilerlemektedir.

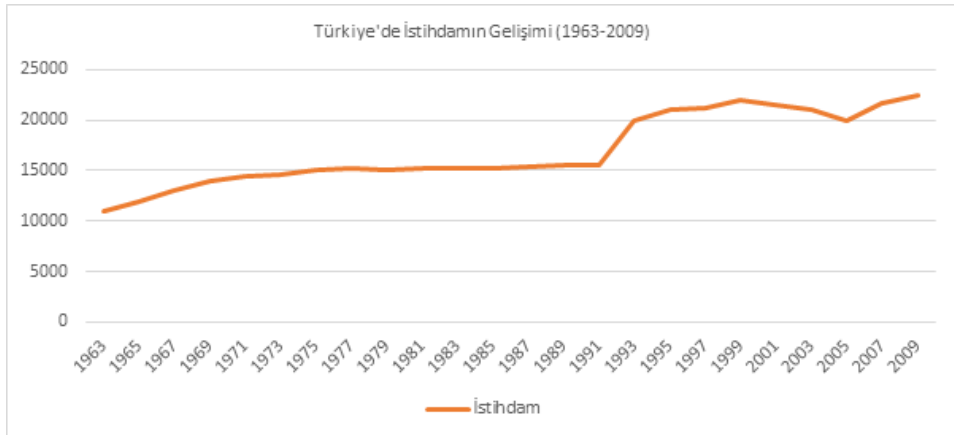
Şekil 2: Türkiye’de İhracatın Sektörel Dağılımı (1963- 2009)

Kaynak: TÜİK, 1963-2009 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Aynı zamanda grafiğe bakıldığında sanayi ülkesi olma yolunda ilerleyen Türkiye’nin dışa bağıllığının yani ithalatının da azalmadığı görülmekte. Sanayi sektörü girdilerini sağlayan 1938 yılında kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsü ve üretim sektörlerindeki firmaların 1980’li yıllarda yeniden yapılanma politikaları ile faaliyetten çekilmeye başlamış ve ihtiyaç duyulan ara malların ithalatı artmıştır.

3.2. Türkiye’de İstihdamın Gelişimi

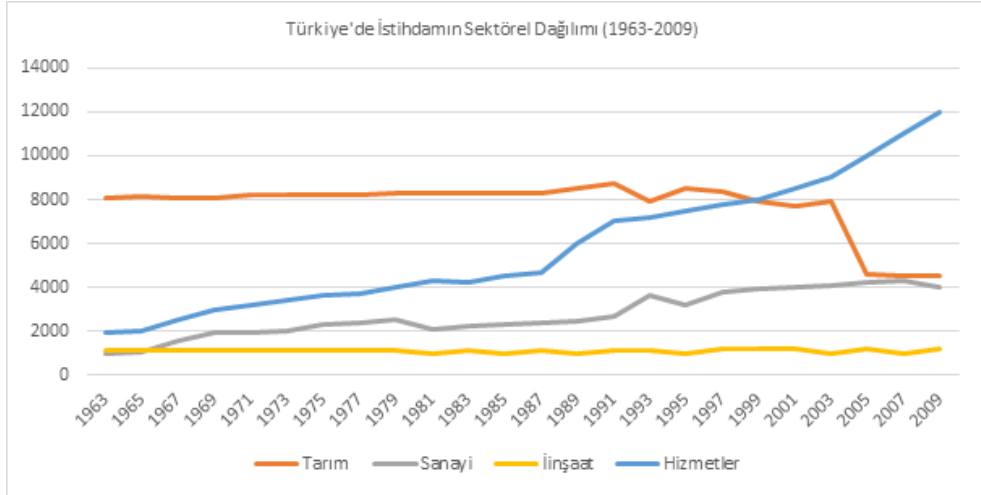
İstihdam, ülke içerisindeki iş gücünün ekonomik faaliyetlerde devamlı olarak çalıştırılmasıdır ve kavram dar ve geniş olmak üzere iki başlık altında ele alınır. İstihdam kavramına geniş anlamda bakıldığında emek, sermaye ve toprak gibi üretim süreci içerisindeki tüm faktörler incelenirken dar manada ise sadece emek faktörü yani çalışanların üretim faaliyetlerinde kullanılması incelenir. Ülke ekonomisi ele alındığında emek faktörünün istihdamında eksiklik var ise o ülke ekonomisinde işsizlik söz konusudur (Karaçor ve Saraç, 2011).

Şekil 3: Türkiye’de İstihdamın Gelişimi (1963- 2009)

Kaynak: TÜİK, 1963-2009 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3’ de Türkiye ekonomisinde istihdam incelendiğinde kapasitenin belirli sınırlar içinde stabil bir şekilde arttığı görülmektedir. Şekil 4’ de Türkiye’de istihdamın sektörler bazındaki dağılımına bakıldığında ise tarım sektöründeki gözle görülür miktarda bir düşüş izlenirken üretim sektöründe ise artış hızlı bir yükselme söz konusudur. İhracatın Gayri Safi Milli Hasılaya oranı ve sanayi sektörü istihdam oranı arasında doğru orantılı bir ilişki varken ithalatın Gayri Safi Milli Hasıla’ya oranı ve sanayi sektörü istihdam oranı arasında ters orantı vardır (Karaçor ve Saraç, 2011).

Şekil 4: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1963-2009)

Kaynak: TÜİK, 1963-2009 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.3 Türkiye’de İşgücünün Gelişimi

Yıllara göre istihdam verilerinin yanında İşgücü piyasasını da incelemekte fayda vardır. Ülkelerin yüksek refaha ve kalkınma düzeyine ulaşmaları bakımından işgücü etkin bir faktördür (Koca, 2022). Tablo1’de sunulan bilgiler Türkiye bazında kurumsal olmayan nüfusun yıllara göre izlediği seyri buna bağlı olarak da işgücü, işgücüne katılım oranları, tarım dışı işsizlik oranı işsizlik oranı, istihdam ve işgücüne dahil olmayan nüfusa ilişkin bilgileri bulundururken Tablo5’de bu bilgiler kent ayrımına göre, Tablo6’ de ise kırsal kesime ilişkin olarak verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye İşgücü Piyasası Temel Göstergesi (2004-2013)

Yıl	Kurumsal Olmayan Nüfus (bin)	Çalışma Çağındaki Kurumsal Olmayan Nüfus (bin)	İşgücü (bin)	İstihdam Edilenler (bin)	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus (bin)
2004	66.379	47.544	22.016	19.632	2.385	46,3	10,8	14,2	41,3	25.527
2005	67.227	48.359	22.455	20.067	2.388	46,4	10,6	13,5	41,5	25.905
2006	68.066	49.174	22.751	20.423	2.328	46,3	10,2	12,7	41,5	26.423
2007	68.901	49.994	23.114	20.738	2.376	46,2	10,3	12,6	41,5	26.879
2008	69.724	50.772	23.805	21.194	2.611	46,9	11	13,6	41,7	26.967
2009	70.542	51.686	24.748	21.277	3.471	47,9	14	17,4	41,2	26.938
2010	71.343	52.541	25.641	22.594	3.046	48,8	11,9	14,8	43	26.901
2011	72.376	53.593	26.725	24.110	2.615	49,9	9,8	12,4	45	26.867
2012	73.604	54.724	27.339	24.821	2.518	50	9,2	11,5	45,4	27.385
2013	74.457	55.608	28.271	25.524	2.747	50,8	9,4	12	45,9	27.337

Kaynak: TÜİK, 2004-2013 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde kurumsal olmayan nüfusun son on yılda %13 arttığı ve bu artışın işgücünde de %27'lik bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Bu artış her ne kadar istihdam oranında da görülse de ne yazık ki istenilen düzeyde istihdam oranı düşük bir düzeydedir. İstihdam oranındaki istenilen düzeye ulaşılamamasının sebebi, artan işgücüne rağmen aynı artışın işgücüne katılım oranında görülmemesidir.

Tablo6'de bulunan kentsel işgücüne katılım oranlarına bakıldığında kentte işgücüne katılım oranının işgücüne katılım oranına doğru orantıda ilerlediği görülecektir. 2009 yılına kadar stabil ilerleyen işsizlik oranı ise krizinde etkisiyle %16,6 seviyelerine çıkmıştır. Bunun devamında uygulanan istihdam politikalarıyla birlikte 2013'de işsizlik oranı %11,5 seviyelerine gerilemiştir. Köyden kentlere göçün artması nedeniyle işsizlik oranı en çok kentsel kesimde görülmektedir.

İstihdam da belirli seviyelerde artış vardır fakat bu yeterli bir artış değildir. Bunun en önemli sebebi yaşanan göçler karşısında yeterli istihdam fırsatlarının yaratılmamasıdır.

Tablo 2: Kentsel Kesim Temel İşgücü Göstergesi (2004-2013)

Yıl	Ku-rumsal Omayan Nüfus (bin)	Toplam Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus İçindeki Payı	İşgücü (bin)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	Toplam İşgücü İçindeki Payı	İstihdam Oranı (%)	Toplam İstihdam Edilenler İçindeki Payı	İşsizlik Oranı (%)	Toplam İşsizler İçindeki Payı
2004	33.673	0,71	14.472	43,00	0,66	37,1	0,64	13,6	0,83
2005	34.138	0,71	15.046	44,10	0,67	38,5	0,65	12,8	0,8
2006	34.787	0,71	15.391	44,20	0,68	38,9	0,66	12,2	0,8
2007	35.275	0,71	15.635	44,30	0,68	39	0,66	12	0,79
2008	35.697	0,70	16.063	45,00	0,67	39,2	0,66	12,8	0,79
2009	36.197	0,70	16.585	45,80	0,67	38,2	0,65	16,6	0,79
2010	36.576	0,70	17.105	46,80	0,67	40,1	0,65	14,2	0,8
2011	36.973	0,69	14.594	47,60	0,66	41,9	0,64	11,9	0,8
2012	37.656	0,69	18.186	48,30	0,67	42,9	0,65	11,1	0,8
2013	38.129	0,69	18.907	49,60	0,67	43,9	0,66	11,5	0,79

Kaynak: TÜİK, 2004-2013 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İşgücü göstergelerinde kırsal kesim ele alındığında Tablo7' de de görüleceği üzere verilere göre işgücü artış oranı %24'dür. Kırsal kesimlerde işgücüne katılım oranı %53.6 oranındadır. Ancak tabloda da görüleceği üzere on yıllık periyotta, kırsal kesimde de işsizlik oranlarında artış söz konusudur. 2009 yılında yaşanan krizden kırsal alanlarda etkilenmiş olup işsizlik %8.9'a yükselmiştir. Ardından 2013 yılında uygulanan ekonomik politikalarla birlikte %6.1 seviyelerine düşmüştür. İstihdam oranı ise %50.3 olarak kentsel kesime göre daha yüksek izlenmiştir. İşsizliğin kırsal kesimlerde az olmasının sebebi köyden kente yapılan göçlerdir.

Tablo 3: Kırsal Kesim Temel İşgücü Göstergesi (2004-2013)

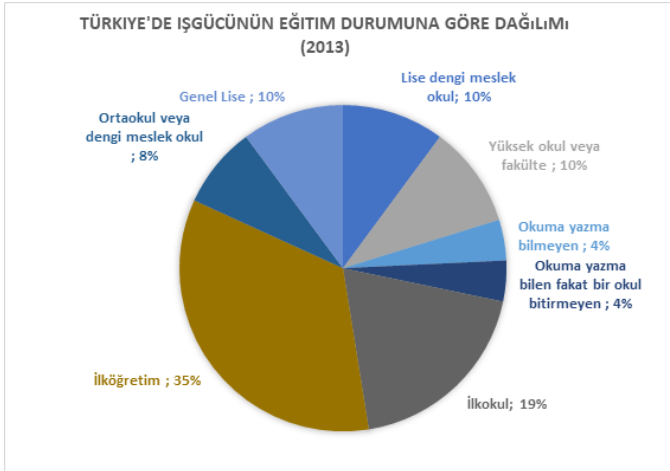
Yıl	Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus (bin)	Toplam Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus İçindeki Payı	İşgücü (bin)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	Toplam İşgücü İçindeki Payı	İstihdam Oranı (%)	Toplam İstihdam Edilenler İçindeki Payı	İşsizlik Oranı (%)	Toplam İşsizler İçindeki Payı
2004	13.87	0,29	7.545	54,40	0,34	51,4	0,36	5,5	0,17
2005	14.220	0,29	7.408	52,10	0,33	48,8	0,35	6,3	0,2
2006	14.387	0,29	7.360	51,20	0,32	48	0,34	6,2	0,2
2007	14.719	0,29	7.479	50,80	0,32	47,4	0,34	6,8	0,21
2008	15.075	0,30	7.742	51,40	0,33	47,7	0,34	7,2	0,21
2009	15.489	0,30	8.163	52,70	0,33	48	0,35	8,9	0,21
2010	15.965	0,30	8.536	53,50	0,33	49,6	0,35	7,3	0,2
2011	16.620	0,31	9.131	54,90	0,34	51,8	0,36	5,8	0,2
2012	17.068	0,31	9.153	53,60	0,33	50,7	0,35	5,5	0,2
2013	17.479	0,31	9.364	53,60	0,33	50,3	0,34	6,1	0,21

Kaynak: TÜİK, 2004-2013 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2009 yılında yaşanan krizden kırsal alanlarda etkilenmiş olup işsizlik %8.9'a yükselmiştir. Ardından 2013 yılında uygulanan ekonomik politikalarla birlikte %6.1 seviyelerine düşmüştür. İstihdam oranı ise %50.3 olarak kentsel kesime göre daha yüksek izlenmiştir. İşsizliğin kırsal kesimlerde az olmasının sebebi köyden kente yapılan göçlerdir.

İşgücünün eğitim durumuna göre incelenmesi sonucu Tablo8'de de görüleceği üzere %34 'ü ilköğretim mezunu, %19'u ilköğretim veya fakülte mezunudur. İşgücünün %90'lık bir bölümü yüksek okul veya fakülte mezunudur. Gelişen ve değişen dünyada yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte işgücünde eğitilmiş ve donanımlı işgücüne ihtiyaç artmış durumdadır. Eğitim seviyesinin etkisi istihdamda büyük öneme sahiptir. Eğitim seviyesinin yükseltilmesi ülke bazında birçok sorunu çözüme kavuşturacaktır.

Şekil 5: Türkiye'de İşgücünün Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2013 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4. DIŞ TİCARETE YÖNELİK İSTİHDAM TEŞVİKLERİ

24 Ocak kararlarının alınması ile ithal ikameci ekonomi politikasından uzaklaşmıştır. Bu gelişme ile özellikle sanayi alanında ihracata yönelik devlet destek ve teşvikleri başlatılmıştır. Bu teşvikler hem sadece parasal yönde hem de kısa dönem teşvikleri olduğu için ihracatta artışa sebep olsa da uzun soluklu ve kalıcı bir etki bırakamamıştır. Ancak 1990 yılında Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütüne katılmasının ardından Avrupa Birliği ülkeleri ile yapılan gümrük anlaşmaları teşviklerin yeniden şekillenmelerine olumlu yönde etki etmiştir.

Günümüzde giderek küreselleşen dünyada ekonomik düzenin de değişmesiyle ülkece ekonomik kalkınmanın büyük bir kısmında dış ticaret faaliyetlerinin gösterdiği performansa bağlı olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bunun la birlikte ülkelerin uluslararası pazarlarda üstünlük elde edebilmeleri için dış ticaret faaliyetlerini arttırıcı ve geliştirici önlemler alınmalıdır. Her ülkenin dış ticaret faaliyetlerini arttırıcı yönde uyguladıkları teşvik programları vardır.

Dış ticarete uygulanan devlet desteklerini dört başlık altında incelersek bunlar (Atayeter ve Erol, 2011);

- Kolay destek

Ticaret bakanlığı tarafından uygulanan on dört teşvik programını kapsayan kolay destek, firmalar destek kapsamında yurt dışı müşteri ziyaretleri yapabilir, hammaddelere uygulanan vergilerden muaf olabilirken daha birçok avantaj elde edebilirler.

- İhracat destekleri

Ticaret bakanlığı tarafından yürütülen programın amacı dış ticaret faaliyetlerine yeni başlayacak firmalara bu süreçte destek olmak ve yol göstermektir. Program kapsamında; Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) yardımları, rekabetçiliğin geliştirilmesi desteği, istihdam yardımı, Pazar araştırması ve pazara giriş desteği, fuar destekleri, marka tanıtım ve reklamlarının desteklenmesi gibi daha birçok avantaj sağlayan program bulunmaktadır.

- Hizmet sektörü destekleri

Hizmet sektörü destekleri, teknik danışmanlık ve müşavirlik, turizm, eğitim, bilişim ve yönetim danışmanlığı gibi alanları kapsayan devlet desteklerinden oluşur.

- Yurt dışındaki teknik müşavirlik destekleri

Teknik müşavirlik şirketlerine sağlanan desteklerin kapsamında ise, proje destekleri, proje desteği, konferans ve seminer desteği, yazılım desteği, yurt dışı eğitim destekleri gibi programları kapsar.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişki ekonomi alanında sürekli olarak incelenen bir başlıktır. Literatürdeki genel teori artan ihracatın istihdamı arttıracığı yönündedir. Türkiye ekonomisinin gelişimi için 1980 yılları sonrasında ciddi anlamda yaptırımlar uygulansa da 2000'li yıllara kadar olan süreçte dış ticaret verileri incelendiğinde hızlı ve kalıcı bir sonuç elde edilemediği anlaşılmaktadır. Buna sebep olan en büyük etkenlerden birisinin de Türkiye ekonomisinde büyüme dönemleri sonrası 1991, 1994, 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizler ciddi anlamda daralma sonuçları doğurmuş ve ekonomide sürekli bir büyüme izlenememiştir.

Ülkede iş gücünün artırılmasına yönelik çalışmalar ve yatırımlar yapılması, işgücünün sermaye ile desteklenmesi, emek ve eğitim planlamaları ülkenin işgücünü güçlü hale getirecektir. Ve bu avantajlı durum dış ticarete olumlu yönde yansıtacaktır.

Türkiye ekonomisinin üst seviyelere ulaşması ve dış ticaretin artırılması için sanayi sektörü üzerinde daha çok durulmalı, devlet teşvik ve desteklerinin artırılması gerekmektedir (Öncel, 2012). İthalatı gerçekleştirilen ara malların teknolojik alt yapısı oluşturulup sektörler üretim açısından daha verimli hale getirilmelidirler. Üretimin artırılması hedefi istihdamın artması açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayhan, F. (2018). Türkiye Ekonomisinde İhracat, İthalat ve İstihdam Düzeyi İlişkisinin Uygulamalı Analizi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2) , 115-135
- Ayaş, Y. ve Çeştepe, D. (2010). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği . Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 259-281
- Atayeter, C., & Erol, A (2011). Türkiye’de uygulanmakta olan ihracat teşvikleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 1-26.
- Ersungur, Ş. M., Özdemir, D. & Tığtepe, E. (2021). Dış Ticaretin İstihdama Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 35 (4) , 1335-1358
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4 (3), 81-91
- Karaçor, Z. ve Saraç, T. B. (2011). Dış Ticaret İle Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa Ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009) . Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 18(2), 181-194
- Kılıç, F. ve Torun, M. (2018). Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 16(1), 18-40
- Koca, D. (2022). 2000-2020 Yılları Arasında G7 Ülkeleri Ve Türkiye’nin İşgücü Piyasası Yapısının Ve Aktif İşgücü Piyasası Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi . Journal Of Social Policy Conferences , (83)
- Öncel, T. (2012). Ekonomik Kalkınmada Dış Ticaret Politikası Alternatifleri Ve Türkiye’de İhracatı Teşvik Önlemleri . Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, (28), 15-58
- Soyyigit, S. (2010). Türkiye’de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Uygulamaları Ve İmalat Sanayii Üzerinde Etkinliği: Nedensellik Analizi (1990-2008). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 60(2), 135-156.
- Taşar, M. O. (2010). “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 76-97.
- Torun, M. ve Cabaş, M. (2020), Türkiye’de Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi, Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi, 1(1), 23-34
- Torun, M. ve Çetinoğlu, H. (2019), Ticari Açıklık Üzerinde Tarifelerin Karmaşıklık Düzeyinin Etkilerinin Bir Analizi, Yönetim Bilimleri Dergisi, 17(34), 139-447
- Yenigün, B. ve Azazi, H. (2022), Döviz Kurundaki Değişikliklerin İmalat Sanayi İstihdamı Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama, Troyacademy, 7(3), 426-454
- Yücesan, M., Torun, M. ve Kurt, S. (2017). Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye’nin Yeni Dış Ticaret Arayışında Seçilmiş Ülke Gurupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, Journal Of International Social Research, 10(52), 1288-1297

KÜRESEL KRİZ SONRASINDA GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İSTİHDAM VE ENFLASYON TEMELLİ DURUM TESPİTİ VE DEĞERLENDİRME

Mustafa TORUN¹, Melike Buse AKCAN², Müşerref ARIK³

1.GİRİŞ

Enflasyonun bulunmadığı, işsizliğin ise düşük düzeyde olduğu bir ülkenin ekonomik büyümesini kesintisiz olarak gerçekleştirdiği bir durum, dünya genelindeki bütün ülkeler için arzu edilen ekonomik performansı yansıtmaktadır. Ancak bu durum ülkenin ekonomik politika uygulayıcıların uyguladığı politikalar sonucunda, bütçe ve dış ticaret açığının artması, ülkenin borçluluk düzeyinin artması ve ciddi bir borsa krizinin yaşaması sonucunu doğurabilir. Bu sonuç bir önceki durumun aksine hiçbir ülkenin yaşamak veya tecrübe etmek istemediği ekonomik durumlar arasında yer almaktadır. Böyle bir durumda olan ülkenin, kriz sonrası uygulaması gereken öncelikli ekonomi politikaları bütçe açığının azaltılmasına yönelik olacak şekilde kamu harcamalarının azaltılması ve kontrol altına alınması ile vergi artırımını ile olmalıdır.

Covid salgını başta ticaret, enflasyon, ekonomik büyüme ve işsizlik olmak üzere ekonominin genelini olumsuz yönde etkilemiştir (Can ve Kılıç, 2021: 18). Covid döneminde krizin etkisi ile fiyatlar genel seviyesindeki yükselme hızlanmıştır (İyibildiren, 2022). Enflasyon Covid krizi sonrasında daha önemli hale gelmiştir. Enflasyon hedefleme ise son zamanlarda en fazla başvurulan ekonomik hedefler arasında yer bulmaktadır (Şengül, 2020; 57). Bu durum da enflasyon değişkenini diğer ekonomik değişkenlerden daha farklı bir noktaya konumlandırmaktadır. Enflasyon dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı yapmaksızın Covid ile başa çıkmak için uygulanan emisyon hacmi artışlarına dayanmaktadır. Gelişmiş ülkeler içerisinde yer alan başta Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avrupa Birliği üyesi ülkeler Pandeminin etkilerini azaltmak için sürekli para basma

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, mustafatorun@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1812-6560

2 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

3 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

yoluna gitmiştir. Bu para basma yolunun seçilmesi piyasalarda likidite bolluğuna sebep olmuştur. piyasalardaki bu likidite bolluğu ise fiyatlar genel düzeyinin sürekli yükselmesine neden olmaktadır.

Ülkelerde enflasyonun bulunması ve işsizliğin minimum seviyede bulunduğu bir ekonomik durumdayken, vergi oranlarını azaltması ve kamu harcamalarının da düzenli bir şekilde arttırması ekonomi literatüründe herhangi bir ekonomi politikasıyla örtüşmemektedir. Bu sebeple yapılması gereken en önemli politika liberal piyasa ekonomisi belirlendiği için kamu harcamalarının minimal seviyede tutulması ve bu minimal seviyeye uygun vergi politikaları ile birlikte piyasaya mümkün olan en az düzeyde müdahale edilmesi şeklinde olmalıdır. Böylelikle ülkelerde enflasyon ile mücadele konusunda başarılı adımlar atılmaya başlanabilir.

2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE PANDEMİ YÜKSELEN ENFLASYONİST SÜREÇTE UYGULANACAK OLASI PARA POLİTİKASI UYGULAMALARININ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ

Pandeminin etkisi başta sağlık ekonomisi ve sağlık sektörüne yapılan yatırımlar olmak üzere, ekonominin geneli için yatırımların ne kadar önemli olduğunu göstermiştir (Kurt, Can ve Kılıç, 2021; 184). Pandeminin etkisi piyasalardan geçmeye başladıktan sonra Covid etkisiyle piyasada oluşan likidite bulduğunun azaltılması ihtiyacı doğmuştur. Bu amaç için ülkelerin merkez bankaları faiz oranlarını yükselterek piyasaya daraltıcı politikalarla müdahale etme yoluna gitmişlerdir. Daraltıcı para politikasının yanında, aynı zamanda daraltıcı maliye politikaları da uygulanmaktadır. Gelişmiş ülkeler dünya ekonomisine yön veren ülkeler olduğundan bu ülkelerde uygulanan para ve maliye politikaları dünya ekonomisine etki etmektedir. Aynı mantıkla gelişmiş ülkelerin para birimleri konvertibl olduğundan, daraltıcı para politikası uygulamaları dünya genelinde daraltıcı para politikasının uygulanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler de uygulanan bu daraltıcı politikardan etkilenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde döviz bolluğu yerini yavaş yavaş döviz darboğazla bırakmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nın uyguladığı faiz artırması ve daraltıcı para politikası uygulamaları, gelişmekte olan ülkelerde kuru yükseltmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde döviz kurunun yükselmesi ülkelerin dış ticaretine ve dünya ticaret hacmine negatif olarak yansımıştır.

Kamu harcamalarının kısılması neticesinde iç talep daralacaktır. İç talebin daralması da ülkenin enflasyonunun azalmasına neden olacaktır. Ülkedeki iç talebin daralması, üretilen mal ve hizmetlerin dış piyasalara satılması sonucunu doğuracak ve dolayısıyla aynı mal ve hizmet ürün grubunu üreten rakip olan gelişmiş ülkeler uygulanan bu kamu harcaması kontrolünden olumsuz etkilenecektir. İç piyasada satılmayan, üretilmiş mallar dış piyasaya satılacağından, uluslararası piyasada rekabetin artması sonucunu doğuracaktır. Rekabetin artması da diğer ülkelerin mallarının ya daha kaliteli üretilmesine ya da daha ucuz fiyattan satılması yönündeki

baskıyı arttıracaktır. Her iki ihtimalde de diğer rakip olan ülkelerin dış ticaret açığının artmasına yönelik sonuçların doğması muhtemeldir.

Gelişmiş ülkelere ekonomik açıdan bağımlı olan gelişmekte olan ülkelerin bu tarz politikalarından etkilenmesi de olumsuz olacak şekilde gerçekleşecektir. Çünkü kamu harcamalarının kısıntıya gidildiği ve vergi oranlarındaki artışın gerçekleştiği ülkelerde, ilave gerçekleştirilen her kamu harcaması ekonomik disiplini bozucu nitelikte rol oynayacaktır. Gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının azaltılması ile ülkeye ekonomik açıdan bağımlı olan diğer gelişmekte olan ülkelerin daha az yatırım imkanına sahip olması ve ekonomilerinin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak daraltıcı maliye politikaları neticesinde ülkenin dış ödemeler dengesinde iyileşme gözlemlenecektir. Ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme politikalarına bakıldığında ise azaltılan kamu harcamalarının ve artırılan vergi oranlarının iç talebi geriletmesi neticesinde üretim hacmi azalacaktır. Üretim hacminin azalması neticesinde ekonomik büyüme tersine dönmeye başlayacaktır. Ekonomik büyümenin tersine dönmesini engellemek için üretimin sürdürülebilir bir şekilde artması ve artan bu üretimin iç pazardan ziyade daha çok dış pazara doğru yönlendirilmesi gerekmektedir. Dış pazara doğru yönlendirildiğinde ise dış piyasalarda rekabet artacak ve mal ve hizmetlerin fiyatları uluslararası pazarda gerileyecektir. Mal ve hizmetlerin fiyatlarının gerilemesi neticesinde dış ticarete taraf olan bütün ülkelerin dış ticaret açığının artması muhtemel hale gelecektir. Bu durumlar genel olarak değerlendirildiğinde ise ekonomik kalkınmaya da negatif yönde etki edecek gelişmelerin olması beklenmektedir.

3.GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE YÖNELİK DEĞERLENDİRME

Döviz kuru hareketliliği gelişmekte olan ülkelerde finansal derinliği etkilemektedir (Şengül, 2021). Finansal derinlik ise finans piyasaları başta olmak üzere ekonominin genelini etkileyerek, ekonomik büyümenin belirleyicileri arasına girmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde serbest kur rejimi varsa ve ödemeler dengesi sorunu yoksa işsizlik oranlarının düşürülmesi için yatırım çekme yoluna başvurulmalıdır. Serbest kur rejiminin olduğu ülkelerde sıcak paranın çekilmesinin en önemli yolu faiz oranlarının yükseltilmesi olacaktır. Faiz oranlarının yükseltilmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesine neden olacaktır. Ayrıca ülkede büyük ölçüde gerçekleştirilen iç borçlanma hiç talebi kısımaya yönelik atılacak adımlardan biridir. İç talebin kısılması ise üretilen mal ve hizmetlerin yeterli düzeyde satılmaması sonucunu beraberinde getirecektir. Üretilen mal ve hizmetlerin satılmaması neticesinde ise ilave mal ve hizmet üretimi gerçekleşmeyecek ve mevcut olan işsizlik oranı daha da yüksek seviyelere çıkacaktır. Bu durumda işsizlik ve enflasyonu eş anlı olarak düşürebilmenin en önemli unsurlarından biri işgücü piyasasında her ilave iş pozisyonuna verilecek teşviklerin artırılması ve enflasyona sebep olan arz yanlı ve talep yanlı etkenlerin

ortadan kaldırılması olacaktır. Enflasyonun sebep olan arz yanlı etkenler faiz oranlarının artması neticesinde gerçekleşen finansman maliyetlerin artması ile gerçekleşiyorsa bu maliyet artışlarının diğer maliyet kalemlerindeki azalışlarla desteklenmesi enflasyonun üzerinde baskılayıcı rol oynayacaktır.

Uygulanan bu enflasyonist politikalar ve işgücü piyasasına yönelik politikalar ödemeler dengesi ve iç borçlanma üzerine de etki edecektir. Özellikle maliyetin azaltılmasına yönelik uygulanan politikalar ödemeler dengesi açığının kapatılmasına neden olacaktır. Üretim kalemleri neticesinde gerileme yaşanırsa halkın sahip olduğu fon miktarı da azalacaktır ve iç borçlar daha maliyetli hale gelecektir. Bu sebeple işsizlik ve enflasyon üzerine uygulanan bu politikaların ödemeler dengesi ve iç borçlanma üzerine olumsuz etkileri olabilecektir.

Yüksek enflasyonun ve yüksek işsizliğin olduğu ekonomilerde ekonomik büyüme uzun dönemde de kısa dönemde de azalma yönünde hareket edecektir. İşsizliğin azaltılması ve aynı zamanda enflasyonun azaltılmasına göre uygulanan politikalar ekonomik büyümeye kısa ve uzun dönemde de etki edecektir. Enflasyonu azaltmaya yönelik uygulanacak iç talebin artırılması ve maliyet enflasyonun azaltılmasına yönelik olan politikalar ekonomik büyümeyi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde olumlu düzeyde etkileyecektir. İşsizliğin azaltılmasına yönelik uygulanacak teşvik ve politikalar neticesinde daha fazla istihdam olanakları sağlanacağından ve işsizlik oranları daha düşük seviyelere girile yiyeceğinden ekonomik büyüme yine kısa ve uzun dönemde olumlu düzeyde etkilenecektir.

Böyle bir ülkede enflasyonu düşürmek için para ve maliye politikaları eş anlı olarak uygulanması gerekmektedir. Serbest kur sisteminde uygulanabilecek maliye politikaları kamu harcamalarının finanse etmesine yönelik olmamalıdır özellikle serbest küre sisteminde iç piyasaya döviz çekecek politikaların uygulanmasında fayda bulunmaktadır. Bu da enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanacak olan politikalar da barınabilmektedir. Maliye politikaları nazarında bakıldığında vergi oranlarının düşürülmesi üretilen ürünlerin daha düşük maliyetle üretilmesine ve daha düşük fiyatla satılabilmesine imkan sağlayacaktır. Dolayısıyla uygulanacak genişletici maliye politikaları piyasanın rahatlatmasına neden olacaktır. Para politikaları nazarında bakıldığında ise serbest piyasa İşleyişi içerisinde serbest kur politikasına yönelik uygulanacak politikalar etkisiz kalacaktır. Serbest kur rejimi uygulandığından piyasaya sürülecek her türlü döviz veya Türk Lirası kısa zamanda etkisini kaybedecek ve etkisiz hale gelecektir.

4. DÖVİZ KURUNA KARŞI KIRILGAN OLAN ÜLKELERE YÖNELİK DEĞERLENDİRME

Döviz kuru gelişmekte olan veya yabancı sermaye yatırımlarına muhtaç olan ülkelerde dış ticaret üzerinde doğrudan ve yüksek etkiye sahiptir (Can ve Kılıç, 2021). Döviz piyasaları çeşitli ülke para birimlerinin serbestçe alınıp satıldığı piyasalara denilmektedir. Ülkeler ihtiyaç duydukları dövizleri karşılamak için

gerek kamu kesimi olarak gerekse özel sektör kesimi olarak döviz piyasalarıyla yakından ilişki kurmaktadır. Eğer bir ülkenin döviz cinsi olarak dolara ve euro'ya ihtiyacı olduğunda, döviz piyasalarından yerli para birimlerini kullanarak döviz ya alması ve döviz ihtiyacını karşılaması mümkün hale gelecektir. Dolayısıyla döviz piyasaları bu açıdan önem kazanmaktadır. Ancak ülkelerin yüksek döviz ihtiyacını karşılamaya yönelik piyasaya sürecekler yerli para birimlerinin döviz piyasalarında bollaşması neticesinde döviz kuru sürekli artış eğilimi gösterecektir. Döviz kurunun sürekli artış eğilimi göstermesi ise ilgili ülkenin enflasyonist bir sürece girmesine neden olacaktır. Bu sebeple döviz piyasaları dikkatli kullanılmalıdır

Euro dolar kavramı genellikle Amerika Birleşik Devletleri dışındaki bankalarda veya Amerika Birleşik Devletleri bankalarının yurtdışındaki şubelerinde tutulan Amerika Birleşik Devletleri Doları cinsinden mevzuatları ifade etmektedir. Euro dolar dünya ekonomisi üzerinde ne kadar fazlalaşırsa dünya piyasalarındaki Amerika Birleşik Devletleri Doları o kadar fazla hale gelecektir ve bu fazlalık Amerika Birleşik Devletleri dolarının fiyatının gerilemesine dünya genelinde döviz kurlarının dolar aleyhine gerilemesine neden olacaktır. Dolayısıyla Euro dolar olarak değerlendirildiğinde dünya piyasalarında Euro dolar hacmi ne kadar fazla ise dolar o kadar değersiz hale gelecektir ve daha düşük faiz politikalarıyla daha yüksek dolar temini mümkün hale gelecektir. Bu nedenle Euro dolar piyasalarının hacminin artması faiz oranlarının etkinliğinin artmasına neden olacaktır. Euro doların daha düşük piyasada hacimle bulunması daha yüksek faiz oranlarıyla ancak doların çekilmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla Euro dolar ve faiz oranları arasında bu tür bir ilişki vardır bu ilişki ülkelerin genelinde bu şekilde gerçekleşmektedir.

Euro tahvil piyasası devlet ya da şirketlerin kendi ülkeleri dışında kaynak sağlamak için uluslararası piyasalardan yabancı para birimleri üzerinden satışa sundukları uzun vadeli borçlanma araçlarına verilen isimdir. Bu alışverişin gerçekleştirildiği piyasaya ise Euro tahvil piyasası denilmektedir. Euro tahvil piyasaları sayesinde iç piyasadaki yatırımcılar ihtiyaç duydukları finansman kaynaklarını dış piyasadan daha düşük maliyetle elde edebilmektedir. Örneğin bir ülkenin iç piyasasında uyguladığı faiz oranı yüksek ise yatırımcılar Euro tahvil piyasalarından daha düşük maliyetli dış kaynak ihtiyacını gidermeye yönelik adımlar atabilmektedir. Bu açıdan tasarruf açığının yüksek olduğu ülkelerde döviz piyasaları ve Euro tahvil piyasaları önemli rol oynamaktadır tasarrufu fazla olan ülkeler ise hiç piyasada tasarruf fazlalığı var olduğu için iç piyasaya sunacakları her ilave fon arzı daha düşük getirinin gelmesine neden olacaktır. Euro tahvil piyasaları ve döviz piyasaları neticesinde tasarruf fazlasının olduğu ülkeler daha yüksek kazançla ve daha yüksek faiz oranıyla ellerindeki tasarrufu değerlendirebileceklerdir. Bu sebeple dünya genelinde mevcut bulunan döviz piyasaları ve Euro tahvil piyasaları gerek kamu kesimi gerek özel kesim açısından hem sermaye maliyetinin azaltılmasına neden olacak hem de sermayeden elde edilebilecek kararın daha artmasına neden

olacaktır. Ülkeler arasındaki faiz farklılıklarının doğuracağı etkiler de bu yöntem ile azalacaktır.

5. TÜRKİYE’NİN UYGULAMASI BEKLENEN POLİTİKALAR

Gelişmekte olan ülkelerde ihracat genellikle ithalata bağlı olarak gerçekleşmektedir. Türkiye’de bu ülkelerden biridir. Dolayısıyla döviz kurunun artması başta ithal girdiler olmak üzere ekonominin birçok alanında enflasyon olarak yansımaktadır. İthalat girdilerinin fiyatlarının artması, maliyetleri arttırarak enflasyonun kontrolden çıkmasına sebep olabilmektedir. Covid sonrası dönemde dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de emisyon hacmi rekor seviyeye çıkmış ve bu durumda enflasyonu yukarıya doğru hareketlenmiştir. Bu yukarı yönlü baskıya ek olarak bir de Covid etkisinin geçmesi ile Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası’nın daraltıcı para politikası uygulaması neticesinde döviz kurunun yükselmesi eklendiğinde, enflasyon üzerinde çift etkili yukarıya etkiler oluşmuştur. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler Covid sonrası yüksek enflasyonla mücadele edecekken, gelişmekte olan ülkeler Covid sonrası dönemde hiper enflasyon tehlikesi altında politika sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bu enflasyonist baskı ve enflasyonist sürecin devam etmesi Türkiye’de üretimin aksamasına ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmaktan çıkmasına neden olmaktadır. Yakın zamanda Türkiye’de hiper enflasyon tehlikesi belirmeye başlamıştır. Enflasyonla mücadele etmek için alınabilecek daraltıcı para politikası ve daraltıcı maliye politikaları da üretimin düşmesine sebep olabilecektir. Bu sebeple Covid sonrasında uygulanacak politikaların etkileri gelişmiş ülkelerde daha az etki bırakırken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde çok daha fazla etki bırakabilecektir. Covid sonrasında dünya genelinde uygulanacak daraltıcı politikaların etkileri Türkiye’de dış ticaret hacminin azalmasına, enflasyonun yükselmesine, girdi maliyetlerinin artmasına, üretimin azalmasına ve dış ticarete rekabetinin göreceli olarak Türkiye aleyhine dönmesine sebep olacaktır. Bu durumlarla başa çıkabilmek adına uygulanacak politikalar Türkiye’nin ekonomik büyüme ve enflasyon politikalarına doğrudan etki edecektir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde dış açık, ekonomik büyüme üzerinde yüksek dereceli etkiye sahiptir (Lebe vd. 2009: 77). Türkiye’nin makroekonomik değişkenleri dikkate alındığında; yüksek enflasyon, yüksek dış açık, yüksek dış borçlanma, ihracatın ithalata bağımlılığının yüksek oranda gerçekleşmesi, Merkez Bankası politika faizinin düşük olması ancak piyasa faizinin daha yüksek olması, döviz kurundaki kırılganlıklar ve katma değerli ürün üretiminin düşük olması ilk planda akla gelen sıkıntılardan birkaçıdır. Bu politikalarla başa çıkmak için para ve maliye politikası etkin ve verimli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Örneğin enflasyonla mücadele edebilmek için, piyasada üretimin artırılması arz yönlü enflasyonun kontrol altına alınmasına sebep olacaktır. Ancak enflasyonun diğer bir nedeni de talep yönlü olmasıdır. Talep yönlü enflasyonun önüne geçilmesi

için daraltıcı para ve maliye politikalarının uygulanması gerekmektedir. Daraltıcı para ve maliye politikalarının uygulanması enflasyon da genel olarak aşağıya doğru bir baskı oluşturacaktır. Ancak piyasada talebin daralması üretime doğrudan etki edecektir. Üretim hacminin düşme tehlikesi söz konusu olabilmektedir. Üretim hacminin düşmesi ile birlikte ekonomik büyüme yerini ekonomik küçülmeye bırakacaktır.

Türkiye’de döviz kuru politikası, ticaret ve para politikalarının temel belirleyicileri arasında gelmektedir (Adıgüzel vd. 2014; 177). Türkiye’nin diğer bir ekonomik sorunu ise dış açığının yüksek olmasıdır. Dış açığının yüksek olması hem enerjiden hem de yüksek katma değerli ürünlerde dışarıya bağımlılığından kaynaklı olmaktadır. Dolayısıyla bu alanda dış açığının düşürülmesi için yüksek teknoloji üretim süreçlerine yatırım yapılması ve katma değerli ürünlerin üretilmesi Türkiye’nin dış açığının kapatılmasına etki edecektir. Türkiye’de eski dönemlerden beri dış borç sürdürülemez boyutta seyretmektedir. Dış borcun yüksek olması özellikle enerji kalemlerinde ve yüksek teknoloji ürün ithalatında dışarıya bağımlılığın bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İhracata dönük sanayileşme politikasının uygulanması için Türkiye’nin ihracatını artırması gerekmektedir. İhracatın artırılmasında KOBİ’ler önemli rol oynamaktadır. İhracatın haricinde istihdam konusunda da KOBİ’ler ekonomiye katkı sağlamaktadır (Serin vd. 2020; 18). Ancak ihracatın artırılması ithalatın artmasına bağımlı bir durumdur. Dolayısıyla Türkiye’de ihracat, ithalata bağımlı olarak gerçekleşmektedir. Bu durumdan kurtulması için ithal edilen girdilerin ikamesine yönelik politikaların uygulanması gerekmektedir.

Türkiye ekonomisinde mevcut sıkıntılardan bir diğeri ise faiz politikalarıdır. Merkez Bankası’nın uyguladığı düşük faiz politikasına, piyasadan uyum sağlamadığı için ekonomiye faiz kuruyla müdahale edilememektedir. Merkez Bankası’nın belirlediği düşük faizin yaklaşık iki katı kadar piyasada faiz oluşmaktadır. Bu durumda piyasanın ekonomi politikası yapıcıları ile piyasa dinamiklerinin birbirinden bağımsız hareket etmesine ve politikaların uygulanabilirliğinin düşmesine neden olmaktadır.

Türkiye’nin bir diğer makroekonomik sıkıntısı ise döviz kuruna hassasiyetin yüksek olmasıdır. Dış borcun fazla olması ve ithalatın belirleyici durumda olması Türkiye’de döviz kuruna karşı kırılganlığı arttırmaktadır döviz kurunun her bir birim artmasında ekonominin genelinde fiyatlar genel düzeyinin de daha yüksek oranda artmasına neden olmaktadır. Bu durumdan kurtulmasının en önemli yollarından biri ise Türkiye’nin ithal ettiği mallardan katma değeri yüksek olan malların iç piyasada üretilmesine yönelik politikaların uygulanmasından geçmektedir.

Dış borcun üzerindeki en büyük baskı kalemlerinden birisi Türkiye’nin enerji sektöründe dışarıya bağımlılığıdır. Enerji sektöründe dışarıya bağımlı olan Türkiye üretebileceği her türlü ürün için ihtiyaç olan enerjinin büyük bir kısmını ithal olarak

sağlamaktadır. Dolayısıyla döviz kurunun yükselmesi Türkiye'nin her alanında enflasyonist baskı oluşturacaktır. Bu sıkıntılardan kurtulmak için Türkiye'nin katma değerli üretimini artırması gerekmektedir. Katma değerli üretiminin artırılması için ise araştırma geliştirme harcamalarının ve faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir. Türkiye'nin yüksek katma değerli üretime geçmesi için ciddi miktarda finansmana ihtiyaç vardır. Bu finansmanların da uygulanacak çeşitli teşvik politikalarıyla doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde ülkeye çekilmesi Türkiye'nin ekonomisini mevcut sıkıntılardan kurtaracaktır. Ayrıca şu anda mevcut durumda var olan Merkez Bankası faiz politikasıyla piyasadaki faiz durumunun birbirine paralel hareket etmesi de bu politikaların başarıya ulaşması için önem arz etmektedir. Eğer faiz politikaları Türkiye'de finansal piyasalarla entegre olmazsa, yabancı yatırım da Türkiye'ye gelmeyecektir. Yabancı yatırımın Türkiye'ye gelmemesi neticesinde döviz kuruna karşı kırılganlık ve hassasiyet artacak ve diğer makroekonomik politikaların başarıya ulaşması sağlanamayacaktır. Dolayısıyla uygulanacak doğru faiz politikaları ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi, ekonominin genelinde mevcut olan sıkıntıların büyük bir çoğunluğunun çözülmesine neden olacaktır.

Para politikası bağlamında uygulanacak doğru faiz politikalarıyla makroekonomik sıkıntıların büyük bir çoğunluğu çözülebilecektir. Maliye politikası olarak da üretimi teşvik verilmesi ve bu teşvik sisteminin bağımsızca denetlenmesi ve amacına uygun hale getirilmesi Türkiye'nin makroekonomik sıkıntılarını çözülmesine katkı sağlayacaktır. İlk planda daraltıcı maliye politikaları ekonomide talep şoku oluşturacağından daraltıcı para politikalarının daraltıcı maliye politikalarıyla desteklenmesi, ekonomik sıkıntıların artmasını beraberinde getirebilir. Dolayısıyla ilk önce piyasada doğru, verimli ve etkin bir para politikasının uygulanması, akabinde bu politikaların maliye politikalarıyla desteklenmesi makroekonomik politikaların başarısı için önemli faktörlerdendir.

Enflasyon oranlarının yüksek olması, ücretli kesimin satın alma gücünün arttırılması veya sabit kalabilmesi için ücret artışları ekonominin temel konularından biri olacaktır. Bu durumda da sendika faaliyetleri önem kazanabilecektir. Ekonomide herhangi bir ihtiyaç duyulmaksızın sendika kurma ve grev hakkının tanımlanması neticesinde bu gelişmelerden en fazla etkilenecek sektör işgücü sektörüdür. İşgücü sektöründe ücretlerin %50 ve akabinde %50 artış gözlemlenmesi öncelikle ülkenin enflasyonunun talep kaynaklı yukarıya çekilmesine neden olmaktadır. Ücretlerdeki bu artış üretimin maliyetlerine de işgücü maliyeti olarak yansıtacağından, maliyetlerin artmasına neden olacaktır. Maliyeti artan ürünlerin bu maliyet artış fiyatına da yansıtacağından, enflasyonist süreç arz yönlü olarak yukarıya doğru çekilecektir. Bu seviyede paranın reel satın alma gücü enflasyonla birlikte günden güne azalacaktır.

Türkiye'de işsizlik ve istihdam konuları makroekonomik önemi dolayısıyla en fazla araştırılan konular arasında gelmektedir. Bayat vd. (2013), Bayraktar

(2015), Kahyaoğlu vd. (2016), Bozkurt ve Altınar (2018), Çemrek ve Şeker (2020), Çiçen (2020a;), Çiçen (2020;b), Çiçen (2020;c), Azazi (2022;a), Azazi (2022;b), çalışmalarında Türkiye için işsizliğin histerik etkisini geçerli bulmuştur. İşsizlik histerisinin oluşmasında küresel krizlerin ve ekonominin dış piyasalara karşı kırılabilirliğinin payı yüksektir. Küresel krizler işsizlik ve istihdam üzerinde doğrudan etkiye sahiptir (Azazi, 2022: 2). İstihdam ve milli gelir açısından değerlendirildiğinde işgücü maliyetlerinin artması işverenler tarafından daha az işçi çalıştırılmasının istenmesine neden olacaktır. Bu durum iş gücüne olan talebin gerilemesine neden olacaktır. İş gücüne olan talebin gerilemesi neticesinde ekonomi genelinde görülen işsizliğin artması beklenmektedir. Daha az işçi çalıştırılarak daha yüksek üretimi amaçlayan süreçler araştırılmaya başlanacaktır. Dolayısıyla üretim sistemlerinde teknoloji yoğun üretimlere geçilecektir. Bu da öncelikle vasıfsız iş gücünün işsiz kalması neticesini beraberinde getirecektir. Vasıfsız iş gücünün işsiz kalması sırasıyla orta nitelikli işçilerin ve daha sonra nitelikli işçilerin de işsiz kalma potansiyelini barındırmaktadır. Dolayısıyla ekonomide herhangi bir sıkıntı gözlemlen mesken sendika kurma ve grev hakkından dolayı ücretlerin afaki düzeyde artırılması istihdam açısından olumsuz rol oynayacaktır. Her ihtimalde de gerek yurtiçi talebin kısılması ve üretim maliyetlerinin artması milli gelirin gerilemesine neden olacaktır. Bu nedenle işgücü piyasası açısından faydalı olarak görülen sendika kurma ve grev hakkı ülkenin ekonomisini bozucu nitelikte sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Bu durumlar fiyatlar genel seviyesi açısından değerlendirildiğinde ücretlerdeki artış fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olacaktır. Fiyatlar genel seviyesindeki bu artış ise ücretleri iki yol ile bağlıdır. Bu yollardan ilki işverenin daha fazla maliyete katlanması neticesinde üretim maliyetlerinin artması sonucunu beraberinde getirecektir. Fiyatlar genel seviyesindeki diğer etki ise ücretleri nominal olarak artan çalışanlar piyasaya sundukları taleplerinin artmasını sağlayacaktır. Piyasadaki talebin artması ise arz ve talep dengesinden de anlaşılacağı üzere fiyatların ve satılan miktarın artması sonucunu beraberinde getirecektir.

Teknolojik gelişme açısından bu durum değerlendirildiğinde, işgücü maliyetlerinin yükselmesi üreticileri daha az işçi çalıştırmaya yönlendirecektir. Daha az işçi çalıştırmanın önemli bir yolu da üretim süreçlerinin emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçmesi sonucunu doğuracaktır. Sermaye yoğun üretimlerinin en birinci kuralı ise teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişmeyi sağlayacak araştırma geliştirme faaliyetlerine, yatırım harcamaları artacak ve üretim süreçleri daha çok endüstriyel üretime dönecektir. Bu durumda teknolojik gelişmenin öncüsü niteliğinde gerçekleşecektir.

Ödemeler dengesi üzerindeki etkileri değerlendirecek olursa üretilen mal ve hizmetlerin fiyatının artması dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin rekabetinde dezavantaj oluşturacaktır. Üretilen mal ve hizmetlerin fiyatının artması dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin daha az satılması sonucunu beraberinde getireceğinden

ödemeler dengesini bozucu nitelikte sonuç ortaya çıkaracaktır. Sendika kurma ve grev hakkı tanımlanması durumundan önceki duruma göre ödemeler dengesi açığı daha da artacaktır

Ortaya çıkan tüm bu olumsuz etkilerin giderilmesi için alınması gereken tedbirler grev ve lokavt hakkını sınırlandırmak olabilir ya da grev ve lokavt hakkı kullanılacaksa süreç sonunda alınacak kararların enflasyonla uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik atılacak adımlar sürecin olumsuz etkilerinin azalmasında önemli rol oynayacaktır. Ancak bu kararlar alındıktan sonra bozulan piyasa dinamiklerinin tekrar eski haline döndürülmesi uzun zaman alacaktır. Bu zamanın kısaltılması için fahiş artışın gerçekleştiği tüm sektörlerin yakından incelenerek sektör bazlı politikaların uygulanması önem arz etmektedir. Özellikle uygulanan bu politikalar istihdamın azalmasına neden olduysa istihdam azalışında işsiz kalan vasıfsız işçilerin çalışabilecekleri yeni iş alanlarının oluşturulması süreci kolaylaştıracaktır. Fiyatlar genel seviyesinin artmasını engellemek için çeşitli vergi politikalarıyla bu artışın önüne geçilebilir. Örneğin işverenine üzerine ilave gelen bu maliyetlerin diğer vergi politikalarıyla azaltılması fiyatlar genel seviyesinin düşmesine katkı sağlayacaktır. Sektörlerde uygulanan bu politikaların teknolojik gelişmeye yol açması neticesinde ise bu durumun tersine çevrilmesi beklenmeyen bir davranış olabilir teknolojik gelişmenin teşvik edilmesi ancak teknolojik gelişme sonucunda ortaya çıkacak olan işsizliğin farklı iş pozisyonlarının oluşturulmasıyla azaltılması süreç sonundaki olumsuz tablonun daha kısa zamanda ortadan kalkmasına neden olacaktır.

6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin tamamı Covid salgınından olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu etkilenmenin en önemli olduğu konuların başında ise ekonomi gelmektedir. Ekonominin özellikle enflasyon ve istihdam alanı başta olmak üzere, dış ticaret ve ekonomik büyüme alanlarında da olumsuz etki hissedilmiştir. Bu sıkıntıların derinleşmesinde ise krizin başında kontrolsüzce uygulanmaya başlayan ve bütün dünya ülkelerinin aynı politikayı izlediği emisyon hacminin arttırılması politikası gelmektedir. Emisyon hacimlerinin artması ile ekonomide kısmi ve kısa süreli rahatlama yaşanmıştır. Ancak krizin etkilerinin geçmesi ile birlikte ekonomide uygulanan politikaların etkileri ve sonuçları daha saf halde görülmeye başlanmıştır.

Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin tamamında enflasyonist süreç başlamış ve kısa sürede fiyat artışları kontrol edilemez boyuta gelmiştir. Bu artışlar da başta dış ticaret olmak üzere dış piyasada ve talep azalmaları olmak üzere de iç piyasada etkisini arttırmaya başlamıştır. Enflasyon iç piyasada talep üzerinden, dış piyasada ise dış ticaret ve tedarik zincirleri üzerinden dünya genelinde ekonomileri etkisi altına almıştır. Kriz sürecinde uygulanan kısmi olarak refahı artıran politikaların etkileri, krizin geçmesi ile birlikte ekonomiye negatif olarak yansımaya başlamıştır. Bu

kriz temelli politikaların negatif etkileri ile başa çıkma politikaları ekonomilerdeki olumsuz havayı daha artırmaktadır. Krizin etkisinden çıkmak ve başta enflasyon olmak üzere birçok alanda ekonomiyi normale döndürebilecek politikaların uygulanması neticesinde ise kısa ve orta vadeli olarak ekonomik negativate artacaktır.

Krizin etkilerinden kurtulmak için uygulanan politikalar neticesinde ekonomide gerek iç gerekse dış piyasalarda karşılaşılacak kısa ve uzun vadeli etkiler ekonomiyi daha çok sıkıntıya sokacaktır. Bu noktada ülkelerin tercih yapması gerekliliği doğmaktadır. Krizin etkilerinden daha kısa zamanda kurtulmak için ekonominin daha derin sıkıntılara sokulması veya kısmi refah artışı oluşturacak politikalara devam edip, ekonominin reel krizinin daha derinleşmesine izin vermek. 2022 yılı sonu itibari ile Türkiye’de uygulanan politikalar değerlendirildiğinde, krizin etkilerinden kısa sürede kurtulmak yerine refahın azalmasının önüne geçme amacına uygun politikaların izlendiği söylenebilir. Gelişmiş ülkelere bakıldığında ise durumun tersi olduğu gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, U., Sahbaz, A., Ozcan, C. C. ve Nazlıoğlu, S. (2014), The Behavior of Turkish Exchange Rates: A Panel Data Perspective, *Economic Modelling*, 42, 177-185
- Azazi, H. (2021), İstihdam, Güven Endeksi ve Maliyet Endeksi İlişkisi: Türkiye İnşaat Sektörü İçin Bir Uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 1-14
- Azazi, H. (2022), Türkiye İçin Genel İşsizlik ve Genç İşsizlik Histerisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(1), 27-36
- Azazi, H. (2022), Türkiye’de Cinsiyete Dayalı İşsizlik Histerisinin Analizi, *BMIJ*, 10(3), 858-865
- Bayat, T. Kayhan, S. ve Koçyiğit, A. (2013) Türkiye’de İşsizliğin Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeliyle İncelenmesi, *Business And Economics Research Journal*, 4(2): 79-90
- Bayraktar, S. (2015), Türkiye İçin İşsizlik Histerisi ya da Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), S. 45-61.
- Bozkurt, E ve Altın, A. (2018). Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleriyle Türkiye’de İşsizlik Histerisinin Tespiti, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 167-180.
- Can, G. ve Kılıç, F. (2021), Türkiye’de Covid-19 Salgınının Tüketici ve Üretici Davranışları Üzerine Etkisi, *Biga İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 17-27
- Can, G. ve Kılıç, C. (2021), Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: BRICS-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi, *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 14(2), 48-59
- Çemrek, F. ve Şeker, T. (2020). Türkiye’de Kadın İşsizlik Oranlarının Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri İle İncelenmesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 117-132
- Çiçen, Y. B. (2020), Global Krizde Türkiye’de Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Histerisi: Fourier Durağanlık Analizinden Kanıtlar, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11, 110-120
- Çiçen, Y. B. (2020), Türkiye’de Krizin İşsizlik Üzerine Kalıcı Etkisi, *Journal Of Th Human And Social Science Researches*, 9(2), 1936-1956
- Çiçen Y. B. (2020), Global Krizde Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre İşsizlik Histerisi: Türkiye İçin Fourier Durağanlık Analizi, *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 505-525
- İyibildiren, M. (2022), Covid-19 Döneminde Zincir Marketlere Yönelik Fahiş Fiyat İddialarının Finansal Performans Açısından Değerlendirilmesi, *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 77-101
- Kahyaoglu H., Tüzün O., Ceylan F. ve Ekinci R. (2016), İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 103-128.
- Kurt, Ü. Can, G. ve Kılıç, C. (2021), Gelir Eşitsizliği İle Bebek Ölümleri ve Yaşam Beklentisi Arasındaki İlişki: Türkiye’de Gelir Eşitsizliği Hipotezi Geçerli Mi?, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalara*, 2021, Ekin Kitabevi. Bursa
- Lebe, F. Kayhan, S. Adıgüzel, U. ve Yiğit, B. (2009), The Empirical Analysis of The Effects of Economic Growth And Exchange Rate on Current Account Deficit: Romania And Turkey Samples, *Quantitative Methods Inquires*, 4(1), 69-81
- Serin, V., İyibildiren, M. ve Şendoğdu, A. A. (2020), A Model Proposal For Efficient Use of Credit Guarantee Fund Support In The Solution of SMEs’ Financial Problems, *Journal of Economics And Finance*, 11(6), 17-25
- Şengül, O. (2021), Does Exchange Rate Volatility Affect Financial Depth? Evidence From BRICS Countries, *Theoretical And Applied Economics*, 28(1), 247-258
- Şengül, O. (2020). Parasal Durum Endeksi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama, *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 57-64

FAİZ ARTIŞI KURU DİZGİNLER Mİ? BİR GÜVEN BUNALIMI: TÜRKİYE ÖZELİNDE BİR ANALİZ

Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZKAN¹, Dr. Oğuzhan Şengül²

1.GİRİŞ

Faiz oranı, ülkenin ekonomik büyümesinde çok önemli bir unsur iken, döviz kuru ise küresel ticaretin kritik bir unsuru ve ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyümesinde rol oynayan ana faktörlerden biridir.

Son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde döviz kurları ile faiz oranları arasındaki bağlantıya özel bir ilgi olmuştur. Bu değişkenlerin, iç enflasyon, reel çıktı, ihracat ve ithalatın davranışı da dahil olmak üzere ekonominin nominal ve reel taraflarındaki gelişmeleri belirlemede oynadıkları önemli rol göz önüne alındığında bu anlaşılabilir bir durumdur. Gelişmekte olan piyasa ekonomileri arasında ortaya çıkan bu ilgi, birçoğunun son zamanlarda para ve döviz kuru politikalarında değişikliklere giderek, resmi olarak esnek döviz kuru rejimleri altında işleyen enflasyon hedefleme çerçevelerine geçmeleri gerçeğiyle daha da artmaktadır. Son yıllarda döviz kurunun hem kendi içindeki hem de faiz oranı karşısındaki değişkenliğinin oluşturduğu bu tür dalgalanmaların boyutu hala tartışma konusu olsa da çok daha katı döviz kuru rejimlerinin hâkim olduğu önceki dönemlerle karşılaştırıldığında bu durumun daha da arttığı görülmektedir.

Faiz oranları ve döviz kurları arasındaki ilişkide ortaya çıkan değişikliğin, bağlantılarında önemli bir yapısal değişikliği temsil edip etmediği veya ilişkideki değişikliğin standart ekonomik modeller kullanılarak açıklanıp açıklanamayacağı kilit bir sorudur. Bu soruların cevabı politika yapıcılar için önemli uygulamalara sahiptir. Faiz oranları ve döviz kurları, para ve maliye politikası eylemlerinin ekonomik aktiviteye aktarımında önemli unsurlardır. Politika eylemlerinin ekonomiyi etkilediği kanallar değiştirilirse, politika yapıcılar politika tasarımı daha zor ve politika eylemlerinin sonuçlarını daha öngörülemez bulabilirler. Bu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ozcanozkan@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8170-0556

² Doktor, İİbank A.Ş., osengul@ilbank.gov.tr, ORCID: ORCID: 0000-0001-2345-6789

nedenle, 1970'lerde iyi işleyen faiz oranı modeller ve döviz kuru bağlantıları 1980'lerde uygun olmayabilir. Dolayısıyla farklı zaman aralıklarındaki veriler ile farklı ilişkiler ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Faiz oranı ile döviz kuru arasındaki teorik ve ampirik ilişki iktisatçılar arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Mundell Fleming modeline göre, döviz kurundaki değer kaybını istikrara kavuşturmak ve enflasyonist baskıyı azaltmak için faiz oranlarında bir artış gereklidir ve böylece birçok olumsuz ekonomik sonucun önlenmesine yardımcı olur. Yüksek faiz oranı politikası birkaç nedenden dolayı önemli görülmektedir. Birincisi, yetkililerin ekonominin durumu göz önüne alındığında piyasanın beklediği keskin kur hareketine izin vermeme ve böylece enflasyonist beklentileri azaltma ve enflasyon ve döviz kuru değer kaybı kısır döngüsünü önleme kararlılığı hakkında piyasaya bilgi sağlar. İkincisi, sermaye girişinin gerçekleştiği yerli finansal varlıkların cazibesini artırmakta ve dolayısıyla döviz kurundaki değer kaybını sınırlandırmaktadır. Üçüncüsü, yalnızca yurt içi toplam talep düzeyini azaltmakla kalmaz, aynı zamanda ithalat düzeyini azaltarak ödemeler dengesi durumunu da iyileştirir (Dash, 2012).

Sabit döviz kuru rejiminin yıkılmasından sonra daha oynak bir hale gelen döviz kurlarının belirlenmesi konusunda araştırmacılar farklı görüşlere sahiptir (Bordo, 2003). Bazı araştırmacılar döviz kurunun faiz oranı paritesi tarafından belirlendiğine çok inanmasa da başka araştırmacılar da faiz oranını para politikasının tek ana aracı olarak görmektedir. Tüm bunların yanında bu araştırmacıların çok azı döviz kurlarındaki dalgalanmaların etkili olduğuna inanmaktadır (Khan, 2010).

Garg ve Prabheesh (2021), yatırımcıların tepkisini daha iyi anlamak için COVID-19'un varlık piyasaları ve döviz piyasaları üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada altı BRIICS ekonomisinin 31 Ocak 2020- 30 Haziran 2020 arasındaki günlük verilerini kullanarak COVID-19 döneminde faiz farkının döviz kurunda beklenen değişikliğe neden olup olmadığını test etmişlerdir. Sonuç olarak politika yapıcılarının kısa vadede BRIICS ekonomilerinde döviz kuru istikrarını desteklemek için faiz oranı politikalarını kullanabileceğini belirtirlerken ayrıca, faiz oranı farklılıklarının döviz kurlarında gelecekteki değişikliklerin öngörülebilirliğini geliştirdiğine dair kanıtlar, döviz piyasası faiz oranı farklılıkları hakkındaki bilgileri verimli bir şekilde birleştirdiğinden yatırımcıların rasyonel davranış sergilediğini göstermektedir.

Hacker vd. (2009) ise yedi çift ülke için spot döviz kuru ile faiz oranı farkı arasındaki ilişkiyi araştırmak için dalga analizi kullandıkları çalışmalarında her bir vaka için İsveç'i dahil etmişlerdir. Temel ampirik sonuçlar, en kısa zaman ölçeklerinde spot döviz kuru (yabancı para biriminin yerli para birimi fiyatı) ile nominal faiz oranı farkı (yaklaşık olarak yurtiçi faiz oranı eksi yabancı faiz oranı) arasında negatif bir ilişki olma eğiliminde olduğunu gösterirken pozitif bir ilişki ise

en uzun zaman ölçeklerinde gösterilmektedir. Bu durumda ise varlık yaklaşımının kullanıldığı döviz kuru belirleme modellerinden kısa dönemde yapışkan fiyat modellerinin desteklendiğini, uzun dönemde ise esnek fiyat modellerinin ilişkinin işaretini daha iyi açıkladığını belirtmişlerdir.

Furman ve Stiglitz (1998), faiz oranı ile döviz kuru arasındaki eş zamanlı ilişkiyi araştırdığı ve “geçici olarak yüksek” faiz oranları ile karakterize edilen dokuz gelişmekte olan piyasa üzerinde çalışmıştır. Basit bir regresyon analizi yürüttükleri çalışmalarında bu tür faiz oranı artışlarının hem büyüklüğünün hem de süresinin döviz kurunun değer kaybetmesiyle çakıştığını buldular. Bazı ihtiyati çekincelerle, bu sonucu en azından döviz kurunu savunmak için faiz oranlarını yükseltmenin yararlılığını sorgulanabilir hale getirdiği şeklinde yorumlamaktadırlar. Ancak Goldfajn ve Baig (1998), döviz krizlerinin ardından nominal faiz oranları ile nominal döviz kurları arasındaki ilişkiyi Asya krizine özel bir vurgu yaparak analiz etmiş, yüksek faiz oranlarının döviz kurları üzerindeki zayıflatıcı etkisine dair hiçbir kanıt bulamamıştır.

Hashchshyn vd. (2020) ise 30 ülke için yürütülen mevcut çalışmaları ve meta-analiz prosedürünü uyguladıkları ve tahminleri bir araya getirdikleri çalışmalarında oluşan etkinin işaretleri ve büyüklüğü hakkında çıkarımlarda bulunmuşlardır. Sonuç olarak da, faiz oranı değişiminin döviz kuru üzerindeki kısa vadeli etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, ekonomik anlamlılığın zayıf olmasına rağmen, uzun vadeli ilişkinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Gelişmiş finansal piyasalar kur ayarlamasını daha hızlı yapmaya yardımcı oluyor gibi görünse de sonuçlar genellikle gelişmiş ekonomiler için bile karışıktır. Örneğin, ABD, Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık'ta faiz oranları ile döviz kurları arasındaki bağlantıyı inceleyen Meese ve Rogoff (1985), bu iki değişken arasındaki istikrarlı sistematik bağlantıya dair çok az kanıt bulabilmişlerdir.

Golub (1986), 18 OECD ekonomisi için faiz oranları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bunlardan sadece dördünde (Avusturya, Almanya, Belçika ve Fransa) uzun vadeli faiz oranları farkının artmasının istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve yerli paranın döviz karşısında değer kazandığını ortaya koymuştur.

Edison ve Pauls (1993) ve Baxter (1994), Engle-Granger eş bütünleşme yöntemlerini kullanarak faiz oranlarının döviz kurları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensel etkisi bulamamışlardır. Ancak MacDonald ve Nagayasu (1999), başka bir tahmin tekniği kullanıldığı sürece uzun dönemli ilişkinin gözlemlenmeye başladığını savunmuştur. 14 sanayileşmiş ülke örneğini kullanarak, faiz oranlarının döviz kuru üzerinde istatistiksel olarak anlamlı uzun vadeli bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir.

Sanchez (2005) ise model sonuçları, olumsuz bir risk primi şokuna yanıt olarak, döviz kurları ile faiz oranlarının, amortismanların genişletici olduğu durumlarda

negatif, daraltıcı olduğu durumlarda ise pozitif bir korelasyon sergilediğini göstereceğini belirtmiş olup, bu tür bir şok için, faiz oranlarının yalnızca ikinci etki (gerçekçi olmayan bir şekilde) güçlü olduğunda değil, aynı zamanda bu etki hafif olduğunda da, bir değer kaybının daraltıcı etkisini önlemek için yükseltildiği bulunmuştur. Faiz oranlarının, olumsuz bir net ihracat şokuna cevaben daraltıcı amortisman durumlarında da yükseleceği ve genişletici amortisman durumunda ise düşürüleceği tahmin edilmiş ve risk primi şokunda olduğu gibi, döviz kurları ile faiz oranları arasındaki ilişki genişletici değer kaybı için negatif, daraltıcı değer kaybı için pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Faiz oranlarının ve döviz kurlarının bu tür tepkisinin kesin zamanlaması, toplam talebin yerel para biriminin değerine tepkisinin doğasına bağlı olduğunu ve genel olarak, faiz oranlarının, amortismanların genişletici mi yoksa daraltıcı mı olduğuna bağlı olarak şoklara farklı tepkiler verdiği bulunmuştur.

Hakkio (1986), 1974-1986 döneminde faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkideki değişimi açıklamaya çalıştığı çalışmasında, 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nominal faiz oranları ile dolar arasındaki negatif korelasyon, enflasyon şoklarının faiz oranlarına ve döviz kuru hareketlerine hâkim olduğu görüşüyle tutarlı olduğunu, buna karşılık, 1980'lerde faiz oranları ile dolar arasındaki genel olarak pozitif ilişki, reel faiz oranlarındaki değişikliklerin nominal faiz oranları ve dolar üzerindeki baskın etki olduğu görüşüyle tutarlı bir sonuca ulaşmışlardır.

Türkiye için yapılan araştırmalar da farklı sonuçlar da karşımıza çıkmaktadır. VAR modelini kullanan Agenor vd. (1997), reel döviz kurunun geçici bileşeninin, faiz oranı farkına yönelik şoklara önemli ve olumlu tepki verdiğini bulmuştur.

Akçağlayan (2008) ise, 2001 krizinde faiz politikasının döviz kuru üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında faiz oranındaki bir artışın yerel para biriminde değer kaybına yol açtığı sonucuna varmıştır.

Erdoğan vd., (2013), faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi doğrudan incelememekle birlikte, aralarında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuş olup faiz oranlarının döviz kurları aracılığıyla reel ve finansal sektörü etkilediğini göstermişlerdir.

Saraç ve Karagöz (2016) kısa vadeli faiz oranlarının dolar kuru üzerindeki etkin seviyesini belirlemeyi hedefledikleri çalışmasında 2003:02 – 2015:08 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, frekans alanı Granger nedensellik testi ile daha yüksek faiz oranlarının döviz kurunun zayıflamasına neden olduğuna dair bir kanıt bulamamışlardır.

Gümüş (2002), Türkiye'de 1994 yılında yaşanan döviz krizi sırasında faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği ve yüksek faiz oranlarının nominal döviz kurlarının değer kazanmasında etkisinin olup olmadığını açıklamayı çalıştıkları çalışmalarında haftalık veriler kullanılarak (bir vektör hata düzeltme

modeli uygulanarak) faiz oranlarının yükseltilmesinin, geleneksel anlayışın aksine, nominal döviz kurlarının değer kaybetmesi gibi uzun vadeli önemli bir etkiye sahip olduğu bulmuşlardır.

3. SONUÇ YERİNE

Yapılan çalışmalardan görüldüğü üzere incelenen ülke, kullanılan veri setinin ait olduğu dönem, kullanılan analiz yöntemlere bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu konu üzerinde hala bir fikir birliği oluşmamasını da açıklamaktadır. İktisat biliminin bir sosyal bilim olması hasebiyle çok net yasalarının olmadığı çok sık dile getirilen bir gerçektir. Bu durum farklı ülkelerde, farklı toplumsal yapılar ve farklı beklentiler altında değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ile nedensellik ilişkisinin şiddetinin de değişebileceğini işaret etmektedir. Şüphesiz dışa açıklık oranı ve dış borç miktarı farklı ülkelerde faiz artışı, aynı etkilere sahip olmayacaktır. Ülkemizde kurdaki artışın frenlenmesi için faizlerin artması gerektiğini savunan iktisatçılar olduğu gibi kur korumalı mevduat hesabı gibi geleneksel olmayan uygulamalar ile de kur artışının durdurulabileceğini savunan bir kesim bulunmaktadır. Bu iktisatçılar faizin artırılmasının, yatırım maliyetlerini artıracığını ve hem yatırımların hem de tüketimin azalmasına neden olacağını ileri sürmektedirler. İktisat biliminin politik bir yönünün olduğu da hatırlanırsa, bu tartışmada tercihlerin ön plana çıktığını söylemek mümkün olacaktır. Önümüzdeki süreç ve yaşanan ekonomik süreç hangi görüşün Türkiye için doğru olduğunu ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

- Agenor, P. R., McDermott, C. J. & Üçer, M. (1997). Fiscal imbalances, capital inflows, and the real exchange rate: The case of Turkey. *European Economic Review*, 41, 819-825.
- Akçağlayan, A. (2008). The effects of interest rate policy on exchange rates during 2001 currency crises. *Abant İzzet Baysal University Journal of Social Sciences*, 9 (1), 1-20. (in Turkish)
- Baxter, M. (1994). Real exchange rates and real interest differentials. *Journal of Monetary Economics*, 33(1), 5-137. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(94\)90012-4](https://doi.org/10.1016/0304-3932(94)90012-4)
- Dash, P. (2012). The Relationship between interest rate and exchange rate in India.
- Erdoğan, S., Karacan, R., & Alpaslan, B. (2013). Interest Rates, Exchange Rates and Macroeconomic Performance. MPRA Paper No. 50838
- Garg B., and Prabheesh K.P. (2021). The nexus between the exchange rates and interest rates: evidence from BRIICS economies during the COVID-19 pandemic. Vol. 38 No. 2, 2021 pp. 469-486. Emerald Publishing Limited. 1086-7376 DOI 10.1108/SEF-09-2020-0387
- Goldfajn, I. & Baig, T. (1998). Monetary policy in the aftermath of currency crises: the case of Asia. IMF Working Paper, No. 98/170, Washington: International Monetary Fund.
- Gümüş, I. (2002). Effects of the interest rate defense on exchange rates during the 1994 crisis in Turkey. Central Bank of Republic of Turkey, Research Department Working Paper, No. 14.
- Hacker, Scott & Kim, Hyunjoo & Månsson, Kristofer, 2010. "The Relationship between Exchange Rates and Interest Rate Differentials: a Wavelet Approach," Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 217, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.
- Hakkio, C. (1986), Interest rates and exchange rates--what is the relationship?, *Economic Review*, 71, (Nov), 33-43
- Hashchyshyn A., Marushchak, K., Sukhomlyn O., Tarasenko, A. (2020). How does the interest rate influence the exchange rate? *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 2020, No. 250, pp. 4-14.
- Khan, S. A., (2010). Empirical Study on Impact of Interest Rate on Exchange Rate Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1625492> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1625492>
- Sánchez, M. (2005). The link between Interest rates and Exchange rates: Do contractionary Depreciations make A difference? *European Central Bank Working paper series*. No. 548 / NOVEMBER 2005. http://ssrn.com/abstract_id=839229.
- Saraç, T. B., and Karagöz, K. (2016). Impact of Short-term Interest Rate on Exchange Rate: The Case of Turkey, *Procedia Economics and Finance*, Volume 38, Pages 195-202, ISSN 2212-5671, [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30190-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30190-3).

İSTİHDAM ve E-TİCARET İLİŞKİSİ

Büşra ORTAARABACI¹, Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL²

1. GİRİŞ

İstihdam kelimesine anlam olarak bakıldığında “kullanma” veya “çalıştırma” manasına gelmektedir. Herhangi bir ülkede belirli bir dönem içerisinde bulunduğu ülkenin ekonomik faaliyetlerinde görev alacak mevcut insan gücünü ve üretim faktörlerinin kullanım derecesi istihdamı ifade etmektedir. Dünya geneline bakıldığında bütün ülkelerin ekonomik amaçlarından birisi de istenilen istihdam seviyesine ulaşmaktır. Bütün iktisadi ekollerin temel uğraş alanı olarak istihdam güncelliğini günümüzde de korumaktadır (Demir, Keskin ve Özpınar, 2011). İstihdam kelimesi dar anlamda sadece emek faktörünün üretime koşulmasını, geniş anlamda ise emek faktörüyle birlikte diğer üretim faktörlerinin de üretimde kullanılması olarak iki farklı alanda tanımlanmaktadır.

Bir ülkenin mevcut ekonomisine bakılarak içinde bulunduğu iktisadi yapısı hakkında bilgi elde etmek için bakılan makroekonomik göstergelerden birisi de istihdamdır. Dünyanın geneline bakıldığında istihdam bütün ülkeler için ekonominin iyileştirilemeyen bir sorunu olarak ele alınmaktadır. Bir ülkenin istihdam ile asıl amaçladığı ekonomik canlanma ve kalkınmadır. Geçmişten günümüze kadar ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve istihdam arasında bir doğru orantı olduğu bilimsel çalışmalar ile desteklenmektedir. Var olan ülkede istihdam oranı ne kadar yüksek ise o ülkenin gelişmişlik düzeyi de aynı seviyede artış göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerin veri teknoloji kullanımındaki gelişmeler ve artışlar küreselleşmeyi hızlandırmaktadır. Küreselleşme ile dünya giderek birbirine yakınlaşan küçük bir köy haline gelmektedir. Bir ülkede yaşanan ekonomik sorunlar küreselleşme ile diğer ülkeleri de olumsuz etkilemekte olup ve bu durum ülkelerin ekonomik anlamda birbirlerini etkilediklerini göstermektedir.

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

2 Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, uadiguzel@erbakan.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-1415-4273

Ülkelerin birbirlerini siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda etkilediğini gözler önüne seren yakın zamanda meydana gelen hatta etkileri hala devam eden Covid-19 süreci bizlere dünyadaki ülkelerin birbirlerini nasıl etkilediğini gösteren bir süreç yaşatmıştır. Tüm dünyada yaşanan ve ekonomiyi olumsuz etkileyen pandemi süreci bütün ülkeleri siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyde sarsıntıya uğratmıştır. Covid-19 pandemi süreci başlangıçta sadece Çin’ de baş gösterse de bütün dünyayı hem sosyal hem de ekonomik olarak bir krizin içine sürüklemiştir (Can ve Kılıç, 2021). Covid-19 ile ekonomik hayat durma noktasına gelmiş olsa da elektronik ticaret yapan kişi, işletme ve kurumların sayısında artış olup, yapılan e-ticaret sayısının da aynı ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Ülkeleri sadece olumsuz durumlar değil bazı olumsuzlukların beraberinde getirdiği olumlu gelişmeler de etkilemektedir. Burada etkili olabilecek bazı faktörler ülkelerin jeopolitik konumu, gelişmişlik seviyesi ve yetişmiş insan gücü gibi durumlardan da söz etmek gerekmektedir. Kanada, Çin ve ABD’ ye bakılırsa bu ülkelerin internet altyapılarının oldukça geliştiği bilinmekte ve e-ticaretin büyük bölümünün de bu ülkelerin elinde olduğu görülmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin veri teknoloji ile birleşerek hızla gelişimi ülkelerin birbirleri ile olan ekonomik, ticari rekabetleri ve bütün pazara ulaşabilme istekleri e-ticaretin gelişmesini daha da hızlandırmaktadır. E-ticaret, temelinde internet alt yapısı ile yürütülen ticari faaliyetleri kapsamaktadır. E- ticaret sayesinde işletme, kurum veya bireyler arasında yapılan ticarete bilgi paylaşımı başarı ile gerçekleşmekte ve yapılan işlemler çevrimiçi ortamda daha hızlı ve kolay hale getirilmektedir (Guan, 2009). İşletmelerin bu rekabet ortamına ayak uydurarak hayatta kalabilmesinin tek şartı sürekli yeniliktir. Bir işletmenin devamlılığını sürdürebilmesi için ana unsurlardan biri inovasyondur. İnovasyon sayesinde internet üzerinde yapılan ticaretin işletmelere, kurumlara ve bireylere maliyeti giderek azalmaktadır. Bu da akabinde e-ticareti genel anlamıyla tercih edilen bir avantaj haline getirmektedir.

2. İSTİHDAM ve E-TİCARET KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Klasik iktisadın öncülerinden Adam Smith, John Stuart Mill, David Ricardo, Jean Baptiste Say, Thomas Robert Malthus gibi ünlü iktisatçılar Isaac Newton tarafından geliştirilen doğanın ve evrenin bir uyum içerisinde olduğunu ileri sürdüğü doğal yasanın varlığından etkilenmişlerdir. Bu doğal yasayı Adam Smith “Laissez faire laissez passer – bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” ifadesi ile açıklamıştır (Pekin, 2014: 36) Burada Adam Smith tarafında anlatılmak istenen ekonomik hayatta düzeni sağlayan “görünmez el” ifade edilmektedir. Dolayısıyla dengenin kendiliğinden oluşacağını ileri sürerek devletin ekonomiye müdahale etmemesi, devletin kişilerin bireysel girişim haklarını kısıtlamaması ve bireylerin kendi çıkarlarının peşinde koşmakla aynı zamanda toplumsal çıkarlara da hizmet ettiği varsayımı ileri sürülmektedir (Felderer ve Homburg, 2010:16-17).

Neoklasik iktisatçılar, klasik iktisadın devamı niteliğinde olmakla birlikte klasik iktisada bazı eleştirilerde bulunmuşlardır. Neo klasik iktisadın öncüleri William Stanley Jevons, Carl Menger, Leon Walras ve Alfred Marshall' tır. Neoklasik iktisatçılara göre insanlar karşılığında değer elde edebilecekleri ekonomik olayları tercih etmekte, insanlar faydalarını, firmalar ise karlarını maksimize etmek amacındadırlar. İktisat ekollerinin farklı teoriler ve varsayımlar ile desteklediği istihdam büyük bunalımın yaşandığı 1929 döneminde iradi işsizlik olarak görülmüştür. 1929 büyük buhranından sonra işsizlik alışagelmış bir hal almış ve klasik iktisatçıların ileri sürdüğü varsayımlar önemini yitirmiştir (Özdemir, 2009). John Maynard Keynes ekonominin tam istihdam düzeyinde her zaman olamayacağını ve eksik istihdam koşullarında da dengenin oluşabileceğini savunmuştur.

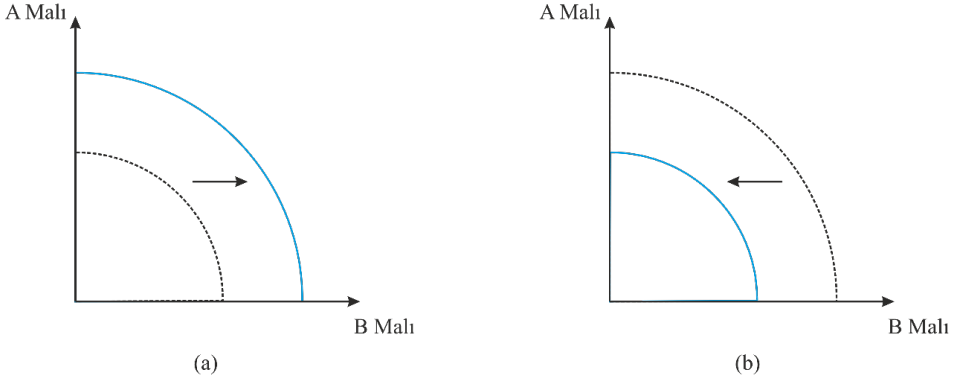
Emek faktörünün tek başına üretimde kullanılması veya emek faktörü ile diğer tüm üretim faktörlerinin üretime koşulmasına istihdam denilmektedir. İstihdam üretim faktörlerinin kullanım oranlarıyla ilgili olarak bazı alt başlıklara ayrılmaktadır. Bunlar tam, eksik ve aşırı istihdam olarak adlandırılmaktadır. Bir ekonomide kaynakların tamamının kullanılmaması durumunda eksik istihdam söz konusudur. Burada talebin daralması ile üretim ve tüketimde aksaklıklar meydana gelmektedir. Bunun tam tersi durumunda ise bütün üretim faktörlerinin (emek, doğal kaynak, sermaye, girişimci) üretim sürecinde kullanılması durumunda ise tam istihdam söz konusudur. Üretim faktörlerinin normal koşullardan çok daha fazla kullanılması durumunda aşırı istihdam meydana gelmektedir (Mucuk, 2017: 21). Aşırı istihdam durumunda bütün üretim faktörleri üretimde fazlasıyla kullanılsa bile üretilen hizmet ve malların talebi karşılayamaması durumu da gözlemlenmektedir.

Ekonomik istihdamın ana sorunlarıyla ilgili olarak tam kullanım sorunu ve etkin kullanım sorunundan bahsedilmektedir. Bir ekonomide mevcut bulunan bütün üretim faktörlerinin, üretimde kullanılması tam istihdam olarak tanımlanmaktadır. Bu durumun aksine, bir ekonomideki bütün üretim faktörlerinin tamamı değil de bir kısmı üretime katılıyorsa yani atılsa, bu durum eksik kullanım ya da eksik istihdam olarak tanımlanır. Monetarist iktisatçılarla birlikte tam istihdam tanımı da değişmiştir. Doğal işsizlik tanımı ortaya atılmış ve ekonomide işsizlik oranı, doğal işsizlik oranına eşitse tam istihdamın sağlandığı kabul edilmiştir (Akcan,2018a).

Bir ülkenin mevcut veri teknoloji ve tam istihdam koşulları ile herhangi bir maldan üretebileceği maksimum mal bileşimini gösteren eğriye üretim olanakları eğrisi (dönüşüm eğrisi, üretim imkanları eğrisi ya da transformasyon eğrisi) denilmektedir. Bir ülkenin üretebileceği iki mal olduğu varsayımı altında bu ülke ürettiği iki maldan birisinin üretimini artırırken diğerinin üretimini azaltıyor veya bu iki maldan birine üretim faktörlerinin tamamını sevk edip diğerinin üretiminden tamamen vazgeçiyorsa bu durum üretim imkanları eğrisiyle gösterilebilmektedir. Ülkeler mevcut üretim faktörlerini verimli bir şekilde kullanırsa üretim imkanları eğrisi üzerindeki herhangi bir nokta da her iki maldan da aynı anda üretebilmektedir (Mucuk, 2017).

Şekil 1: Üretim Olanakları Eğrisi

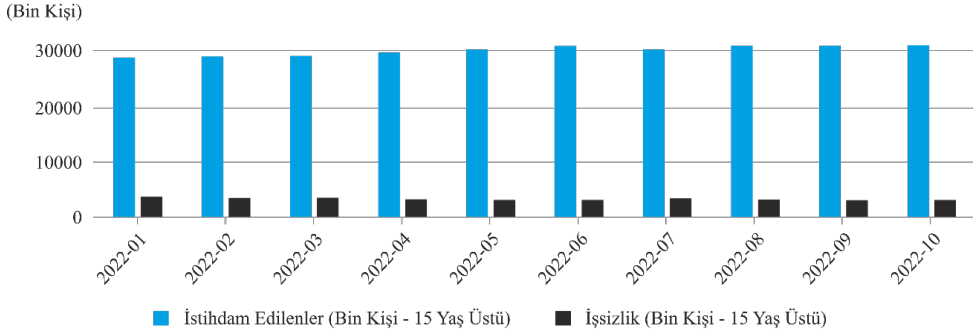
Kaynak: Mucuk (2017)

Şekil 1 (a)'da görülmekte olan durum aslında ekonomik büyümeyi göstermektedir ve iki temel durumdan kaynaklanabilir. Bunlardan ilki zaman içerisinde üretim teknolojisinde yaşanan gelişmeler dolayısıyla ortaya çıkan verimlilik artışıdır. İkinci durum ise üretim faktörlerinin miktarlarının artması sonucunda daha fazla mal ve hizmet üretilmesi mümkün olacaktır ve dolayısıyla üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kayması gerçekleşecektir. (b)'de ise tam tersi bir durum söz konusudur. Üretim faktörlerinin miktarı azaltılarak üretilmekte olan mal ve hizmetten daha az üretim elde edilmesi halinde üretim olanakları eğrisi sola doğru kayacaktır. Şekil (a)'da üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kayması ekonomik büyümeyi ifade etmektedir. Eğrinin sağa doğru kaymasının nedenleri arasında;

- Üretimde randıman artışı,
- Kullanılan üretim teknolojisindeki gelişme,
- İmalata koşulan üretim faktörleri miktarındaki artış, kapasite kullanımındaki artış olarak ifade edilmektedir.

Tam tersi durumda ise üretimde verimliliğin azalması, teknolojik gerilik, üretim faktörlerinde azalma, üretim kapasitesinin azalması halinde eğri sola doğru kaymaktadır.

Dünyada bulunan bütün ülkelerin ekonomik performanslarını incelemek için bakılan makroekonomik göstergelerin başında işsizlik gelmektedir. Ülkeler işsizliği kontrol altına alabilmek için farklı politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar uygulanırken sadece işsizliği değil aynı zamanda diğer makroekonomik göstergelerinde göz ardı edilmemesi işsizliği azaltmada daha etkili olacağı düşünülmektedir (Akcan, 2018b). Bir ülke sınırları içerisinde gerçekleşen istihdam ve tam istihdam değişkenleri arasındaki fark işsizlik olarak tanımlanmaktadır. Mevcut ekonomik koşullar altında çalışma gücü, isteği ile cari ücret düzeyinde bir ücret ile çalışmayı kabul ettiği halde iş bulamayan kişiler, işsiz olarak tanımlanmaktadır.

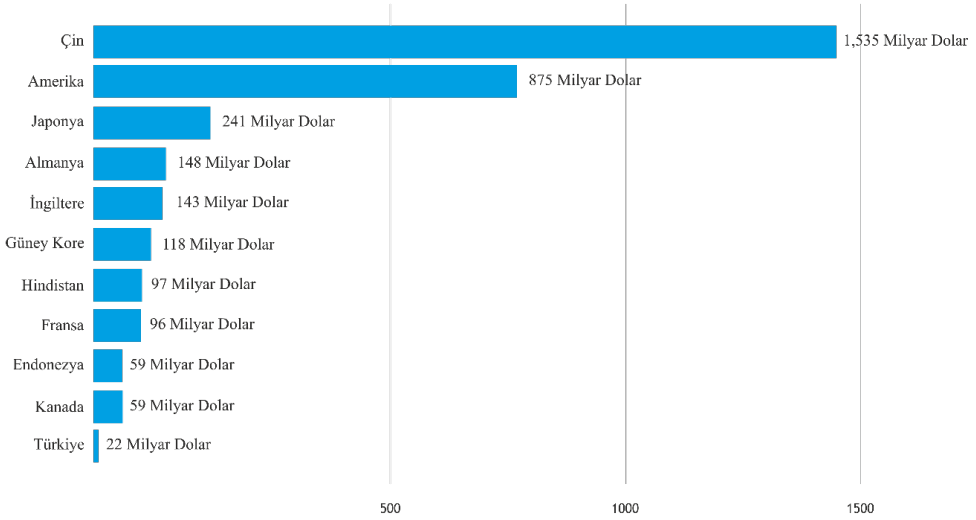
Şekil 2: Türkiye’de İstihdam Edilenler ve İşsizlik (2022)

Kaynak: TCMB Raporlarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de Türkiye’nin 2022 yılı işsizlik ve istihdam edilenlerin sayılarına genel olarak bakıldığında ocak ayında istihdam edilenlerin sayısı 29 milyon 210 bin kişi olarak kayıtlara geçmiştir. 2022 ekim ayına bakıldığında ise istihdam edilenlerin sayısının 31 milyon 200 bin kişi olarak arttığı görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda e-ticaretin istihdam alanında yeni iş imkanları sunabileceği görüşünde olsa da bazı araştırmacılar bunun tam tersi durumu meydana getireceğini ve e-ticaretin istihdam edilen kişi sayısını azaltacağını varsaymaktadır (Guan, 2009). Teknolojinin e-ticaret üzerindeki etkisi ve de istihdam üzerindeki etkisini sadece olumlu olarak değil aynı zamanda olumsuzluklarıyla birlikte ele almak doğru olacaktır. Son zamanlarda teknolojik gelişmelerle beraber ülkelerde oldukça yaygınlaşan yeni bir kavram olan e-ticaretin pazar payı giderek artmaktadır.

E-Ticaret kavramı dünyada ilk olarak 1980’lerde gün yüzüne çıkmaya başlasa da asıl günümüz e-ticaret formunu alması 1995 yılına tekabül etmektedir. İnternetin 1993’te Türkiye de dahil olmak üzere dünyada yaygınlaşması beraberinde elektronik ticareti de geliştirmiştir. Günümüzde e-ticaret liderlerinden eBay ve Amazon gibi e-ticaret sitelerinin kurulması adeta bir devrim niteliği yaşatmıştır (Kantarçı vd., 2017). Özellikle internet altyapıları son derece gelişmiş Kanada, Japonya, Çin ve ABD gibi ülkeler liderliklerini günümüzde de korumaktadır.

Şekil 3: Ülkelere Göre E-Ticaret Satışları- 2022 (Milyar dolar)

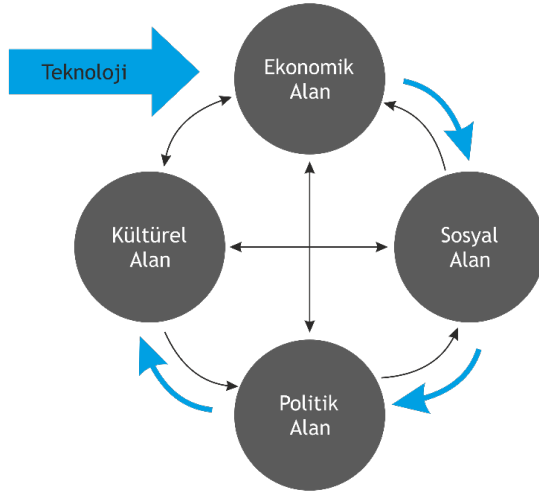
Kaynak: OBERLO, <https://www.oberlo.com/statistics/ecommerce-sales-by-country>

Günümüzde e-ticaret pazar payının büyük çoğunluğunu 1,535 milyar dolarlık satışla Çin sahiplenmektedir. Daha sonra Amerika 875 milyar dolarlık ve Japonya 241 milyar dolarlık payları ile ilk üç sırada yer almaktadır. Türkiye'ye bakıldığında ise 22 milyar dolarlık e-ticaret payı ile on birinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin pek çok ülkeye oranla internet alt yapısı daha gelişmiş olsa da diğer gelişmiş ülkelerden geri olması teknolojik alt yapının ve gelişmişlik düzeyinin önemi e-ticarette de karşımıza çıkmaktadır.

3. KÜRESELLEŞME ve E-TİCARET

Küreselleşme kavramı günümüzde literatürdeki bütün alanlarda önemini korumakta ve yaygınlaşmaktadır. Başta ekonomik alanda olmak üzere sosyal, siyasi ve kültürel alanda da yerini almaktadır. Teknoloji ve küreselleşme arasındaki bağ oldukça önemlidir. Çünkü küreselleşme ülkelerin birbirleriyle olan sınırlarını ortadan kaldıran bir olgudur. Bu sınırların ortadan kaldırılmasında asıl pay teknolojiye düşmektedir. Teknoloji iletişim, sanayi, ulaşım ve eğitim gibi pek çok alanı etkileyen bir faktördür. Bu alanlar teknoloji alanı ile sürekli bir etkileşim halindedir ve birbirlerini etkilemektedirler (Baygöl, 2020). Küreselleşme ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda görülse de asıl devrim niteliği taşıyan unsur 1980 yılı itibarıyla bilgi işlem teknolojilerinde yaşanan yenilikler oluşturmaktadır. Teknoloji ve küreselleşme arasındaki ilişki insanlar, toplumlar ve dünyadaki zaman ve mekân algısını yıkararak bu süreci hızlandırmaktadır.

Şekil 4: Teknolojinin Diğer Alanlarla İlişkisi

Kaynak: Baygül (2020)

Şekil 4'te görüldüğü gibi teknoloji küreselleşme kavramı ile ele alındığında ilk etkilenen ekonomi alanı olmaktadır. Böylelikle ekonomi alanındaki teknolojik gelişmeler, yeni iş meslekleri ve uzmanlaşma gerektiren farklı alanların ortaya çıkmasına ve ekonomi alanının da sosyal alanı etkilemesine neden olmuştur. Yeni oluşan meslek grupları da iktidarın güç olaylarıyla politik alanın etkilenmesine neden olmuş ve politik alanda bu sürecin içerisinde yer almıştır. Teknolojinin etkilediği bütün bu alt alanların sonucusu ve en uzun soluklusunu kültür oluşturmaktadır. Kültür kavramının çok uzun bir geçmişi ve kolaylıkla değişemeyen bir yapısı mevcuttur (Çelik, 2012). Kültürü etkileyen en önemli unsurdan birisi de iletişimdir ve iletişim günümüzde teknolojiden oldukça etkilenmektedir. Küreselleşme ve teknoloji, toplumlar arasında gerçekleşen etkileşimin sınırlarını ortadan kaldırarak zaman ve mekân algısını yıkmakta gündün güne ulaşım, seyahat, iletişim ve eğitim alanında varlığını artırarak hissettirmektedir.

E-ticaret kavramının da yine teknolojik gelişmelerle ortaya çıktığı ve günümüz ticaretinde payının büyük olduğu bilinmektedir. Ticaret kelimesinin anlamına bakıldığında mal ve hizmet alım-satımını içermektedir. Teknolojik gelişmelerle beraber ticari işlemlerin internet alt yapısı ile elektronik ortamda yapılması e-ticaret kavramının doğuşuna neden olmuştur (Aliyeva, 2017). E-ticaret ülkeler arasında bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Bu rekabet ortamından en karlı çıkan ülkeler teknolojik alt yapıları gelişmiş ülkeler olmaktadır.

3.1. Küreselleşme

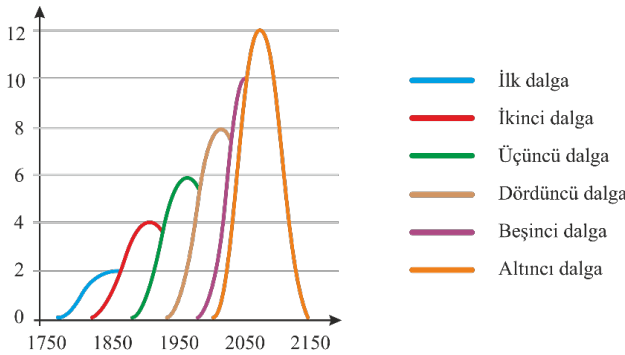
Küreselleşme kavramı 1980 yıllarında Neo-Liberal ekonomik politikalar ile başlamış bir akım olarak ifade edilmektedir. İlk olarak ekonomik alanda ortaya

çıkan bir kavram olsa da akabinde ekonomide yaşanan küreselleşme sosyal, siyasi ve eğitim alanlarına da yayılmıştır. Bu yayılma İngiltere ve Amerika'nın Neo-Liberal ekonomi politikaları izlemeye başlamasıyla devletlerin ekonomiye müdahale etmemeleri gerektiğini ve piyasanın "görünmez el" sayesinde kendiliğinden dengeye geleceğini savunmuşlardır. Bu benimsenen politikaları diğer ülkelerinde uygulamasını istemişlerdir. Bu politikalar bütün ülkeler tarafından uygulanmaya başladığı sıralarda bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle küreselleşme diğer sosyal, siyasi ve kültürel alanlara yansımaları hızlandırmıştır. Küreselleşme mal ve hizmetlerin, sermayenin, fikirlerin ve insanların sınır tanımadan tüm dünyada serbestçe dolaşabilmesidir. Sermayenin serbestçe ülkeler arasında dolaşması için gümrük sınırları kaldırmış daha sonra insanların serbestçe ülkeler arası seyahat edebilmesi için de bu sınırlamalar belirli ölçülerde kaldırılmaya başlanmıştır (Bayar, 2008). Fikirler ve kültürlerin yayılmasında etkili olan en önemli unsur ise internet oluşturmuştur. İnternetle beraber fikirler ve düşünceler ülkeler, toplumlar ve insanlar arasında sınırsızca dolaşmaya başlamıştır.

3.2. Teknolojik İnovasyon ve E-Ticaret

İnovasyon aslında hayat döngüsünün ifade ettiği dalgalanmalar ile meydana gelen ekonomik büyüme dönemlerinde, sürekli yeniliklerin etkin bir rolü olmuştur (Hobikoğlu, 2011). Kondratyev (1979) tarihinde yaptığı çalışmalarda her 50 ila 70 yılda belirli bir düzen içerisinde devrimsel bir teknolojik gelişmenin yaşanacağını savunmuştur. Buna karşılık başka bir araştırmacı Kleinknecht (2016), Kondratieff dalgalanmalarını sadece sanayi devrimi ile başlamasını ve öncesinin göz ardı edilmesini eleştirmiştir. Nefiodow (2014) ise bu döngünün sıklığının toplam yaşam süreci içerisinde sadece iki kez olabileceğini ileri sürmüştür. Kondratieff' in çalışması grafik ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 5: Kondratieff Yenilik Dalgalanmaları

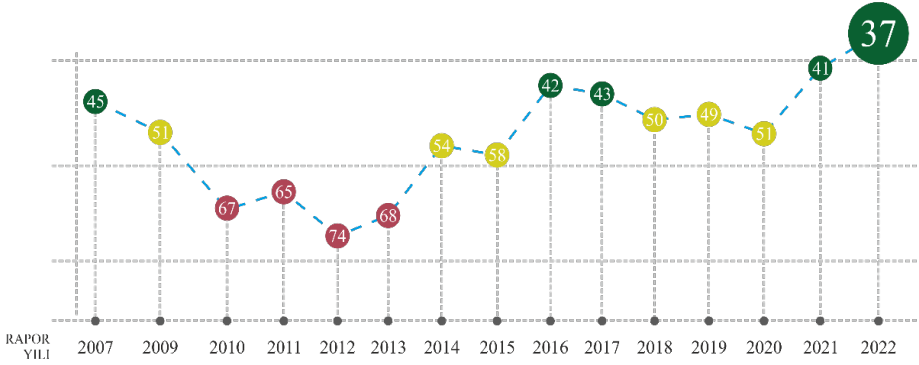

Kaynak: Suli (2018)

Tablo 5’ te Rus İktisatçı Nikolay Kondratyev gözlemlerini takip etmek için kondratieff grafiğini kullanmıştır ve etkiyi gözler önüne sermiştir. Dikey eksenle dalgalanmaların şiddeti ifade edilmektedir. Grafikteki ilk dalgalanma 1789-1815 yılları arasındaki dönem yükseliş olarak ve 1814- 1849 yılları arası ise düşüş yaşanmış dönemi ifade etmektedir. İkinci dalgalanma 1849- 1873 yılları arasında bir artışı ve 1873- 1896 yıllarında da düşüş göstermektedir. Üçüncü dalgalanma 1896- 1920 yılları arasında yaşanmış fakat Kondratyev analiz tamamlayamamıştır. Dördüncü dalgalanma ikinci dünya savaşı sonrasına denk gelmektedir. Beşinci dalgalanma ise 1990- 2015 yıllarını kapsamaktadır. Altıncı dalgada bu aşırı dalgalanmaları bazı araştırmacılar nüfus ile ilişkilendirmişlerdir. Burada yok olan kaynakların sebebi kontrolsüz nüfus patlamasından kaynakladığını öne sürmüşlerdir. İnovasyonun ekonomiyle birlikte entegre olarak gelişmesi ülkelerin mevcut ekonomilerinde bir canlanma sağlamaktadır. Schumpeter tarafından geliştirilen “buluşlar teorisi” de gerçekleşen dalgalanmaların teknik inovasyonlar sebebiyle oluştuğunu belirtilmektedir. İnovasyonun yaşandığı ilk dönemde bir ekonomik gelişme belirli bir süre devam etmekte ve akabinde artan tüketim ve üretim hacmi ile dengesi bozulmaktadır. Teknolojik inovasyondaki bu şoklar sebebiyle ekonomide bir süre resesyon durumu görülmektedir (Hobikoğlu, 2011). Tam istihdam seviyesine ulaşmış ülkelerdeki meydana gelebilecek krizlere karşı sağlam bir ekonomiye sahip ve artan istihdam düzeyi, ilk olarak sağlık alanlarındaki olumlu gelişmelerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Akabinde oldukça düşük seviyelerdeki üretkenlik sebebiyle, istihdam edilenlerin çalışma ücretlerinin oldukça düşük olduğu ifade edilmektedir.

Ülkelerin sağlık sektörünün dışında kaldıkları düşünüldüğünde, teknolojik ilerlemeler sebebiyle bile olumsuzluk altında oldukları düşünülmektedir. Sürdürülebilir tam istihdam seviyesine ulaşmak için öncelikle sağlık alanında yeniliklerin ve verimliliğin artırılması oldukça önemli görülmektedir. Bütün dünyada yaşanan Covid-19 süreci sağlık sektörünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ülkelerin sağlık sektörüne olan yatırımları artırılmaları gerektiği ifade edilmektedir (Can, Kılıç ve Kurt, 2021).

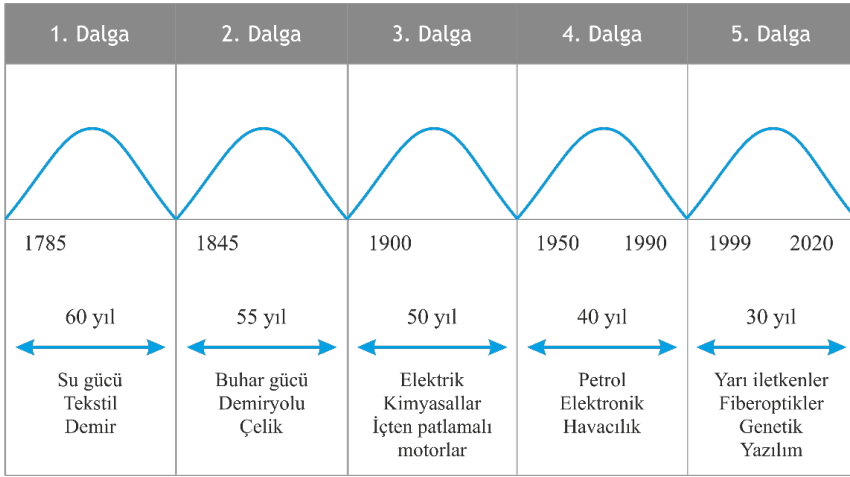
Şekil 6: Küresel İnovasyon Endeksi Türkiye Sıralaması- 2022

Kaynak: Anadolu ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-inovasyon-endeksi-nde-turkiyeden-tarihi-rekor/2698349> (Erişim tarihi: 11.15.2022)

132 ülkeyi içeren küresel inovasyon endeksinde 2022 yılında Türkiye 37. sıraya yükselmiştir. 2020 yılında Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu tarafından “Küresel İnovasyon Endeksi Eylem Planı” çalışmaları yürütülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar ile Türkiye’nin konumu giderek yükselmektedir.

Şekil 7: Konjonktür Dalgaları

Kaynak: Hobikoğlu (2011)

Ekonomik büyümeyle birlikte istihdamın seviyesindeki artış ve akabinde işsizliğin azalması ile işgücü piyasasını olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir. Ülkelerin ekonomik büyümeyle birlikte sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak asıl amaçlarındandır (Akcan ve Azazi, 2022). Ekonomik büyümenin olmazsa olmaz faktörleri yalnızca yüzeysel olarak sermaye, makineler ve istihdamdır. Ekonomik büyümenin yapı taşı ise verimlilik artışlarıdır. Bir ekonomide teknolojik yenilikler

ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaları için büyük bir öneme sahiptir. İnovasyon, teknolojik gelişmeleri yönlendiren, katma değeri yüksek ürün ve hizmetleri sağlayan en önemli unsur olarak ifade edilmektedir. İnovasyon yalnızca teknolojiyi ve mevcut ürünleri değil istihdam ve işgücü gibi ekonomik refahı ilgilendiren durumlara da olumlu katkılar sağlamaktadır (Feldman, 2013). Sürekli yenilikle birlikte insan yaşamını daha kolay hale getiren ürünler tasarlanmış, ülkelerin üretim maliyetleri düşmüş, talep ve gelirden yükselmeler görülmüştür. Schumpeter teknolojik ilerlemenin iki etkisine değinmiştir. İlk etki teknolojik ilerlemenin üretimi artırmak, işsizliği azaltmak ve hızlı bir ekonomik büyümedir. İkinci etki ise olumsuz olan “yaratıcı yıkım etkisi” dir. Schumpeter’ e göre istihdam ile teknolojik gelişme arasında ters yönlü bir ilişki olduğudur. İnovasyonun yapıcı etkisinin yanında ele alınması gereken önemli unsur yıkıcı etki unutulmamalıdır. Ülkelerin bu doğrultuda ekonomik politikalarını ve hedeflerini belirlemeleri gerekmektedir. Bu konuda gelişmekte olan ülkeler AR-GE çalışmalarına önem vererek çalışmalarını hızlandırmaktadırlar. Bu teknolojik gelişme ve inovasyonun işsizliğe yol açmaması gerekmektedir (Koçdemir ve Özyıldız, 2022).

Şekil 8: E-Ticaretten Yenilik Sistemlerine Araştırma Aracı

Değişken	Gösterge	Değişken	Gösterge
E-Ticaret Kapasitesi	1. E-ticaret hacmi 2. E-ticaret penetrasyonu	Altyapı	1. BİT teknolojileri 2. Genel altyapı 3. Ekolojik ayak izi
Kurumlar	1. Siyasi ortam 2. Düzenleyici ortam 3. İş ortamı	Pazar gelişmişliği	1. Kredi hizmetleri 2. Yatırım fırsatları 3. Ticaret düzenlemesi
İnsan Kaynakları	1. Eğitim sistemi 2. Yüksek öğretim 3. Ar-Ge	Bilgi ve yaratıcı çıktılar	1. Bilgi oluşturma 2. Maddi olmayan duran varlıklar 3. Yaratıcı ürünler/hizmetler

Kaynak: Zygiaris (2022)

Sürdürülebilir bir büyüme için, dünyanın farklı ekonomilerinin tamamı inovasyon sistemlerinin önemini vurgulamaktadır. Ekonomi içindeki inovasyonun mevcut ekonomiler üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri hala bilinmemektedir. Şekil 8’de e-ticaret kapasitesinin ekonomilerdeki inovasyon sistemlerini nasıl etkilediği incelemiştir. Ancak ülkelerin uyguladıkları ekonomik politikaların e-ticaret üzerindeki etkileri çoğu zaman unutulmaktadır (Zygiaris, 2022).

4. E-TİCARETİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Elektronik ticaretten önce dış ticaretin ekonomik büyüme süreçlerini etkilediği ve dış ticaretin de önemli bir makroekonomik gösterge olduğu bilinmektedir. Ticaretin serbestleşmesi 1973 tarihli Bretton Woods sisteminin yıkılması ile gerçekleşmektedir. Bretton Woods sistemi dış denkleme, likidite ve güvensizlik gibi bazı aksaklıklar

sebebiyle yıkılmıştır. Küreselleşme ile birlikte ürünlerin, fikirlerin, sermayenin ve insanların serbest dolaşımına girmesi bu süreci hızlandırmaktadır. Dış ticaret açısından bakıldığında döviz önemli bir faktör olarak görülmektedir. Dış ticaretten elde edilecek kayıpların ve kazançların döviz kuru ile bir etkileşim halinde olduğu bilinmektedir (Can ve Kılıç, 2021). Dış ticaret ile uğraşan firmalar hesaplarında döviz bulundurarak dış ticaretteki kazançlarını arttırmayı ve kayıplardan kaçınmayı hedeflemektedirler.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler sayesinde dış ticaret artık elektronik ortamda daha kolay ve hızlı bir şekilde yapılmaktadır. E-ticaret yeni pazarlar, ekonomik büyüme alanları ve yeni istihdam alanları meydana getirmektedir. E-ticaretin istihdamı arttırmadaki olumlu unsurları bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, ekonomik büyüme ve ülkelerin beşerî sermayesindeki artış sayılabilmektedir. Ülkeler tarafından e-ticaret kullanım oranları arttıkça doğrudan veya dolaylı bir şekilde istihdam edilenlerin sayısının artacağı düşünülmektedir. Bilgi işlem teknolojilerindeki gelişmelerin hızı, e-ticaret üzerindeki işgücü verimliliğini de olumlu yönde arttıracığı ifade edilmektedir. E-ticaretin ve e-ticaret içerikli uygulamaların giderek artması, e-ticaret hizmet sektöründe istihdam edilenlerin sayısını da arttıracığı düşünülse de bu durumun net olmadığı ifade edilmektedir. Hizmet sektöründeki işgücü verimliliğini, ülkelerdeki kişi başına düşen GSYİH, ülkedeki internet kullanan insanları yüzdesi bu sektördeki istihdamı teşvik ettiği ifade edilmektedir (Xue, Wang ve Wu, 2017).

Dünyada yaşanan devrimler başlangıçta biraz uzun sürse de bilgi işlem teknolojileri ile birlikte yaşanan üçüncü sanayi devriminin daha kısa sürdüğü düşünülmektedir. Dördüncü süreçte yaşanacak olan devrimi yalnızca sanayi ve tarımı sektörünü değil aynı zamanda hizmet sektörünü de etkileyeceği düşünülmektedir. Sadece insan gücü ile gerçekleştirilebilen meslek alanlarında bile yapay zekâ insanların yerini alabildiği görülebilmektedir (Bulut ve Yenipazarlı, 2020). Kısaca burada ifade edilmek istenen teknolojik gelişmeler yeni istihdam alanları yaratsa da ilerleyen zamanlarda insan gücünün yerini alabileceğini ifade etmektedir.

Bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle beraber geleneksel ticaretin yerini artık e-ticaret almakta istihdam ve işgücü yapısını da öngörülemez değişikliklere yol açmaktadır. E-ticaret bazı meslek grupları için işsizlik anlamına gelirken bazı çalışanlar için yeni meslek grupları ve çalışma alanları anlamına gelmektedir. Küresel dünyada Türkiye içinde önemli bir yere sahip olan e-ticaret alanında yapılan bazı çalışmalar olumlu sonuçlar doğursa da henüz yeterli olmadığı düşünülmektedir (Akpınar, 2017). Türkiye'nin de bu alanda yaptığı çalışmaları ve yatırımları artırması akabinde bu alan için gerekli olan eğitimleri de geliştirmesi gerekmektedir.

5.SONUÇ

İstihdam bütün ülkeler için en önemli makroekonomik göstergelerdendir. İstihdam ile amaçlanan ekonomik canlanma ve büyümedir. İstihdam oranı yüksek olan ülkelerde gelişmişlik oranı da aynı düzeyde artmaktadır. Bir ülkenin gelişim düzeyi de teknolojik yatırımlar ile doğru orantılıdır. Teknolojik gelişmelerle beraber yeni bir ekonomik kavram olan e-ticaret literatürde yerini almıştır. Küreselleşen dünyada geleneksel ticaretin yerini alan e-ticaret, payını gün geçtikçe artmaktadır. Ülkelerin rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için e-ticaret alanında inovasyon çalışmaları yapmaları ve güncel olaylara ayak uydurması oldukça önemlidir. E-ticaretin istihdama etkisine olumlu yönden bakıldığı zaman yeni iş grupları ve uzmanlık alanları oluşturarak istihdama katkı sağlamaktadır. E-ticaretin ayrıca istihdamı azaltıcı etkisinden de söz etmek mümkündür. Sadece insan emeği ile yapılabilecek işleri yapay zekanın alabileceği durumlar çok da uzak değildir. Bu açıdan bakıldığında ilerleyen zamanlarda elektronik ticaretin ulaşabileceği boyutlar tam olarak bilinemediği için istihdam üzerindeki etkilerinin yapıcı veya yıkıcı olacağı tam olarak tespit edilememektedir.

KAYNAKÇA

- Akcan, A. T. (2018a). Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İşsizlik Histerisi . Tarım Ekonomisi Dergisi , 24 (1) , 21-32 .
- Akcan, A. T. (2018b). Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik ile İlişkisi: Türkiye Örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi, 16 (31), 263-285. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/comuybd/issue/44733/556042>
- Akcan, M. B. & Azazi, H. (2022). İstihdam Oluşturmayan Büyümenin Sektörel Analizi: Türkiye Örneği. Journal of Management and Economics Research, 20 (1), 227-246. DOI: 10.11611/yead.1037008
- Akpunar, E. N. (2017). Türkiye’de Elektronik Dış Ticaretin Gelişimi ve İstihdam İlişkisi. H a r r a n Maarif Dergisi, 2 (2), 18-32. DOI: 10.22596/2017.0202.18.32
- Aliyeva, B. (2017). Electronic Commerce: Developments in the World and Evaluation in terms of Azerbaijan. The Journal of International Scientific Researches, 2 (4), 30-43. DOI: 10.23834/isrjournal.273869
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 32(4), 25-34.
- Baygöl, S. (2020). Küreselleşme ve teknoloji üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 6(13), 395-411.
- Bulut, E. & Yenipazarlı, A. (2020). Endüstri 4.0 ve Teknolojinin İstihdam Üzerindeki Etkisi, Panel Veri Analizi. Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies, 7 (2), 15-35. DOI: 10.34232/pjess.722978
- Can, G. & Kılıç, F. (2021). Türkiye’de COVID-19 Salgınının Tüketici ve Üretici Davranışları Üzerindeki Etkisi. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 17-27. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/biibfd/issue/69382/1101948>
- Can, G. & Kılıç, C. (2021). Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: BRICS-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 16 (2), 48-59. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/girkal/issue/68001/1003994>
- Çelik, M. (2012). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler, 32 (2), 57-58. (Retrieved from <http://openaccess.dpu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12438/1213#sthash.qIAf1e2.d.pbs>)
- Felderer, B., Homburg, S. (2010). Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat, Çevirenler: Osman Aydoğuş, N. Oğuzhan Altay, Ankara: Efil Yayınevi.
- Feldmann, H. (2013b). Technological unemployment in industrial countries, Journal of Evolutionary Economics, 23(5) The Impact of Innovation Systems on E- commerce Capacity
- Guan, Bing. (2009). Management Innovation Strategies in E-commerce Era. 2009 International Conference on Business Intelligence and Financial Engineering, B I F E 2009. 608- 611. 10.1109/BIFE.2009.143.
- Hobikoğlu, E. (2011). Yeni Ekonomide Konjonktür Dalgalanmaları Bağlamında Schumpeterci Yaklaşım ve İnovasyon İlişkisi. Istanbul Journal of Sociological Studies, 0 (43), 289-306.
- KANTARCI, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., ÖZAŞKINLI, O., & Cavlak, C. (2017). Dijitalleşen dünyada ekonominin itici gücü: E-ticaret. TÜSİAD Yayını.
- Kurt, Unzule & Can, Gülistan & Kılıç, Cüneyt. (2021). Gelir Eşitsizliği ile Bebek Ölümleri ve Yaşam Beklentisi Arasındaki İlişki: Türkiye’de Gelir Eşitsizliği Hipotezi Geçerli mi?
- Mucuk, M., (2017). Makro İktisat Teori ve Türkiye Uygulaması, Bilir Yayınevi, Konya
- Özdemir, Ç., (2009), “Avrupa Birliği ve Türkiye’de İzlenen İstihdam Politikaları ve Etkileri” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, AB Anabilim Dalı, İstanbul,
- Özpinar, Ş., Demir, Ö., Keskin, S. & Keskin, S. (2011). Türkiye’de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000- 2010). Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3 (2), 133-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobiadsbd/issue/11352/135655>
- Pekin, Ç. (2014). İktisat Teorisinde İstihdam Yaklaşımları Çerçevesinde Türkiye’de İstihdam Sorunu ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

- Suli, F. (2018). *Electronic Enclosures, Housings and Packages*. Woodhead Publishing.
- Zygiaris, S. The Impact of Innovation Systems on E-commerce Capacity. *J Knowl Econ* 13, 276–289 (2022). <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00724-x>
- Xue, X., Wang X., & Wu J. (2017), Employment influencing factors of e-commerce service industry, *Journal of Discrete Mathematical Sciences and Cryptography*, 1399–1403 DOI: 10.1080/09720529.2017.1392453
- Anadolu ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-inovasyon-endeksi-nde-turkiyeden-tarihi-rekor/2698349> (Erişim tarihi: 11.15.2022)
- OBERLO, <https://www.oberlo.com/statistics/ecommerce-sales-by-country> (Erişim Tarihi: 20.11.2022)

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK HİSTERİSİNİN KESİRLİ FOURIER FONKSİYONLAR İLE TEST EDİLMESİ

Prof. Dr. Selim KAYHAN¹, Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL²

1.GİRİŞ

Ekonomi yönetimleri için işsizlik en önemli sorunlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. İnsanların refah seviyesini artırmayı amaçlayan bir yaklaşımın çözmesi gereken en önemli sorunlardan bir tanesi de ekonomik büyüme ile birlikte istihdamın artırılması ve insanların geçimlerini sağlayabilecek bir işe kavuşmalarıdır. İşsizliğin etkilerini iktisadi ve iktisadi olmayan etkiler şeklinde iki kısımda incelemek mümkündür. Üretim kaybı iktisadi etki olarak ifade edilebilirken, insanların yaşadığı psikolojik problemler, suç oranının artması, intiharların artması gibi durumlar iktisadi olmayan etkiler arasında sayılabilir (Akcan ve Yılmaz, 2022: 216). Bu nedenle işsizlik konusu iktisadi analizlerde yoğun şekilde analiz edilen ve açıklanmaya çalışılan bir konudur. 1929 Büyük Buhranı ile birlikte Klasik Okulun, ekonominin kendiliğinden dengeye geleceği ve tam istihdamın sağlanacağı görüşü sarsılmıştır. John Maynard KEYNES 1936 yılında Genel Teori'yi yayınlayarak, iktisadi analizde bir devrim yapmış ve makro iktisadi analizin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Tam istihdam kavramı ilk önceleri çalışmak isteyen ve çalışabilecek durumda olan herkesin iş bulduğu ideal durum olarak tanımlanmaktadır. Ancak daha sonra Milton FRIEDMAN ve Edmund PHELPS birbirlerinden ayrı olarak doğal işsizlik oranı kavramını geliştirmişlerdir. Ekonomi doğal işsizlik oranında faaliyette bulunduğu, tam istihdam gerçekleşmiş kabul edilmektedir. Doğal işsizlik oranı friksiyonel yani geçici işsizlik ile yapısal işsizliktir. Yapısal işsizlik sendikaların, oda-baro gibi kurumların gelişimi, refah devleti fikrinin gelişimi ve asgari ücret uygulanması gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır (Eren,2006:210). Son dönemde

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü, skayhan@erbakan.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-4838-6892

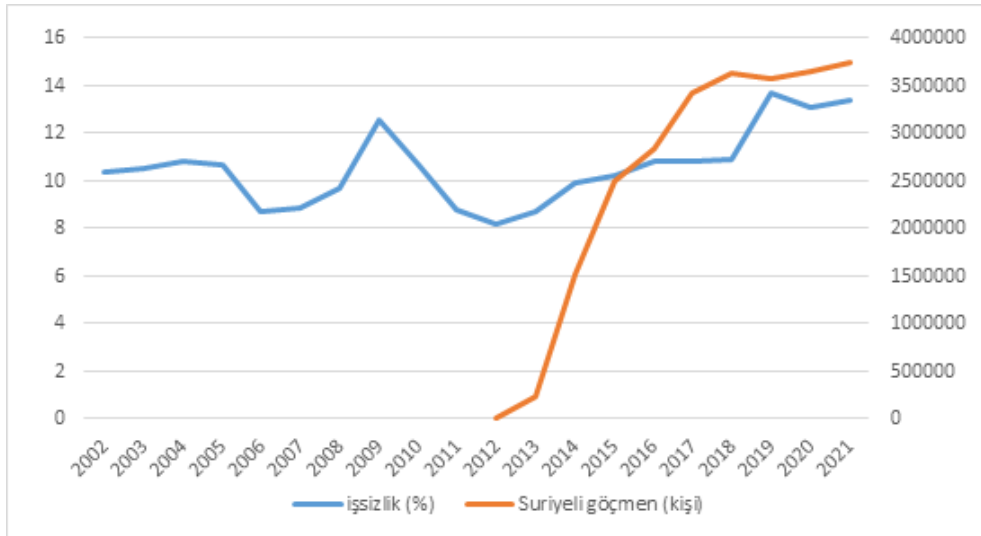
2 Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret Bölümü, uadiguzel@erbakan.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-1415-4273

NAİRU kavramı da sıklıkla kullanılmaktadır ve enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı olarak ifade edilmektedir. Doğal işsizlik oranı kavramını Parasalcılar kullanırken, NAIRU kavramını Yeni Keynesçiler kullanmaktadır (Eren,2006:211). İlk olarak Modigliani ve Papademos (1975) NIRU olarak terimi kullanmış, daha sonra James TOBIN (1980) NAIRU kavramını kullanmıştır. Doğal işsizlik oranı aynı kavramlar gibi algılansa da aslında birçok farklılığı barındırmaktadırlar (Snowdon ve Vane,2012:356).

Aslında fizik kavramı olan histeri, ekonomide doğal işsizlik oranının fiili işsizliğin bir önceki dönem değeri tarafından etkilendiğini ifade eden Histeri Hipotezi bağlamında kullanılmaktadır (Küçükkale,2001:1). Doğal işsizlik oranının sabit bir seviyede olmadığını, fiili işsizlikte yaşanan şokların doğal işsizlik oranını da artırdığını ifade eden Histeri Hipotezi 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol fiyatındaki artışlar neticesinde geliştirilmiştir. Avrupa'daki OECD ülkelerinin işsizlik ortalaması krizden önceki dönemde, 1960'lı yıllarda, %1,7 iken krizden sonra, 1990'ların başında, %11'e yükselmiştir (Snowdon ve Vane, 2012:354-355).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yoğun bir sanayileşme çabası içerisinde olan ülkemizde de işsizlik önemli bir sorundur. Gerek işsizlik oranının yüksek olması gerekse istihdamın sektörel dağılımındaki çarpıklık Türkiye'nin yüzleştiği sorunlardır. Şüphesiz bu sorunların bir kısmı ülkenin ekonomik yapısından kaynaklanırken bir kısmı da Dünyadaki konjoktüre bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yaşanan 2008 Küresel Finansal Krizi ve 2020 Pandemi Krizi tüm Dünya ile birlikte Türkiye'yi de etkilemiştir.

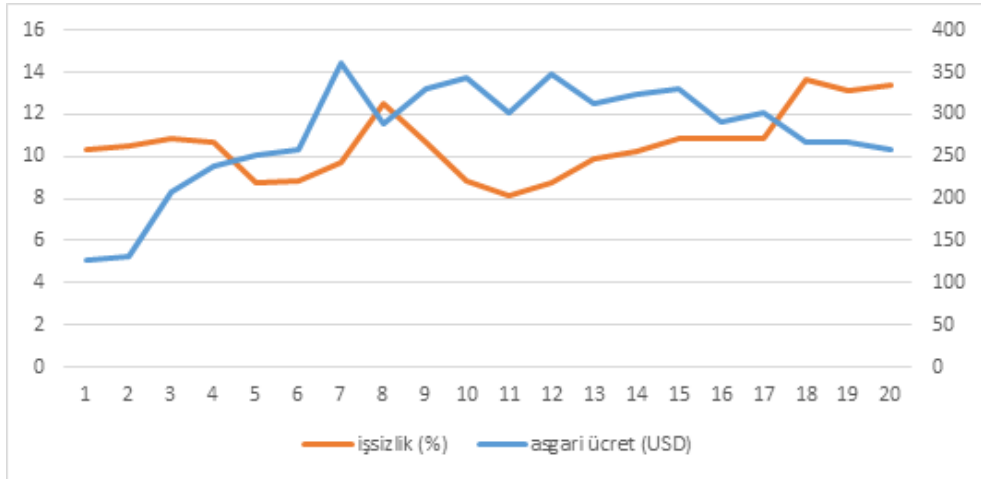
Şekil 1: Suriyeli Göçmen Sayısı ile İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK ve Göç İdaresi'nden alınan verilerle yazarlar tarafından hazırlanmıştır

Suriye’de yaşanan iç savaş neticesinde ülkemize yoğun bir Suriyeli göçmen akını yaşanmıştır. Gündemde olan Suriyeli göçmenlerin dışında da diğer ülkelerden büyük bir düzensiz göçmen akını yaşanmaktadır. Ülkemizde 2022 yılının Aralık ayı itibarıyla, çeşitli ülkelerden gelen 268.333 göçmen yakalanmıştır (Göç İdaresi, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>). Kayıt dışı ekonominin çok yüksek olduğu ülkemizde maalesef düşük ücretle çalışan göçmen işçiler istihdam edilerek, kaçak olarak çalıştırılmaktadır. Bu durum 2002 ile 2021 yılları arasında Suriyeli göçmen sayısı ile Türkiye’deki işsizlik oranının gösterildiği yukardaki şekilde rahatça görülebilmektedir. Suriyeli göçmen sayısının hızla arttığı 2012 yılından itibaren, işsizlik oranı da artmaya başlamıştır. 2021 yılı itibarıyla işsizlik, 2008 Krizindeki seviyenin dahi üzerine çıkmıştır. Özellikle asgari ücretle çalışan veya iş arayan birçok insanın işsiz kalmasına neden olan bu durum, ülkemizde işsizliğin iktisadi olmayan etkilerinin yoğun şekilde hissedilmesine neden olmaktadır.

Şekil 2: Asgari Ücret ile İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK’ten alınan verilerle yazarlar tarafından hazırlanmıştır

Son dönemde yaşanan güncel bir tartışma da asgari ücret ile işsizlik oranı ve enflasyon arasındaki ilişkidir. Bu bağlamda Türkiye’deki asgari ücreti ABD enflasyonu ile deflate ederek dolar cinsinden değerlendirmek doğru olacaktır. Yukarıdaki grafikte dolar cinsinden asgari ücret ile işsizlik oranı birlikte gösterilmiştir. 2008 yılında zirve yapan dolar bazındaki asgari ücret özellikle 2018 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Grafikten rahatlıkla görüleceği gibi asgari ücret azalırken işsizlik oranı da artmaktadır. Her iki grafiği birlikte değerlendirdiğimizde; asgari ücretin düşmesi insanların çalışma isteğini azaltırken diğer taraftan da bu düşük asgari ücretle yabancı işçilerin istihdam edildiği söylenebilir.

İşsizlikteki hareketlerin geçici mi yoksa Histeri Hipotezindeki gibi kalıcı mı olduğunun verilerle analiz edilmesi gerekir. Ulaşılan sonuçlara göre istihdam politikalarının şekillendirilmesinde önem taşımaktadır. Bu amaçla ilk önce ampirik literatür ülkemiz için değerlendirilecek, daha sonra ise Ocak 2014-Eylül 2022

dönemi aylık verileri ile Bahmani-Oskooee vd. (2018) (FQKS) tarafından geliştirilen fourier quantile birim kök testi yardımıyla Türkiye için işsizlik histerisinin geçerliliği incelenecektir.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

İşsizlik histerisinin incelenmesi için yapılan çalışmaları birkaç alt başlıkta değerlendirmek mümkündür. Bir ülke için yapılan çalışmalar zaman serisi verileri kullanılarak yapılmakta ve birim kök analizleri ile sınama gerçekleştirilmektedirler. Bu analizleri de geleneksel birim kök analizlerini kullananlar ve yapısal kırılmaları dikkate alan yeni nesil birim kök analizlerini kullanan çalışmalar olmak üzere iki alt kısma ayırmak mümkündür. Bir ülke yerine, ülke grubunu inceleyen çalışmalarda ise panel veri kullanılmaktadır ve panel birim kök analizleri ile analiz gerçekleştirilmektedir. Panel veri analizi uygulanan çalışmaları da yine geleneksel panel birim kök analizlerini kullanan ve yapısal kırılmaları dikkate alan yeni nesil panel birim kök analizlerini kullanan çalışmalar olarak ayırmak mümkündür. Türkiye için işsizlik histerisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır ve bu çalışmalar geniş bir perspektif sunmaktadır. Alan yazın incelememizde çalışmaların ve sonuçların rahat bir şekilde takip edilebilmesi için, zaman serisi kullanan çalışmaları geleneksel birim kök sınamasını kullananlar ve yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök sınamalarını kullanan çalışmalar olmak üzere iki kısımda değerlendirilecektir. Tabii ki çalışmalar kullanılan veri ve analizin kapsadığı zaman aralığı açısından farklılıklar göstermektedir. Kullanılan veri ve zaman aralığı ile analiz tekniğine göre çalışmalar farklı sonuçlara ulaşmıştır.

Bildirici ve Donduran (2004) Türkiye imalat sanayisindeki ilk 1000 firma içerisinde bulunan 156 firmayı seçerek bunlara ait verilere panel birim kök testi uygulayarak hem ülke için hem de firma bazında işsizlik histerisini analiz etmişlerdir. Yapılan analiz neticesinde histeri hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kanalıcı vd. (2011) Türkiye'nin de dahil olduğu 23 OECD ülkesi için işsizlik histerisini 1963 ile 2007 yılları arası dönemde analiz etmişlerdir. Çalışmada zaman serisi yöntemleri ile panel veri analizi kullanılmıştır. Panel birim kök analizlerinde kırılmaları dikkate alan ve almayan iki birim kök testi de kullanılmıştır. Çalışma sonucunda işsizlikte histeri etkisinin olmadığı ancak yapısalıcı görüşü destekler nitelikte sonuca ulaşmışlardır. Diğer bir ifade ile işsizlikteki şoklar kalıcı değildir ama işsizlik oranı şoklardan uzun süreli etkilenmektedir.

Ener ve Arıca (2011) Türkiye ve 15 AB ülkesi için 1985-2005 yılları arasındaki dönem için birinci ve ikinci nesil yapısal kırılmaları dikkate almayan panel birim kök testleri ile yapısal kırılmaları dikkate alan Carrioni Silvestre panel birim kök testi kullanarak konuyu değerlendirmişlerdir. Carrioni Silvestre panel birim kök testi sonucuna göre incelenen 16 ülke için işsizlik histerisinin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Akcan (2019a) Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan'ın dahil olduğu 6 ülke için, 1991-2016 yılları arasındaki dönemi kapsayan yıllık veriler ile Levin Lin Chu, Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron panel birim kök testlerini kullanarak işsizliği analiz etmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre incelenen Türki Cumhuriyetlerde işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Küçükkale (2001) yaptığı çalışmada Türkiye'ye ait 1950- 1995 yılları arasındaki dönem için yıllık verileri kullanarak Kalman Filtresi yöntemi ile konuyu incelemiştir. Araştırmacı 1950 ile 1995 yılları arasındaki 46 yıllık zaman aralığında bazı dönemlerde işsizlik histerisinin olduğunu bazı dönemlerde ise hipotezin geçerli olmadığını bulmuştur. Çalışmada yapısalıcı görüşün ileri sürdüğü gibi uygulanan politikalar sonucunda işsizlik oranının değişerek kalıcı bir hal aldığını ancak yapısalıcıların iddiasının aksine bu gelişmeden sonra enflasyonun düşme eğilimine girmediği tespit edilmiştir.

Pazarlıoğlu ve Çevik (2007) Türkiye ekonomisine ait 1939-2005 yılları arasında kapsayan dönem için yıllık veriler yardımıyla Rachet modeli yardımıyla işsizlik histerisini incelemişlerdir. Araştırmacılar ilgili dönem için Türkiye'de histerinin geçerli olduğunu sonucuna ulaşmışlar ve işsizlik oranının hem enflasyondan hem de işsizliğin tepe değerinden etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Yılancı (2009) Perron, Zivot-Andrews ile bir kırılmaya ve iki kırılmaya imkan veren LM birim kök testleri ve Lumsdaine – Papell birim kök testini kullanarak işsizlik histerisini Türkiye için analiz etmiştir. 1923 ile 2007 yılları arasındaki uzun bir dönem için yıllık veriler kullanılarak yapılan analizde, yaşanan şokların işsizliğin doğal oranında kalıcı etkilere neden olduğu ve dolayısıyla Türkiye için işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güloğlu ve İspir (2011) yaptıkları çalışmada farklı bir yöntem takip ederek Türkiye ekonomisindeki 9 sektöre ait 1988-2008 yılları arasındaki yıllara ait verileri kullanarak, Carrioni Silvestre panel birim kök testi yardımıyla işsizlik histerisi hipotezini incelemişlerdir. Araştırmacılar doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerli olduğunu ancak işsizlik oranı üzerinde geçici şokların etkilerinin uzun sürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda histeri hipotezinin geçerli olmadığını ifade etmişlerdir.

Bildirici vd.(2012)2000 ile 2010 yılları arasında TÜİK'in İşgücü İstatistiklerindeki anket verilene dayanarak, Türkiye için işsizlik histerisi hipotezini incelemişlerdir. Araştırmacılar faktör analizi kullandıkları araştırmalarının neticesinde, krizlerin işsizlik üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ve krizlerin işsizliği artırdığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile histeri hipotezi incelenen dönem için geçerlidir.

Bayat vd. (2013) 1923 ile 2011 yılları arasındaki yıllık veriler ile Türkiye için işsizlik hipotezini incelemişlerdir. Araştırmacılar serideki asimetriyi dikkate almak için Markov rejim değişim modeli ve birim kök testleri kullanmışlardır.

Araştırmacılar işsizlik verisinin doğrusal olmadığını tespit etmişler ve ülkemizde işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akcan (2018) 2005- 2017 yılları arasındaki dönem için aylık veriler kullanarak, Türkiye’de tarım sektörü ve tarım dışı sektörler için işsizlik histerisinin geçerliliğini incelemiştir. Augmented Dickey Fuller (ADF) ile Phillips ve Perron birim kök testleri yardımıyla yapılan analizde gerek tarım sektöründe gerekse tarım dışı sektörlerde histerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tekin (2018) Türkiye için 2005-2017 dönemini kapsayan aylık veriler kullanarak geleneksel ve fourier birim kök testlerini kullanarak işsizlik histerisinin olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır. Bu amaçla Becker, Enders ve Lee tarafından geliştirilen fourier birim kök testi ve Enders ile Lee tarafından geliştirilen fourier birim kök testini kullanmışlardır. Araştırmacı Türkiye için işsizlik histerisinin geçerli olduğunu ve işsizlik oranının ortalamaya dönme eğilimi göstermediği sonucuna ulaşmıştır.

Akcan (2019b) Türkiye’deki genç işsizliği ve genel işsizlikte histerisi hipotezini incelediği çalışmasında Ocak 2005 ile Haziran 2017 dönemleri arasını kapsayan döneme ait aylık verileri kullanmıştır. Augmented Dickey Fuller birim kök testi ve Phillips Perron birim kök testi ile yapılan analiz neticesinde genç işsizliğinde, genel işsizliğe göre histeri etkisinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Barışık ve Çevik (2008) Türkiye’ye ait 1923-2006 yılları arasındaki dönem için yıllık veri kullanarak yaptıkları analizlerinde Zivot-Andrews ve Bai-Perron birim kök testlerini kullanmışlardır ki bu testler yapısal kırılmaları dikkate almaktadır. Araştırmacılar ülkemiz için bu uzun zaman diliminde işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak çalışmada geleneksel birim kök testleri ile işsizlik verisinin analizinde çelişkili sonuçlar bulunmuştur.

Üçler (2022) yaptığı çalışmada 2005-2022 yılları arasındaki dönem için Türkiye’de işsizlik histerisinin geçerliliğini sınamıştır. Genç işsizlik ve genel işsizlik üzerinden yapılan analizde yapısal kırılmaları dikkate almayan, geleneksel olarak nitelendirilebilecek ADF birim kök testi ile yapısal kırılmaları da dikkate alan birim kök testlerinden Phillips Perron testi kullanılmıştır. Araştırmacı hem genç işsizlik için hem de genel işsizlik için histeri hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Azazi ve Ateş (2022) yaptıkları çalışmada Türkiye için Ocak 2014- Şubat 2022 arasındaki dönem için mevsimsellikten arındırılmış genç işsizliğe ve mevsimsellikten arındırılmış genel işsizliğe ait aylık veriler kullanmışlardır. Philips Perron birim kök testi kullanılarak yapılan analiz neticesinde her iki işsizlik türü için de histeri hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

3. VERİ VE AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada Türkiye’ye ait Ocak 2014-Eylül 2022 dönemi aylık veriler ile işsizlik histerisinin geçerli olup olmadığı test edilmektedir. Geniş tanımlı işsizlik oranı verisi Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından elde edilmiştir. Ampirik

analizlerde sırasıyla önce tanımlayıcı istatistikler ve Bahmani-Oskooee et al. (2018,) (FQKS) tarafından geliştirilen fourier quantile unit root testi (FQKS) uygulanmaktadır.

Tablo 1. Descriptive Statistics

Mean	Max.	Min.	Std. Dev.	Coeff. Var	Jarque-Bera
11.39	15.1	8.4	1.563	0.137	5.240 (0.072) ^c

Note: () shows probability value. a, b, c means 1 %, 5 % and 10 % sırasıyla anlamlılık seviyeleri.

Ocak 2014-Eylül 2022 döneminde ortalama işsizlik oranı %11.39 olmuştur. Bu dönem içerisinde işsizlik oranı en yüksek değerine Ocak 2019'da ve en düşük değerine ise Mayıs 2014 döneminde ulaşmıştır. Varyasyon katsayısı nispeten düşük çıkmaktadır. Jarque-Bera testine göre %10 anlam seviyesinde işsizlik oranının normal dağılıma uymadığını iddia eden alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Tablo 2. FQKS Unit Root Test Results

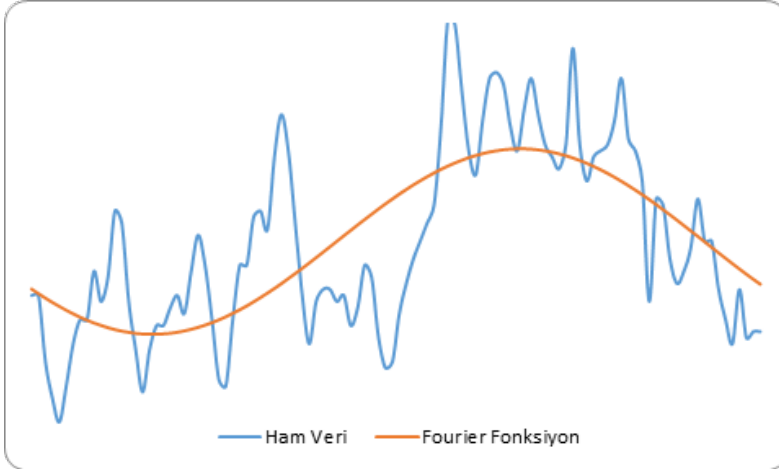
Fourier QKS	10%	5%	1%	k*	F Statistics
3.197	3.825	4.482	5.711	1	49.249 ^a

Notes: a, b and c 10%, 5% and 1%, sırasıyla Ho hipotezinin bu seviyelerde reddildiğini gösterir. k* optimal frekans sayısıdır.

Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için F-istatistiği kullanılmıştır. F-istatistiği için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla 4.668, 3.022 ve 2.318'tür. Fourier QKS istatistiklerinin kritik değerleri 1000 bootstrap ile hesaplanmıştır.

İşsizlik oranının düzey değerinde birim kök olması emek piyasasında gelen içsel ve dışsal şokların etkisinin kalıcı olduğunu, birim kökün olmaması ise söz konusu şokların etkisinin geçici olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle işsizlik oranının birim köke sahip olması histeri etkisini, durağan olması ise histerinin geçerli olmadığını göstermektedir. Fourier QKS hesaplanan test istatistiği, %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinden düşük olduğu için histeri etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Optimal frekans sayısı (k=1) ise işgücü piyasasına gelen şokların etkilerinin kalıcı olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 3. İşsizlik Oranı and Fourier Quantile Fonksiyonu

Grafikte Ocak 2014-Eylül 2022 dönemi Türkiye ekonomisine ait işsizlik oranı ile hesaplanan Fourier fonksiyon yer almaktadır. Ham verinin başlangıç ve bitiş noktaları birleştirildiğinde yatay bir trend dahilinde seyir izlediği görülmektedir. Ham işsizlik oranı verisinin periyodik dalgalanmalar içinde hareket etmesi değişkenin Fourier fonksiyonlara uyum sağladığının işaretidir. Fourier fonksiyona göre Ocak 2014-Şubat 2015 arası azalma eğilimi, Mart 2015-Kasım 2019 arası artış eğilimi ve Aralık 2019 tarihinden itibaren azalma eğilimi yaşanmaktadır.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde hem teorik hem de ampirik olarak en sık tartışılan iktisadi konuların başında işsizlik oranı gelmektedir. Üretim faktörü olan emeğin toplam gelire katkısı önemli olsa da eko-politik açıdan sürekli kamu gündeminde yer almaktadır. Cari işsizlik oranının yüksek olması nedeniyle doğal işsizlik oranını yukarı çekmesi olgusu olarak adlandırılan işsizlik histerisi etkisi bir anlamda işsizlik oranına gelen şokların kalıcı olup olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Türkiye'ye ekonomisinde Ocak 2014-Eylül 2022 döneminde işsizlik histerisinin geçerli olup olmadığı Bahmani-Oskooee vd. (2018) tarafından geliştirilen Fourier quantile unit root testi ile incelenmektedir. Fourier birim kök testleri sonucunda doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Ulaşılan bu sonucu iktisat literatüründeki histeriyi açıklayan teorilerin yanında ülkemizde son dönemde yaşanan gelişmeler ile de açıklamak mümkündür. Yaşanan yoğun göçmen problemi ve asgari ücretin alım gücünün erimesi işsizlik oranının kalıcı olarak artmasında şüphesiz etkili olmuştur. Bu sonuç Türkiye ekonomisi için önemli bir değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır. İşsizliği azaltmak için uygulanan politikalarda histeri etkisinin varlığı dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akay, H. K., Nargelecekenler, M., & Yılmaz, F. (2011). Hysteresis in Unemployment: Evidence From 23 OECD Countries. *Ekonomicky Casopis*, 59(5), 488-505.
- Akcan, A. T. (2018). Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İşsizlik Histerisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1), 21-32.
- Akcan, A. T., (2019b) "Türkiye'de Gençlerin İşsizlik Histerisi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), S.31-47.
- Akcan, A. T., (2019a) "Türk Cumhuriyetlerinde İşsizlik Histerisi: Panel Veri Analizi", *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14 (3), S.623-637.
- Azazi, H., & Ateş, S. (2022). Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Karşılaştırılmalı Bir Analizi. *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 17(1), 27-36.
- Barışık, S. & Çevik, İ. (2008), Türkiye'de İşsizlik Histerisinin Yapısal Kırılma ve Güçlü Hafıza Modellemesi İle Sektörel Analizi, *Tisk Akademi*, 3(6):67-87.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T. Z. (M.) Elmi ve Ranjbar, O. (2018). Re-Testing Prebisch-Singer Hypothesis: New Evidence Using Fourier Quantile Unit Root Test. *Applied Economics*, 50(4), 441-454.
- Bildirici, M., & Donduran, M. (2004). Emek Piyasasında Histeresiz Testi: Türkiye Üzerine Uygulama. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(215), 76-91.
- Bayat, T. Kayhan, S. & Koçyiğit, A. (2013) Türkiye'de İşsizliğin Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeliyle İncelenmesi, *Business and Economics Research Journal*, 4(2): 79 90.
- Bildirici, M., Ersin, Ö. Ö., Türkmen, C., & Yalçınkaya, Y. (2012), "The Persistence Effect of Unemployment in Turkey: An Analysis of The 1980-2010 Period", *Journal of Business Economics And Finance*, 1(3), 22-32.
- Ener, M. & Arıca F. (2011). Unemployment Hysteresis In Turkey And 15 Eu Countries: A Panel Approach, *Research Journal Of Economics, Business And Ict*, 1, 65-71
- Eren, E. (2006) *Makro İktisat*. Avcıol Basım Yayın
- Güloğlu, B. & İspir, M. S. (2011), "Doğal İşsizlik Oranı mı? İşsizlik Histerisi mi? Türkiye İçin Sektörel Panel Birim Kök Sınaması Analizi/Is Natural Rate Of Unemployment or Hysteresis? Sector-Specific Panel Unit Root Test Analysis For Turkey", *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205.
- Küçükkale, Y. (2001) Doğal İşsizlik Oranındaki Keynesyen Histeri Üzerine Klasik Bir İnceleme: Kalman Filtre Tahmin Tekniği İle Türkiye Örneği 1950-1995, *V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Eylül 19-22.
- Pazarlıoğlu, V. & Çevik, E. (2007). Ratchet Model: 1939-2005 Dönemi Türkiye Uygulaması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 17-34
- Snowdon, B., & Vane, R. H. (2017). *Modern Makroekonominin Temelleri, Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*. Efil Yayınevi.
- Tekin, İpek, (2018) "Türkiye'de İşsizlik Histerisi: Fourier Fonksiyonlu Durağanlık Sınamaları, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), S.97-127.
- Üçler, Y. T. (2022). Türkiye'de İşsizlik Histerisi Üzerine Bir Araştırma (2005-2022). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 216-225.
- Yılcı, V. (2009), "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yılmaz, M., & Akcan, A. T. (2022). Validity of Okun Law In Agricultural Sector in Turkey: Ardl Bounds Test Approach. *Sosyoekonomi*, 30(54), 215-223.
- Göç İdaresi, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi:25.12.2020)

TÜRKİYE’İN TARIMSAL DIŞ TİCARETİ İLE TARIMSAL İSTİHDAMI ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: 2005-2021 DÖNEMİ

Mustafa KAVACIK¹

1.GİRİŞ

Dış ticaret ülkeler için birincil ekonomik unsurlar içerisinde yer almaktadır (Özpolat vd., 2021: 476). Dış ticaret, tarihsel olarak dış ekonomik ilişkilerin en eski ve hala önemli bir parçasıdır. Her ülkenin ekonomik kalkınması üzerindeki etkisi 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemlerde önemli ölçüde artmıştır ve son yıllarda uluslararası ticaret gelişimi, dünya ekonomisi gelişiminin en dinamik unsurları arasında yer almıştır. Klasik, neo-klasik ve modern dış ticaret teorilerinin sonuçlarıyla uyumlu olarak, dış ticaret şu anda hem tek tek ülkelerin hem de dünyanın ekonomik büyümesini etkileyen belirleyici unsurlardan biridir (Svatoš & Smutka, 2010: 163). Dış ticaret, iç ekonomik dengenin oluşturulmasında bir etkiye sahiptir ve ulusal işgücü ile kaynak tasarrufu sonucu ortaya çıkan etki yoluyla uluslararası işbölümünde pay sahibidir (Burianová & Belová, 2012: 27). Finansal piyasalarda yaşanan gelişmelerle birlikte uluslararası ticaret yapısı da gelişmeye başlamıştır. Gelişmekte olan bir ülke ve son on yılın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olan Türkiye de 1980 yılından bu yana dış ticarete dayalı büyüme modelini uygulamaktadır (Adıgüzel vd., 2014: 177).

Tarım ticareti, küresel mal ticaretinin önemli bir parçasıdır. Küresel ticaretteki değeri düşük olmasına rağmen, küresel anlamda insan toplumunun gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Burianová & Belová, 2012: 28). Tarım ticareti içerisinde yer alan tarımsal ihracat, Türkiye’nin toplam ihracatında 1981 yılına gelene kadar fazlaca önemli paya sahipti. 24 Ocak Kararları ile o tarihten sonra bu pay azalmaya başlamıştır. Ekonomik gelişme adına tarım sektörünün milli hasıla içerisindeki yerinin azalması olağan görülmektedir. Bununla birlikte, tarımsal ihracat ve ithalatın payının da aynı şekilde azalması gerektiği ifade edilmektedir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret Bölümü, Konya, mustafa.kavacik@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3782-8154

Aksi takdirde ülkenin tarımsal üretimde özellikle tarımsal hammadde konusunda dışa bağımlı olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir (Aydın & Aydın, 2018: 117).

Bu çalışmada, ekonomik faaliyetler bazında Türkiye'nin tarımsal dış ticareti ile tarımsal istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya koymak amaçlanmıştır. 2005-2021 yılları kapsamında Türkiye'nin tarım sektörüne ait ihracat, ithalat ve istihdam rakamları kullanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Tarımsal Dış Ticaret, ikinci bölümünde Tarımsal İstihdam konusundan bahsedilmiştir. Son bölümde ise tarımsal ihracat, tarımsal ithalat ve tarımsal istihdam arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Testi, uzun dönemde değişkenler arasındaki ilişki Johansen Eşbütünleşme Testi ve bu süreçte sapma olup olmadığı ise Hata Düzeltme Modeli ile irdelenmiştir.

2. TARIMSAL DIŞ TİCARET

Tarımsal dış ticaret, tarım sektöründe gerçekleşen ihracat ve ithalat faaliyetlerini ifade etmektedir. Tablo 1'de dünya tarım sektörünün 2005-2021 dönemine ait dış ticaret rakamları yer almaktadır. Bu süreç içerisinde hem ihracatta hem de ithalatta bazı yıllarda düşüş yaşandığı görülmektedir. İhracat 2009 ve 2015'te, ithalat ise 2009, 2012 ve 2015 yıllarında azalmıştır. Genel olarak tarımsal ihracat ve ithalat rakamlarının birbirine yakın bir seyir gösterdiği söylenebilir.

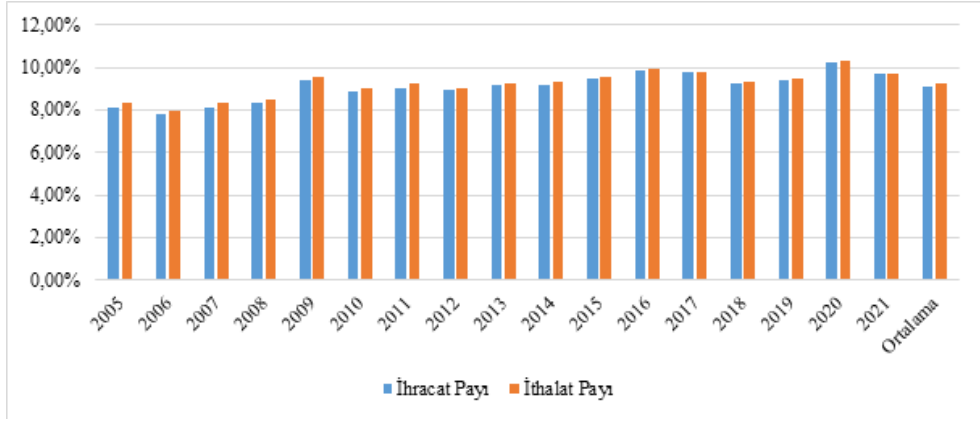
Tablo 1. Dünya Tarım Sektörünün İhracat-İthalat Rakamları

	DÜNYA TARIMSAL ÜRÜN İHRACATI (Milyon Dolar)	DÜNYA TARIMSAL ÜRÜN İTHALATI (Milyon Dolar)
2005	847.715	898.926
2006	942.450	981.757
2007	1.131.691	1.184.138
2008	1.342.823	1.400.442
2009	1.177.136	1.216.279
2010	1.354.429	1.391.529
2011	1.649.389	1.701.893
2012	1.655.099	1.681.611
2013	1.731.531	1.756.648
2014	1.744.614	1.771.978
2015	1.564.798	1.600.899
2016	1.584.357	1.603.507
2017	1.729.920	1.759.123
2018	1.805.801	1.850.985
2019	1.782.880	1.827.754
2020	1.803.726	1.846.498
2021	2.162.376	2.195.839

Kaynak: World Bank Statistics

2021 yılında, 2005 yılına göre dünya tarımsal ihracatının %155,08 ve tarımsal ithalatının %144,27 oranında artış gösterdiği görülmektedir.

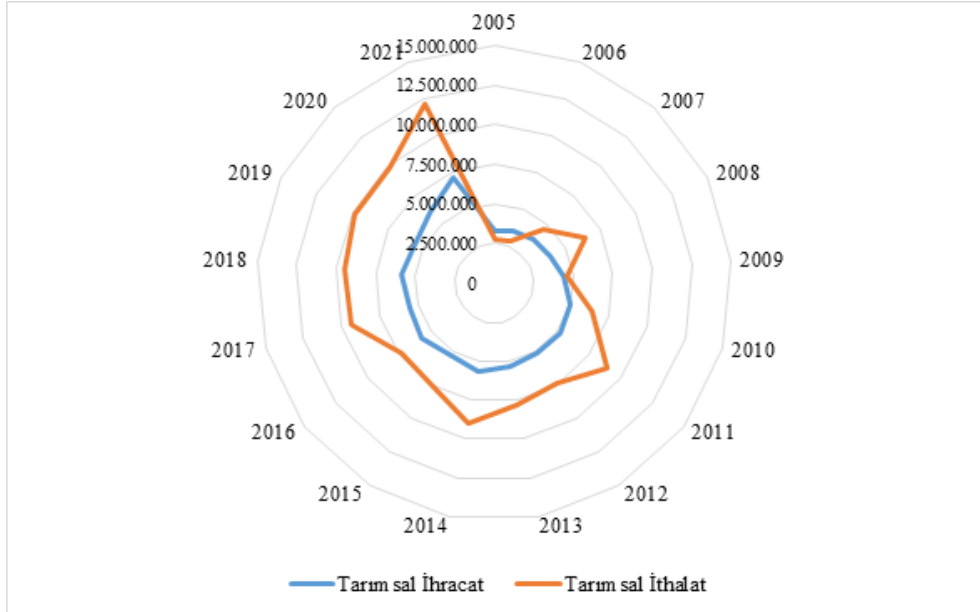
Grafik 1. Dünya Tarım Sektörünün Toplam İhracat-İthalat İçerisindeki Payı

Kaynak: World Bank Statistics

Tarımsal dış ticaretin dünya ticaretindeki payı sürekli olarak azalsa da dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü temsil etmekte ve günümüz itibariyle %9 seviyesinde hareket etmektedir.

Grafik 2. Türk Tarım Sektörü İhracat-İthalat Rakamları (Bin \$)

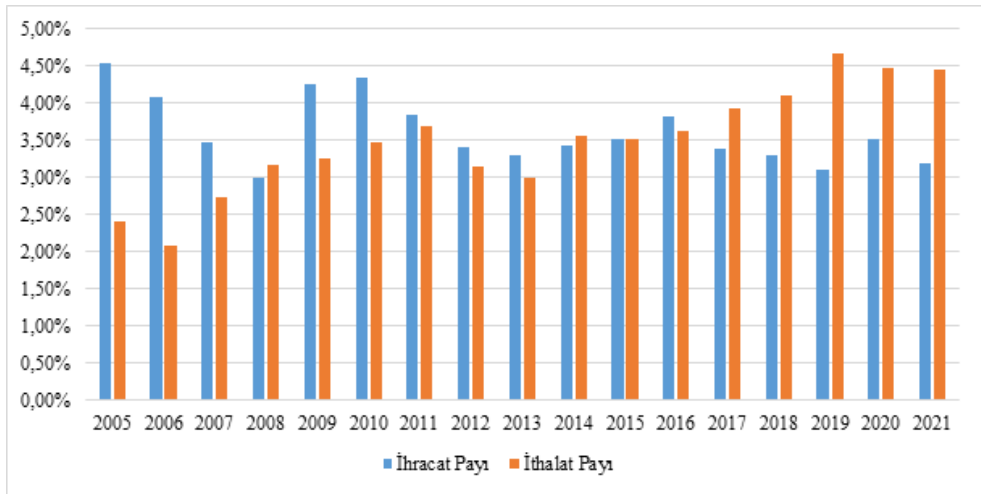

Kaynak: TÜİK

Grafik 2’de Türkiye’nin 2005-2021 dönemi tarımsal ihracat ve ithalat rakamları yıllık bazda verilmiştir. Tarımsal ihracatın genel itibariyle artış yönlü bir grafik ortaya koyduğu söylenebilir. 2015, 2017 ve 2019 yıllarında az da olsa düşüşler

yaşamıştır. Bunun yanında tarımsal ithalatta ise, daha dalgalı bir seyir olduğu göze çarpmaktadır. 2009, 2012 ve 2016 yıllarında keskin azalmalar göstermiştir. İthalat daha fazla olmak üzere her iki ticari faaliyette 2020 yılı ile kıyaslandığında, 2021 yılında ciddi oranda yükselme olduğu görülmektedir. Tarımsal ithalatta %22,86 ve tarımsal ihracatta %20,13 oranında artış olmuştur. 2005 yılı ile karşılaştırıldığında ise, 2021 yılında Türkiye tarımsal ihracatı %114,87 ve tarımsal ithalatı %331,29 oranında yükselmiştir. Tespit edilen bu oranlar Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu'nun 2021 Dış Ticaret Verileri Raporu'nda verilen değerler ile benzerlik göstermektedir. Rapora göre, 2021 yılında en fazla ihraç edilen ürün fındık içi olurken, en fazla ithal edilen ürünler ise buğday, soya fasulyesi ve ham ayçiçek yağı olmuştur (TGDF, 2021: 5).

Grafik 3. Türk Tarım Sektörünün Toplam İhracat-İthalat İçerisindeki Payı

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir

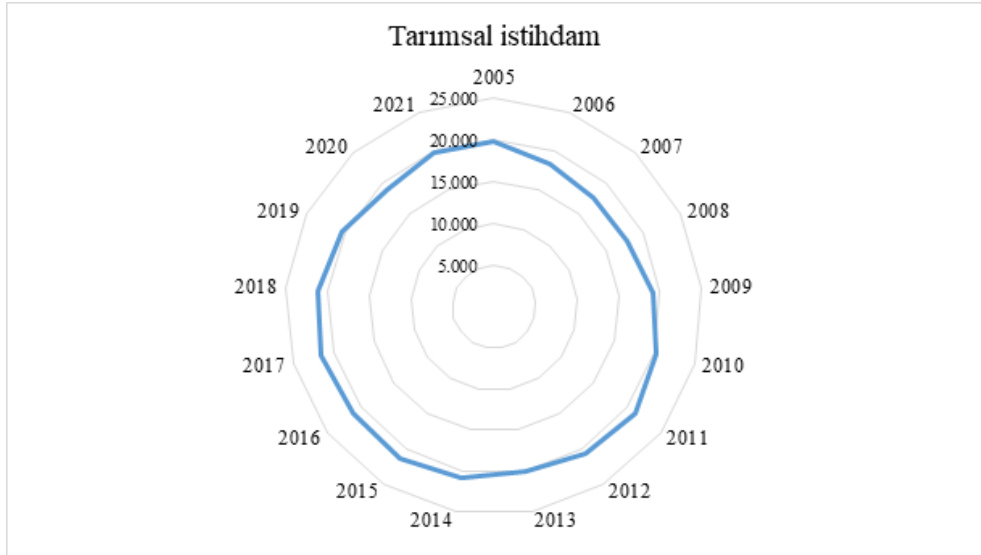
Türkiye'nin tarım sektörü ihracat ve ithalatının, toplam ihracat ve ithalatı içerisindeki payları 2005-2021 dönemi itibariyle Grafik 3'te görülmektedir. Buna göre, tarımsal ihracatın toplam ihracat içindeki payı 2005 yılında %4,53 iken, 2021 yılında %3,18 olarak; tarımsal ithalatın toplam ithalat içindeki payı 2005 yılında %2,40 iken, 2021 yılında %4,45 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ihracatın ortalama payı %3,61; ithalatın ortalama payı %3,49 olmuştur. Verilere göre 2005 yılından 2021 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin tarımsal ihracatının payı %29,86 oranında azalırken, tarımsal ithalatının payı %85,55 oranında artmıştır. TGDF'nin Raporuna (2021) göre; Türkiye hayvan yemi, bitkisel yağ, kahve ve baharat, pirinç, tohum (domates tohumu, tohumluk dane mısır, biber tohumu), buğday, buğday unu, buğday kepeği gibi ürünlerde net ithalatçı konumunda yer almaktadır.

3. TARIMSAL İSTİHDAM

Tarım sektöründe çalışan kişi sayısını ifade eden tarımsal istihdam, daha çok kentten uzak kırsal alanlarda yapılan faaliyetler çerçevesinde yürütülmektedir.

Tarım sektörü, Türkiye açısından sahip olduğu jeolojik koşulları, bitki örtüsü, iklimi ve doğal kaynakları ile birlikte her zaman önemli bir sektör olarak görülmektedir (Davran vd., 2017: 170). Bununla birlikte 24 Ocak Kararları sonrasında sanayileşmeye önemin artmasıyla tarımın payı azalmaya ve genel ekonomi içinde küçülmeye başlamıştır. Bu durum tarımsal istihdamın toplam istihdamdaki oranını da azaltmıştır (Altuntepe & Güner, 2013: 76). Kırsal yaşayan tarım üreticilerinin devamlı ve daha fazla bir gelir etme arzusu ile kentlere göç etmeleri de bunu tetikleyen unsurlardan olmuştur. Tarımda teknolojik aletlerin kullanımı, iklim ve arazi yapısındaki değişiklikler, tarımsal üretimde yaşanan ürün değişikliği diğer önemli faktörler arasında sayılmaktadır (Özgüven vd., 2010: 90).

Grafik 4. Türk Tarım Sektörü İstihdam Rakamları (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK

Grafik 4'te Türkiye'nin 2005-2021 dönemi tarım sektöründe yıllık istihdam rakamları yer almaktadır. 2005-2007 arasında tarımda istihdam edilen kişi sayısı azalmış, sonrasında tekrar yükselme göstermiş ve dalgalı bir seyir ortaya koymuştur. Bu süreç içerisinde ortalama 20 milyon kişinin Türk tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir.

Literatürde dış ticaret ile istihdam kavramlarının nedenselliği veya ilişkisi üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda daha çok ihracat ve ithalatın işsizlik üzerinde etkisinin olup olmadığı ve özellikle imalat ile hizmet sektörüne yönelik araştırılmıştır. Bu çalışmada tarımsal ihracat, tarımsal ithalat ve tarımsal istihdam arasındaki ilişki Türkiye kapsamında test edilmiştir.

Porto (2008) tarım sektöründe üretilen ürünlerin ihraç fiyatlarının ücretler, istihdam ve işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yüksek fiyatlı ürünler nedeniyle ücretlerin artacağını, daha fazla istihdam imkanı olacağını ve işsizliğin

azalacağını tespit etmiştir. Arjantin'in tarımsal üretim ihracatının fiyatındaki %10'luk bir artışın istihdam edilme olasılığında yüzde 1,36 puanlık bir artışa yol açacağını bulmuştur.

Chinembiri (2010) yaptığı çalışmada 1970-2008 döneminde Güney Afrika'da ticaret ile istihdam ilişkisini araştırmış ve ithalatta yaşanan artışla birlikte tarımdaki işgücü talebinde olumsuz etki yaşandığı sonucunu bulmuştur.

Sandrey vd. (2011) çalışmasında Güney Afrika'da ticarete yaşanan serbestleşmenin tarımsal ihracat ve tarımsal istihdamı olumlu etkilediğini bulmuşlardır.

Aktakas vd. (2013) ele aldıkları çalışmada, yıllık veriler ile farklı sektörlerde ihracat ile istihdam arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Statik ve dinamik olmak üzere iki ayrı panel veri analizi yapmışlardır. Statik modelde sektörel ihracatın istihdamı olumlu etkilediğini, dinamik modelde ise olumsuz etkilediğini bulmuşlardır.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu bölümde çalışmanın analiz kısmında kullanılan verilerin elde edildiği kaynaklar ve analizin hangi yöntem ile yapıldığından bahsedilmiştir.

4.1. Veri Seti

Çalışmanın analiz bölümü için Türkiye'nin tarımsal ihracat, tarımsal ithalat ve tarımsal istihdam rakamları TÜİK veri sayfasından elde edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda 2005-2021 yıllarına ait çeyrek dönemlik verileri ile bulunan nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik analizi ile incelenmiştir. Ayrıca, değişkenlerin uzun dönem ilişkisini tespit etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi ve kısa dönemde olabilecek sapmaların durumunu görmek için de Hata Düzeltme Modelinden yararlanılmıştır. Analiz kapsamında kullanılan veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değerler

YILLAR	DÖNEM	Tarımsal İhracat (Bin \$)	Tarımsal İthalat (Bin \$)	Tarımsal İstihdam (Bin kişi)
2005	I	722.392	683.584	4.432
	II	611.862	806.539	5.249
	III	837.264	679.065	5.461
	IV	1.157.297	632.178	4.637
2006	I	851.757	685.511	3.936
	II	809.210	795.942	4.985
	III	693.538	705.738	5.160
	IV	1.126.035	715.178	4.365

2007	I	918.821	1.061.361	4.024
	II	691.184	1.286.200	4.763
	III	704.517	1.124.921	4.837
	IV	1.410.691	1.168.095	4.015
2008	I	968.499	1.619.455	3.728
	II	837.857	1.983.327	4.708
	III	777.900	1.476.849	4.998
	IV	1.352.454	1.312.284	4.347
2009	I	992.847	1.052.345	3.976
	II	813.473	1.165.932	4.984
	III	947.212	1.084.084	5.329
	IV	1.593.951	1.291.477	4.844
2010	I	1.238.017	1.582.160	4.588
	II	1.117.430	1.734.318	5.204
	III	1.045.083	1.469.462	5.517
	IV	1.534.181	1.670.767	4.980
2011	I	1.401.736	2.557.012	4.810
	II	1.019.035	2.678.879	5.439
	III	997.605	1.755.101	5.841
	IV	1.748.220	1.904.192	5.064
2012	I	1.372.420	1.829.088	4.569
	II	1.204.964	2.146.210	5.415
	III	943.748	1.697.700	5.608
	IV	1.667.726	1.773.643	5.032
2013	I	1.363.123	2.130.977	4.631
	II	1.219.863	2.040.952	5.253
	III	947.002	1.602.619	5.495
	IV	1.809.336	2.018.092	4.777
2014	I	1.531.870	2.100.373	4.740
	II	1.278.671	2.556.136	5.577
	III	1.050.868	1.983.227	5.604
	IV	1.850.735	2.309.203	4.957
2015	I	1.444.896	2.298.815	4.782
	II	1.129.126	1.814.496	5.596
	III	937.204	1.364.797	5.930
	IV	1.782.560	2.023.392	5.119
2016	I	1.383.831	1.944.501	4.826
	II	1.327.838	2.035.235	5.510
	III	1.067.718	1.575.305	5.759
	IV	1.907.508	1.790.198	5.054

2017	I	1.442.221	2.011.753	4.979
	II	1.156.072	2.842.074	5.527
	III	1.148.497	2.041.800	5.852
	IV	1.832.550	2.478.777	5.247
2018	I	1.574.085	2.784.840	4.977
	II	1.259.353	2.850.731	5.494
	III	1.160.815	2.055.890	5.679
	IV	1.852.396	1.806.683	4.979
2019	I	1.470.864	2.331.268	4.687
	II	1.201.225	2.674.586	5.185
	III	1.075.038	2.251.526	5.611
	IV	1.841.418	2.578.012	4.901
2020	I	1.488.421	2.618.452	4.150
	II	1.231.604	2.792.350	4.903
	III	1.231.448	1.769.569	5.367
	IV	2.005.465	2.653.875	4.480
2021	I	1.758.038	2.884.064	4.570
	II	1.630.937	2.735.294	5.060
	III	1.461.972	2.912.335	5.432
	IV	2.305.094	3.550.388	4.734

Kaynak: TÜİK

Tablo 2'ye göre 2005-2021 döneminde çeyreklik dönem itibariyle Türkiye'nin tarımsal istihdamı ortalama 5.004 bin kişi, tarımsal ihracatı ortalama 1.268.656 bin dolar ve tarımsal ithalatı ortalama 1.857.959 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

4.2. Metodoloji

Çalışmada metodoloji olarak Türkiye'nin tarımsal ihracatı, tarımsal ithalatı ve tarımsal istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya koyulmuştur. Analizler Eviews 12 programı ile yapılmıştır. Serilerin durağanlığına ADF Birim Kök Testi ile bakılmış ve VAR Modeli gecikme uzunluğu belirlenerek yapılan Granger Nedensellik Testi ile aralarındaki nedensellik ilişkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Öte yandan, değişkenlerin uzun dönemde aralarında korelasyon olup olmadığına yönelik Johansen Eşbütünlük Testi ve herhangi bir sapma durumunda nasıl düzeleceğini gösteren Hata Düzeltme Modeli yapılmıştır. Çalışmanın amacına göre oluşturulan model formülü şu şekildedir:

Formülde yer alan $\text{Log}(tist)$ tarımsal istihdamı, $\text{Log}(tibr)$ tarımsal ihracatı ve $\text{Log}(tith)$ tarımsal ithalatın logaritmik değerlerini gösterirken, a_0 sabit katsayıyı ve hata payını temsil etmektedir.

5. AMPİRİK BULGULAR

Verilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur. Bu bölümde tarımsal istihdam, tarımsal ihracat ve tarımsal ithalat değişkenlerinin ADF durağanlık testi ve Granger nedensellik testinin bulguları tartışılmıştır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Jarque-Berra	Skewness	Kurtosis
Tarımsal İst	5003,956	4984,500	5930	3728	2,005 (0,367)	-0,396534	2,719827
Tarımsal İhr	1268656	1225655	2305094	611861,8	2,441 (0,295)	0,418445	2,598441
Tarımsal İth	1857959	1866640	3550388	632177,6	1,076 (0,584)	-0,018809	2,384956

Makroekonomik zaman serileri durağanlığa karşı hassastır ve bu da regresyon sonuçlarının sahte regresyon problemini ortaya çıkarır. Bu olasılığı önlemek için değişkenler durağanlık testine tabi tutulur. İlk adım, modeldeki heteroskedastisite olasılığını azaltmak için tüm değişkenleri doğal logaritmaya dönüştürülür. Daha sonra, tüm veri setlerinin tek değişkenli özellikleri, her bir değişkenin bir birim köke sahip olduğu sıfır hipotezine dayalı Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) veya diğer birim kök testlerinden biri kullanılarak entegrasyon dereceleri belirlenir (Mensah ve Okyere, 2020: 876). D. Dickey ve W. Fuller 1979 yılında Dickey Fuller Birim Kök testini bulmuş ve 1981 itibariyle Augmented (Artırılmış) Dickey Fuller Birim Kök Testi olarak son halini vermiştir (Akcan, 2019: 14).

ADF istatistiklerinin hesaplanan değeri McKinnon'un kritik değerlerinden yüksekse, boş hipotez (H0) reddedilmez ve seri durağan değildir. Sıfır hipotezinin reddedilmemesi, serinin farkı üzerinde birim kök testi yapılmasına yol açar, bu nedenle durağanlığa ulaşılan ve sıfır hipotezi reddedilene kadar daha fazla fark alma yapılır. Eğer zaman serileri (değişkenler) seviyelerinde durağan değilse, birinci farkları durağan olduğunda I(1) ile bütünleştirilebilirler (Mensah ve Okyere, 2020: 877)

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları-1

ADF Birim Kök Testi Düzey Değerleri						
		Test İstatistiği	p Değerleri	Kritik Değerler		
				%1	%5	%10
LogTist	Sabitsiz ve Trendsiz	-1,9849	0,0459	-2,6048	-1,9465	-1,6132
	Sabitli	-1,9825	0,2936	-3,5461	-2,9117	-2,5936
	Sabitli ve Trendli	-3,0270	0,1338	-4,1213	-3,4879	-3,1723
LogTthr	Sabitsiz ve Trendsiz	2,9363	0,9990	-2,6041	-1,9464	-1,6133
	Sabitli	-1,5774	0,4878	-3,5441	-2,9109	-2,5931
	Sabitli ve Trendli	-1,9176	0,6331	-4,1184	-3,4865	-3,1715

<i>LogTith</i>	<i>Sabitsiz ve Trendsiz</i>	1,8342	<i>0,9831</i>	-2,6034	-1,9463	-1,6134
	<i>Sabitli</i>	-2,7596	<i>0,2125</i>	-3,5482	-2,9126	-2,5940
	<i>Sabitli ve Trendli</i>	-2,8353	<i>0,0703</i>	-3,5441	-2,9109	-2,5931

Not: Olasılık değeri Mackinnon (1996) tek taraflı p değeridir, maksimum gecikme uzunluğu 8'dir ve uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile seçilmiştir.

Tablo 4'te logaritması alınmış olan tarımsal ihracat, tarımsal ithalat ve tarımsal istihdam veri setlerinin durağanlık dereceleri incelenmiştir. Çoğu çalışmada kullanılan birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi kullanılmıştır. Veriler, düzey değerlerinde durağan değildir, diğer bir deyişle birim kök içermektedir. Sadece tarımsal istihdamın sabitsiz ve trendsiz modelde %5 seviyesinde ve tarımsal ithalatın sabitli ve trendli modelde %10 seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Tüm modellerde durağan hale getirmek için serilerin birinci farkları alınmıştır.

Tablo 5. Birim Kök Testi Sonuçları-2

<i>ADF Birim Kök Testi Birinci Farklar</i>						
		Test İsta- tistiği	p Değerleri	Kritik Değerler		
				%1	%5	%10
$\Delta\text{LogTist}$	<i>Sabitsiz ve Trendsiz</i>	-3,7685	<i>0,0003</i>	-2,6069	-1,9468	-1,6131
	<i>Sabitli</i>	-3,8459	<i>0,0044</i>	-3,5527	-2,9145	-2,5950
	<i>Sabitli ve Trendli</i>	-4,3612	<i>0,0053</i>	-4,1305	-3,4922	-3,1748
$\Delta\text{LogTthr}$	<i>Sabitsiz ve Trendsiz</i>	-3,6903	<i>0,0004</i>	-2,6041	-1,9464	-1,6133
	<i>Sabitli</i>	-4,9165	<i>0,0001</i>	-3,5441	-2,9109	-2,5931
	<i>Sabitli ve Trendli</i>	-4,9804	<i>0,0008</i>	-4,1184	-3,4865	-3,1715
$\Delta\text{LogTith}$	<i>Sabitsiz ve Trendsiz</i>	-3,5042	<i>0,0007</i>	-2,6054	-1,9466	-1,6132
	<i>Sabitli</i>	-4,1913	<i>0,0015</i>	-3,5482	-2,9126	-2,5940
	<i>Sabitli ve Trendli</i>	-4,2451	<i>0,0071</i>	-4,1243	-3,4892	-3,1731

Not: Olasılık değeri Mackinnon (1996) tek taraflı p değeridir, maksimum gecikme uzunluğu 10'dur ve uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ile seçilmiştir.

Tablo 5'te serilerin alınan farkları sonucunda p değerleri incelendiğinde durağan hale geldikleri görülmektedir. Böylelikle veri setlerinin tüm modellerde aynı derecede yani $I(1)$ 'de durağanlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Laq	LoqL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	50.12135	NA	4.17e-05	-1.570712	-1.465994	-1.529751
1	125.5528	140.8054	4.56e-06	-3.785094	-3.366225	-3.621251
2	185.3601	105.6595	8.41e-07	-5.478670	-4.745649	-5.191945
3	206.4802	35.20011	5.65e-07	-5.882672	-4.835500	-5.473065
4	229.3979	35.90445	3.59e-07	-6.346596	-4.985272*	-5.814108
5	239.3064	14.53246	3.55e-07	-6.376879	-4.701404	-5.721509
6	252.2020	17.62404	3.21e-07	-6.506734	-4.517107	-5.728482
7	259.4074	9.126750	3.54e-07	-6.446912	-4.143133	-5.545777
8	280.6827	24.82129*	2.49e-07*	-6.856092*	-4.238161	-5.832075*

Granger Nedensellik Testini uygulamadan önce uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekir. Tablo 6'da * işaretinin 8. dönem gecikme uzunluğunda yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla seçim kriterlerine bakıldığında, en uygun gecikme uzunluğu 8 olarak alınmıştır.

Tablo 7. Johansen Eşbütünleşme Testi

Test	Özdeğer (Eigenvalue)	İz/Maks. Öz Değeri	%5 Kritik Değeri	p değeri
İz Testi	0,396804	53,94070	29,79707	0,0000
Maks. Özdeğer Testi	0,396804	29,31975	21,13162	0,0028

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını test etmede kullanılan testlerden biri de Johansen Eşbütünleşme Testidir. Bu testte iz istatistiği ve maksimum öz değere bakılmaktadır ve %5 anlamlılık düzeyinde test istatistiği değerinden yüksek olduğunda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini ifade eden bir eşbütünleşmeden bahsedilmektedir. Test istatistiğinden küçük değerler olduğunda değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olmadığı belirtilir (Akcan, 2019: 241). Çalışmanın değişkenleriyle ilgili Johansen Eşbütünleşme Testi Tablo 7'de yer almaktadır. Sonuçlara göre iz (trace) istatistiği ve maksimum öz değerler %5 kritik değerinden küçük bulunmuştur. Dolayısıyla, değişkenlerin eşbütünleşik olduğu, uzun dönemde ilişkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 8. Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p değeri
D(LogTıhr)	-0,114823	0,034136	-3,363655	0,0013
D(LogTıth)	-0,088510	0,047278	-1,872140	0,0658
ECT	-0,681314	0,113307	-6,012974	0,0000
C	0,005655	0,009566	0,591130	0,5565

Değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olmasına rağmen, kısa dönem sapmalar gerçekleşebilir. Bu sapmaların ne kadar süre içerisinde düzeldiği Hata Düzeltme Modeli yardımıyla tespit edilmektedir (Uyar Bozdağlıoğlu, 2007: 221).

Modelde hata düzeltme terimine (ECT) ait t-istatistiğinin anlamlı ve negatif olması gerekmektedir (Akıncı & Tuncer, 2016: 55). Tablo 8’de Hata Düzeltme Modeline ilişkin değerler yer almaktadır. Tabloya göre, hata terimi istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) ve negatif (-0,681314) olduğu görülmektedir. Uzun dönem dengesinde olabilecek bir sapmanın %68’inin çeyrek dönem sonra düzeleceği şeklinde yorumlanmaktadır. Tarımsal ihracat (-0,114823) ve ithalatta (-0,088510) kısa dönemde oluşan değişimler, tarımsal istihdam üzerinde negatif etki göstermektedir.

Tablo 9. Granger Nedensellik Testi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	X ² Değeri	p Değeri
$\Delta \text{LogTist}$	$\Delta \text{LogTihr}$	20,70771	0,0080***
	$\Delta \text{LogTith}$	20,52335	0,0085***
$\Delta \text{LogTihr}$	$\Delta \text{LogTist}$	12,08041	0,1477
	$\Delta \text{LogTith}$	2,916578	0,9395
$\Delta \text{LogTith}$	$\Delta \text{LogTist}$	12,32065	0,1375
	$\Delta \text{LogTihr}$	23,44948	0,0028***

Not: ***, ** ve * %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 9’da değişkenlerin kısa dönem nedensellik ilişkisinin ölçüldüğü Granger Nedensellik Testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre, tarımsal ihracat ve ithalattan tarımsal istihdama %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca, tarımsal ihracattan tarımsal ithalata %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir. Böylece çalışmanın konusunu ilgilendiren tarımsal istihdam üzerinde tarımsal ihracat ve ithalatın etkisinin olduğu ortaya koyulmuştur. Öte yandan çalışmada tarımsal istihdamdan tarımsal ihracat ve ithalata yönelik herhangi bir nedensellik bulunmamıştır.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye 2005-2021 sürecinde belirli yıllarda azalmalar görülse de hem tarımsal ihracatta hem tarımsal ithalatta artışlar olmuştur. 2021 yılına gelindiğinde, Türkiye 16 yılda tarımsal ihracatını %114,87 ve tarımsal ithalatını %331,29 oranında arttırmıştır. Ne var ki, tarımsal ihracat değer olarak artmakla birlikte, toplam ihracat içerisindeki pay olarak %29,86 oranında azalmıştır. Tarımsal ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ise %85,55 oranında artmıştır. Öte yandan tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı 90’lı yıllar öncesinde %50 seviyesindeyken, günümüzde %25 oranında seyretmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’nin tarımsal ihracatı, tarımsal ithalatı ile tarımsal istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. 2005-2021 yılları kapsamında Türkiye’nin tarım sektörüne ait ihracat, ithalat ve istihdam rakamları kullanılmıştır. Nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Testi, değişkenlerin uzun dönem ilişkisini tespit etmek için Johansen Eşbütünlük Testi ve kısa dönemde olabilecek sapmaların durumunu görmek için de Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır.

Değişkenlerin durağanlık durumları ADF Birim Kök testi ile analiz edilmiştir. Testin sonuçlarına göre, değişkenlerin düzey değerinde durağan olmadıkları görülmüş ve birinci farkları alınmıştır. Birinci farklarını aldıktan sonra değişkenlerin I(1) seviyesinde durağanlaştığı görülmüştür. Durağan hale gelen değişkenlerle kurulan VAR modelinin en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Tüm seçim kriterlerinde en uygun gecikme uzunluğu 8 olarak tespit edilmiştir. Belirlenen gecikme uzunluğuna göre değişkenlerin uzun dönemdeki ilişkisini tespit etmek için Johansen Eşbütünlük Testi yapılmıştır. İz istatistiği ve maksimum öz değer %5 kritik değerinden küçük ve p değeri anlamlı bulunduğundan uzun dönemde değişkenler arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu uzun dönem içerisinde oluşabilecek sapmaların ne kadar sürede düzelebileceğini tespit etmek için oluşturulan Hata Düzeltme Modeline göre, herhangi bir sapmanın %68'inin çeyrek dönem sonra düzeleceği bulunmuştur. Granger Nedensellik Testi sonucunda ise tarımsal ihracat ve ithalattan tarımsal istihdama %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Yani tarımsal ihracat ve ithalat tarımsal istihdamın nedenidir denilmektedir. Ayrıca tarımsal ihracattan tarımsal ithalata tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla tarımsal ihracat tarımsal ithalatın nedeni olmuştur.

Çalışmanın 2005-2021 dönemini kapsamı çalışma açısından bir sınırlılık olarak ifade edilebilir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi aylık veya yıllık veriler üzerinden incelenebilir. Başka ülkelere ait veriler ile karşılaştırmalı bir analiz yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, U., Şahbaz, A., Özcan, C. C., & Nazlıoğlu, S. (2014). The behavior of Turkish exchange rates: A panel data perspective. *Economic Modelling*, 42, 177-185.
- Akcan, A. T. (2019). İhracat Değer Endeksi Ve Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği (1982-2017). *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(1), 11-18.
- Akcan, A. T. (2019). Mortgage krizi öncesi ve sonrasında enflasyon-faiz etkileşimi: Türkiye örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(b4), 239-244.
- Akıncı, A. & Tuncer, G. (2016). Türkiye’de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 102, 47-61.
- Aktakas, B. G., Mike F., Aytun, C., & Laleh, M. M. (2013). Sektörel ihracat-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği (2004-2011). *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 37-50.
- Altuntepe, N., & Güner, T. (2013). Türkiye’de istihdam-büyüme ilişkisinin analizi (1988-2011). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 73-84.
- Aydın, M. M., & Aydın, B. (2018). Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1), 111-130.
- Burianova, J., & Belova, A. (2012). The competitiveness of agricultural foreign trade commodities of the CR assessed by way of the Lafay Index. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 4(4), 27-36.
- Chinembiri, Evans K. (2010). An Empirical Assessment of The Impact of Trade Liberalization on Employment in South Africa, Working Paper for Trade and Industrial Policy Studies, AUSAID, Erişim Adresi: http://www.tips.org.za/files/Evans_Assessment_of_the_Impact_of_Trade_Liberalization_on_EmploymentFINAL.pdf
- Davran, M. K., Özalp, B., Naciye, T. O. K., & Öztornacı, B. (2017). Türkiye’de kırsal gençlik açısından istihdam ve tarımsal istihdamın geleceği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 169-199.
- Mensah, A.C. and Okyere, E. (2020) “Causality Analysis on Export and Economic Growth Nexus in Ghana”. *Open Journal of Statistics*, 10, 872-888. <https://doi.org/10.4236/ojs.2020.105051>.
- Özgüven, M. M., Türker, U., & Beyaz, A. (2010). Türkiye’nin tarımsal yapısı ve mekanizasyon durumu. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2010(2), 89-100.
- Özpolat, A., Yıldırım, M. & Nakıpoğlu Özsoy, F. (2021). MIST ve BRICS ülkelerinde Uluslararası Ticaret, Küreselleşme ve Fosil Enerji Kullanımı Çevresel Bozulmayı Nasıl Etkiliyor?: Panel Veri Analizi Tahmini. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24 (2) , 475-484 . DOI: 10.29249/selcuksbmyd.971314
- Porto, G. G. (2008). Agro-manufactured export prices, wages and unemployment. *American Journal of Agricultural Economics*, 90(3), 748-764.
- Sandrey, R., Punt, C., Jensen, H.G., and Vink, N. (2011). Agricultural trade and employment in South Africa. OECD Trade Policy Working Papers, 130, 1-36.
- Svatoš, M., & Smutka, L. (2010). Development of agricultural foreign trade in the countries of Central Europe. *Agricultural Economics*, 56(4), 163-175.
- TGDF (2021). *2021 Dış Ticaret Verileri Raporu*, Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu, Erişim Adresi: <https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2022/05/TGDF-2021-Dis-Ticaret-Raporu.pdf>
- Uyar Bozdağlıoğlu, E. Y. (2007). Türkiye’nin İthalat ve İhracatının Eşbütünleşme Yöntemi İle Analizi (1990-2007). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 213-224.

D-8 ÜYESİ ÜLKELERDE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Ayşegül HAN¹, Gökhan KONAT²

1. GİRİŞ

Liberal ekonominin global anlamda kabul görmeye ve yaygınlaşmaya başladığı 1980'li yıllardan sonra girişimcilik, bütün dünyada sıklıkla ele alınan bir kavram haline gelmiştir. Girişimcilik, insanlığın ekonomik gelişimini hızlandıran önemli faktörler arasında yer almaktadır ve tarih boyunca değişim göstererek varlığını devam ettirmiştir. Küreselleşme neticesinde iktisadi açıdan birçok alanda değişimler yaşanmıştır ve bu değişimler girişimciliğe de etki ederek değişim sürecini devam ettirmektedir. Endüstri Devrimi'yle beraber ev dışında işçi olarak çalışan kadınlar, II. Dünya Savaşı'nda erkeklerin savaşa katılması ve savaş sonrasında erkek nüfusunun azalmasıyla beraber çalışma hayatında daha çok yer almaya başlamışlardır. Her ne kadar tarih boyunca kadınların yalnızca kısıtlı alanlarda çalışmasına müsaade edilmiş olsa da günümüzde bu algı değişmiş ve işletmelerin kadın istihdamına yönelik yatırımları artmıştır. Kadın istihdamının artmasının yanında kadın girişimciliğinin giderek yaygınlaştığı ve bu yönde düzenlemelerin de devletler tarafından giderek artan biçimde yürürlüğe sokulduğu görülmektedir. Bununla birlikte artan teknoloji ve inovasyon ile kadınların girişim başlatma ile geliştirme becerileri giderek artmış ve kadın girişimciler yaşadığı toplumun değişmez ekonomik yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle, güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmak isteyen toplumlar kadınların girişim gelişimini etkileyen faktörlerin incelenip araştırılmasıyla politika geliştirmeye ihtiyaç duymaktadır (OECD, 2004; Bosma ve Levie, 2010).

Girişimcilik, bireyin zihninde meydana getirdiği emeği, yarar sağlayacak bir iktisadi değer haline gelmesi ve bunun neticesinde risk alarak bu sürece girme eğilimi olarak ifade edilmektedir. Girişimcilik, üretim faktörlerini bir noktaya

1 Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri, Malatya, Türkiye, aysegullhann@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3390-2129

2 Arş. Gör. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Bolu, Türkiye, gokhan.konat@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0964-7893

toplayarak mal veya hizmet üretiminde bulunma sürecidir. Yani, belirli bir iş düşüncesini üretim haline getirmek amacıyla alınan risklerin hepsidir (Tutar vd., 2013). Girişimciliğin en önemli noktası, iktisadi açıdan ekonomik büyümeye olan etkisidir. Ayrıca toplumsal bazı yararları da bulunmaktadır. İnsanların hayatlarını devam ettirebilmek için bazı gereksinimleri vardır ve bu gereksinimler doğada hazır olarak bulunmamaktadır. Bu nedenle bu gereksinimleri gidermek için mal veya hizmetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda girişimcilik, bu gereksinimleri giderme noktasında önemli rol almakta ve toplumun talebini yanıtlayabilmektedir. OECD 2012 Konsey Raporu'na göre, girişimcilik süreci ekonomik kalkınmada önemli bir faktördür ve girişimci ekonomik büyümenin anahtarıdır.

Kadın girişimciliğini incelemeye yönelik ilk yaklaşımlar, erkek ve kadın girişimcilerin yaş ve eğitim demografisi, riskten kaçınma, büyüme hırsları veya öz yeterlilik gibi bireysel özelliklerinin tutum ve algıların karşılaştırılmasını dayanmaktadır. Bireysel özellikler gerekli olsa da sadece bunlara odaklanmak yanlış ve yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bireysel özelliklerin yanında çevresel faktörlerde dikkate alınmalıdır (Sexton ve Bowman-Upton, 1990; Fagenson, 1993). Bunun üzerine kadın girişimciler için yeni ortaya çıkan karşılaştırmalı uluslararası girişimcilik araştırmaları ortaya atılmış ve birçok çevresel faktörün ve kurumun dikkate alınması gerektiği öne sürülmüştür (Terjesen vd., 2016; Verheul vd., 2006). Örneğin, kadınlar erkeklere göre daha geç yaşlarda girişimlere başlama eğiliminde olduğundan ve iş-aile çatışmalarını yönetmeleri gerektiğinden, aileyle ilgili kurumlar daha yüksek düzeyde kadın girişimciliği ile ilişkilidir (Shelton, 2006). Girişimciliğin bir ekonominin temelini meydana getiren en önemli unsurlardan biri olduğu göz önünde bulundurulursa hem istihdam yaratma hem de yoksulluğu ortadan kaldırma gibi faydaları olduğundan bir toplumun ekonomik ve sosyal anlamda varlığını sürdürebilmesi için özendirilmesi gereken bir kavram olarak ele alınmaktadır. Gelecekte var olabilmenin en önemli yollarından birisi kadınların ülke ekonomisinde yer alması olarak belirtilmektedir (Albayrak, 2022).

Kadın girişimcilik seviyeleri, geleneksel aile ve dini normlar nedeniyle kadınların çalışma ve seyahat etme özgürlüğü açısından ülkeler arasındaki farklılıklardan da etkilenmektedir. Kadın girişimciliğini etkileyen diğer temel kurumlar arasında eşit yasal haklar, eğitime erişim, ağlar, teknoloji, sermaye, sosyal normlar, değerler ve beklentiler yer alır. Ayrıca yasalar, yönetmelikler ve iş istikrarı açısından genel iş ortamı, işletmelerin gelişme ve büyüme becerilerini etkileyecektir (Terjesen ve Elam, 2012). İster kadın olsun ister erkek bir girişimcide risk alma, fırsatları fark edip değerlendirme, kararlılık, liderlik, yeniliğe açık olma, vizyon, özgüven, iletişim kabiliyeti, başarıya açlık, içsel denetim, bağımsızlık isteği gibi daha da eklenebilecek birçok özellik var olmalıdır. Bu özelliklerin oluşmasını etkileyen unsurlarsa aile, cinsiyet, eğitim durumu, yaş, ev, din gibi unsurlardır (Uluköy ve Demireli, 2014). Böylece girişimci olmak isteyen kadınların bu özelliklere sahip olup olmadığı önem

taşımaktadır ve buradan yola çıkılarak kadın ve erkek girişimcilerin önemli düzeyde benzerlikler taşıdığını söylemek mümkündür.

Kadınların işgücünde bulunma düzeyleri bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de düşüktür. Türkiye işgücü piyasasında kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiş ve araştırılmıştır (Tansel, 2002; İnce ve Demir, 2006; Taymaz 2010; Göksel, 2012). Bu çalışmalar, bu düşük katılım oranının arkasındaki nedenin, Türkiye ekonomisinde devam eden yapısal değişiklikler gibi birkaç faktöre ayrılabileceğini vurgulamaktadır. Türkiye son 50 yıldır tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine doğru büyük bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşüm, hızlı kentleşmeyle başarılı ve işgücünün yapısını etkilemiştir. Ayrıca, eğitim kazanımlarının ve fırsatlarının artması gibi toplumsal değişimler ve tarım sektöründen hizmet veya sanayi sektörüne geçişin gerektirdiği sektörel değişimler yaşanmıştır. Türkiye’de kırdan kente göç, kadınların katılım oranını erkeklerden daha fazla olumsuz etkilemiştir; çünkü kadınlar geleneksel olarak tarımda ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmelerine karşın, göç sonrasında kentsel işgücüne katılamamaktadırlar (Palaz, 2005). İş hayatı kadınlara sadece iktisadi bir gelir sunmamakta, ayrıca kendilerine güvenlerini de yükseltmekte, toplumsal konumlarından dolayı saygınlıklarını sağlamakta ve ailedeki yerlerini de iyi duruma ulaştırmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücünde yer almaları bakımından kanuni bir engel olmamakta, ayrıca pozitif bir ayrımcılık görülmesine karşın klasik nedenlerden dolayı kadınlar işgücünde yer alamamaktadır (Fidan ve Yeşil, 2018). Türkiye’de girişimci kadınların %35’lik bir kısmı iş kuracakları alanlara ilgi duydukları için girişimci olmaktadır. Bunların haricinde %17 oranında ev kadını olmaktan sıkıldıkları için, %13 oranında yer değiştirme isteği duydukları için ve %11 oranında çalıştığı işte hüsrana uğradıkları için girişimci olmaktadır. İş kurarken motivasyon sağlayan unsurlarsa dünyadaki kadınların iş kurmalarına yol açan motivasyon kaynaklarıyla benzerdir. Bağımsızlık, başarı arzusu, iş doyumu, fırsat, statü, para, güç vb. unsurlar Türkiye’de kadınları girişimciliğe yönlendirmektedir (Hisrich ve Öztürk, 1999).

Ekonomik büyüme ve ulusların ilerlemesi, geçmişte ve günümüzde çoğu iktisatçıyı ilgilendiren iki konu olarak ele alınmaktadır. Klasik iktisat, çeşitli teoriler geliştirmiştir ve bu süreçleri ifade edebilecek farklı faktörleri değerlendirmiştir. Konunun öneminden dolayı, hala ekonomistler ekonomik büyümenin yapısını anlamak için uğraşmaktadırlar. Bir iktisat politikasının geçerliliği, ekonomik büyümenin hızıyla ölçülmektedir. Ekonomik büyüme oranı daha yüksek olan ülkeler, daha düşük olanlardan daha verimli ekonomi politikaları tasarlamaktadırlar. Bu hipotezin ana sonucu, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin ekonomi politikalarını izlemeli ve kopyalamalıdır. Bu konunun kriz zamanlarında önemi daha da artmaktadır. Politika yapımcılar, ekonomik büyümeye olumlu etki eden faktörleri harekete geçiren araçları göz önünde bulundurarak politikalarını şekillendirmektedir.

Ekonomik büyümeyi destekleyen niceliksel ve niteliksel faktörleri ve bu süreçte mali faaliyetin etkilerini inceleyen çok sayıda teorik ve ampirik literatür bulunmaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde ekonomik büyüme yerine ekonomik kalkınma kavramının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye’de 1963 senesinde gerçekleştirilen ilk kalkınma planında büyüme yerine kalkınma kavramı kullanılmaktadır. Ancak ekonomik açıdan bu iki kavramın aynı anlama gelmediğini ileri süren ekonomi teorisyenleri vardır. Bunların başında Schumpeter (1934), ekonomik kalkınmayı iktisadın alışılan çizgisinden uzaklaşıp yeni teknik buluş ve teknolojilerin gelişimi olarak belirtmektedir. Büyümeyi ise iktisadın temel değişkenlerinde sürekli artışlar olarak belirtmektedir. Ekonomik büyüme, belirli bir sürede ekonominin mal ve hizmet imalatındaki kümülatif artış şeklinde belirtilmektedir. Ancak bu artışın meydana gelmesini sağlayan sermaye birikimi, nüfus ve iş gücü, doğal kaynaklar, teknolojik gelişme ve endüstrileşme gibi bazı unsurlar vardır. Bu unsurlar ekonomik büyümeyle pozitif bir etkileşimde olduğu zamanlarda büyümede stabil bir görüntü meydana gelmektedir (Tunalı ve Erbelet, 2017).

Kadın girişimciliğinin önemli yönlerinden birisi de ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı halinde bulunmasıdır. Kadın girişimciliği hem kadınlar hem de toplumun geneli için yeni istihdam alanları, girişimcilik fırsatlarına avantaj ve ihtiyaçları karşılamak için mal ile hizmetleri sağlayacaktır. Schumpeter, ekonomik kalkınmayı destekleyen beş durum olduğunu belirtmektedir:

- Yeni bir malın veya malın kalitesinin tanıtılması,
- Yeni bir üretim yönteminin getirilmesi,
- Yeni bir pazarın açılması,
- Hammadde ya da yarı mamul mallar için yeni bir tedarik kaynağının elde edilmesi,
- Herhangi bir endüstrinin tekel pozisyonu oluşturma veya tekel pozisyonunun kırılması gibi yeni örgütlenmesinin gerçekleştirilmesi.

Tüm bu faaliyetleri belirli bir yeteneğe sahip, yani girişimci bir grup insan yönetmelidir. Bundan dolayı, girişimcilik ekonomik büyümeye etki eden temel unsurlardandır ve girişimciliğin temelini yenilik oluşturmaktadır. Yenilik yapmak için motivasyon, yeterli sosyal iklimin varlığı için gereken daha yüksek kar sağlamaktır. Ayrıca, kredinin yenilikleri finanse etmek için anahtar faktör olduğunu da hesaba katmak gerekmektedir. Bundan dolayı toplumda makul bir seviyede birikimin olması zorunludur ve faiz oranının bu süreçte önemli bir rolü bulunmaktadır. Ancak sürecin en ilgili değişkeni kârdır, çünkü kâr elde edilmediğinde kredi gerekmez ve faiz ödenmez (Oakley, 1990).

Bu anlamda kredi kuruluşlarının krediyi kısıtlamaması ve girişimcilerin kredi ihtiyaçlarına cevap vermesi gerekmektedir. Sonuç olarak, Schumpeter’in bakış

açısına göre girişimcilik, ekonomik büyümeyi teşvik etmek için en uygun faktördür. Onun bakış açısına göre, kadın girişimciliği kâr amaçlıdır ve faaliyeti geliştirmek için yeterli bir sosyal çevreye ihtiyaç duymaktadır.

Son on yıldır girişimcilik, küresel anlamda, başka bir ifadeyle toplu olarak erkek ve kadın faaliyetleri göz önüne alınarak analiz edilmiştir. Fakat kadınlar genellikle gereken kaynakları sağlamada daha çok problem yaşadıklarından, aralarında dikkate alınması gereken bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ülkelerin bazılarında bilgiye erişim konusunda da sorunlar yaşanmaktadır. Bundan dolayı, kadın girişimciliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, onları faaliyetlerini yürütmeye teşvik edecek politikalar dikkate alınarak incelenmesi önemlidir.

Bu çalışmada, D-8 üyesi ülkeler olarak tanımlanan aynı zamanda İslam İşbirliği Örgütü'ne üye olan Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'den oluşan sekiz ülke için kadın girişimciliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. D-8 üyesi ülkeler daha çok erkek egemen bir toplum yapısı sergilediğinden kadın girişimciliğinin bu ülkelerin ekonomileri üzerinde nasıl bir etki yaratacağı çalışmanın temel sorusunu oluşturmuş ve bununla birlikte literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Makalenin ikinci kısmında literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü kısım veri seti ve metodoloji kısmını, dördüncü kısım bulgular kısmını ve son olarak beşinci bölüm ise sonuç kısmını oluşturmaktadır.

2. İLGİLİ LİTERATÜR

Kadın girişimciliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ve ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada kadın girişimciliğini destekleyen literatür incelenmiştir ve bu konu ile alakalı çalışmalar sunulmuştur. Tillmar (2007) yaptığı çalışmada kadın girişimciler için özel programlara ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Fakat ana akım iş sağlayıcılar arasında toplumsal cinsiyet farkındalığına ek olarak en iyi girişimciliğinin teşvik edildiğini ifade etmiştir. Klapper vd. (2007) 84 gelişmekte olan ile sanayileşmiş ülkelerden oluşan ve yeni işletmeler hakkında veri toplayarak yaptıkları çalışmada kendi içinde çalışma oranları ve iktisadi büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirtmişlerdir. Braidford ve Stone (2008), kadın odaklı farklı desteğin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü erkeklerden çok daha fazla sayıda kadın, bir iş kurmayı ev içi sorumluluklarına uyan bir iş bulmanın bir yolu olarak algılandığını ortaya koymuşlardır. Bahmani-Oskooee vd. (2012) çalışmalarında kadın girişimciliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve etkinliğini artıran temel faktörlerin, özellikle para ve maliye politikalarının ortaya konulmasını amaçlamışlardır. Bunun için, 2002-2006 döneminde Danimarka, Fransa, Finlandiya, Almanya, Japonya, İtalya, Hollanda, İsveç, İspanya, Birleşik Krallık ve ABD için panel veri analiz yönteminden faydalanmışlardır. Kadın girişimciliğinin tüm belirleyicilerinin beklenen olumlu işaretleri taşıdığını ortaya koymuşlardır. Pettersson (2012), İskandinav ülkelerinde kadın girişimciliğine yönelik ulusal devlet destek programlarını toplumsal cinsiyet perspektifinden incelemişlerdir. Mayoux'nun kadın girişimciliğini destekleyen paradigmlar

çerçevesi, Rees'in toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımı ve Bacchi'nin sorunun ne olarak temsil edildiğine dair analizinin bir kombinasyonuna dayanan analitik bir toplumsal cinsiyet perspektifinden değişen politikanın sistematik bir karşılaştırmalı analizini yapmışlardır. İzlanda dışındaki tüm İskandinav ülkelerinin kadın girişimciliğini desteklemek için bir programa veya eylem planına sahip olduğu, ancak bunların altında yatan paradigmalara ve gerekçelere açısından farklılık gösterdiği sonucuna varmıştır. Shah (2013) Hindistan'daki kadın girişimciler için elverişli bir ortam yaratabilecek strateji ve politikaları belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Kadınların sahip olduğu girişimci faaliyetlerin ve işletmelerin sağlıklı büyümesini teşvik etmek için bir dizi pratik ve politikaya uygun tavsiye vermeyi amaçlamıştır. Çalışma, mevcut araştırma ve ikincil verilerin yanı sıra Hindistan genelinde 12 eyalette 63 kadın girişimciden oluşan küçük ölçekli yapılandırılmış bir anket aracılığıyla birincil verilerin toplanmasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kadın girişimciliğinin, şimdiye kadar çok az politika ilgisi gören Hindistan'da kullanılmayan bir ekonomik büyüme kaynağı olduğunun altını çizmektedir. Noyan Yalman ve Gündoğdu (2014) yerel özellikler göz önüne alınarak bir araştırma yapmışlar ve kadın girişimcilerin sorunlarının tespit edilmesi, çözümler bulunması ve ayrıca kadın girişimcilerin kalkınmadaki desteğini arttıracak ve yol gösterecek önerilerin ortaya koymayı amaçlamışlardır. TR72 bölgesi (Sivas, Yozgat, Kayseri) için faaliyette olan kadın girişimcilerle gerçekleştirilen anket sonuçları ile gerçekleştirilen istatistiksel analizlerde bölgesel kalkınma için yerel ölçekte sağlanacak başarının doğru müdahale ile olacağını ve yerel üretim faktörlerinin üretime dâhil olması ve devletin bu kapsamda doğru politikalar ortaya koyması gerektiğini ifade etmişlerdir. Urbano ve Aparicio (2016) 2002-2012 dönemi için yapılan panel veri analizi yöntemi ile girişimcilik sermayesi türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır ve çalışmalarında 43 farklı ülke için girişimcilik sermayesi türlerinin ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Roberts ve Mir Zulfıkar (2019) Pakistan için gerçekleştirdiği araştırmalarında projelere açıkça bilgi veren küresel söylemler ile programların belirli yerel bağlamlarda uygulanması arasındaki gerilimlere işaret etmekte ve girişimcilik, ekonomik büyüme ve kadınların güçlendirilmesi arasında pürüzsüz bir denklem olmadığı iddiasını öne sürmektedir. Özyol (2020) tüm ülkeler girişimciliği teşviki, sürdürülebilir istihdam yaratmanın yanı sıra ürünlerde, üretim süreçlerinde ve organizasyonlarda yenilik için çok önemli bir politika olarak görmektedir. Bu nedenle, girişimciliğin desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınma gündemi için kilit bir konu olduğunu ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ancak istikrarlı ve iyi ücretli işler yoluyla mümkün olacağını ifade etmiştir. Yarbaşı ve Türkmen (2021) 1993-2019 dönemi için panel nedensellik analizi uygulamışlardır. 18 geçiş ekonomi ülkesi için gerçekleştirilen analizlerde kadın girişimciliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü panel bir Granger nedensellik bulgusu elde etmişlerdir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmada, 1991-2019 yılları arasında D-8 üyesi ülkeler için kadın girişimciliğinin ekonomik büyümeye etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen sabit yerel para birimine dayalı piyasa fiyatlarında GSYİH'nın yıllık yüzde büyüme oranı (GDP), kadın girişimciliğini temsilen ise kendi işinde çalışan kadınların kadın işgücü içindeki oranı (SEF) değişkenleri ele alınmıştır. Değişkenlere ait veriler yıllık olarak Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Yapılan sınamada iki değişkenli bir model kullanılmıştır ve Yarbaşı ve Türkmen (2021)'den alınarak oluşturulan modelde kadın girişimciliğinin ekonomik büyümeye etkisi aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$GDP = f(SEF) \quad (1)$$

D-8 üyesi ülkelerde kadın girişimciliğinin ekonomik büyümeye etkisi Görünüşte İlişkisiz Regresyon (GİR) yöntemi ile incelenmiştir. GİR yöntemi, her birey için bireysel sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Ancak benzer denklemleri her ülke için ayrı ayrı uygulamak; bu denklemleri analiz etmek ve yorumlamak yatay kesit bağımlılık durumunda yanlış yorumlara neden olabilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı, her bir denklemdeki hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olması olarak ifade edilmektedir (Baltagi, 2005: 238).

Yatay kesit bağımlılık analizi sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Breusch-Pagan Yatay Kesit Bağımlılık LM Testi			
Ki-kare	46.655	Prob.	0.015

Tablo 1'de yatay kesit bağımlılık sınaması için $T > N$ olduğu durumda uygulanan Breusch-Pagan Yatay Kesit Bağımlılığı (Lagrange Çarpmanı-LM) Test sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde, uygulanan LM testinin olasılık değerinin 0,05'in altında olduğu görülmekte ve yatay kesit bağımlılığının olmadığını belirten temel hipotez reddedilmektedir.

Bu bağlamda, araştırmadaki ülkelerle ilgili denklemlerdeki hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olması başka bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığı olmasından dolayı Görünüşte İlişkisiz Regresyon (GİR) yöntemi kullanılabilir (Yerdelen Tatoğlu, 2012). Bu yöntemde denklemlerin birbirinden bağımsız olduğu düşünülse de denklemlerin hata terimlerinin birbiriyle ilişkilidir (Vogelvang, 2005).

Görünürde İlişkisiz Regresyon modelini Zellner (1962 ve 1963) geliştirmiştir. Zellner, Aitkin (1935)'in araştırmasında ele aldığı Genelleştirilmiş EKK yöntemini tüm denklem sistemine uygulayarak parametre tahminini yapmıştır. Sistem çözümü sonucunda elde edilen tahminler, her bir denkleme EKK yönteminin uygulanmasıyla elde edilen tahminlerden daha etkin sonuçlar vermiştir (Zellner, 1962). Zellner, bu sonuçları 1963 senesinde iki denklemlilik bir modelde analiz etmiştir ve 1962 senesindeki çalışmasıyla benzer sonuçlar elde etmiştir (Zellner, 1963).

M tane regresyon modeli örnek alınırsa Görünürde İlişkisiz Regresyon modelini aşağıda eşitlik (2)'deki gibi ifade etmek mümkündür:

$$\begin{aligned} \gamma_{1t} &= \beta_{10} + \beta_{11}X_{1t,1} + \beta_{12}X_{1t,2} + \dots + \beta_{1kt}X_{1t,k1} + \epsilon_{1t} \\ \gamma_{2t} &= \beta_{20} + \beta_{21}X_{2t,1} + \beta_{22}X_{2t,2} + \dots + \beta_{2kt}X_{2t,k2} + \epsilon_{2t} \\ \gamma_{mt} &= \beta_{m0} + \beta_{m1}X_{mt,1} + \beta_{m2}X_{mt,2} + \dots + \beta_{mt}X_{mt,km} + \epsilon_{mt} \quad (t=1,2,\dots,n) \end{aligned} \quad (2)$$

Görünürde ilişkisiz regresyon modelinin matris gösterimi ise aşağıda eşitlik (3)'deki gibidir (Erdugan, 2012: 23):

$$\begin{pmatrix} \gamma_1 \\ \gamma_2 \\ \dots \\ \gamma_m \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \beta_1 \\ \beta_2 \\ \dots \\ \beta_m \end{pmatrix} \begin{pmatrix} X_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & X_2 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & X_m \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} \epsilon_1 \\ \epsilon_2 \\ \dots \\ \epsilon_m \end{pmatrix} \quad (3)$$

Belirtilen matris gösterimi $X\beta + \epsilon$ denkleminde eşittir. Burada γ_m matrisinin boyutu ($TM \times 1$), X_m matrisinin boyutu ($TM \times K$), β_m matrisinin boyutu ($K \times 1$), ϵ_m matrisinin boyutu ise ($TM \times 1$) şeklinde ifade edilmektedir.

Görünürde İlişkisiz Regresyon yönteminde zaman boyutunun birim boyutundan büyük olma koşulu ($T > N$) bulunmaktadır (Greene, 2003).

4. BULGULAR

D-8 üyesi ülkelerde kadın girişimciliğinin ekonomik büyümeye etkisinin araştırıldığı bu çalışmada GİR yöntemi ile yapılan tahmin sonuçları şu aşağıda sunulmaktadır;

Tablo 2. Görünürde İlişkisiz Regresyon Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayılar	Z stat, (prob)
Bangladeş	GDP	c	16.364	6.02 (0.000)*
		SEF	-0.138	-3.96 (0.000)*
	R ²	0.334	X ² (prob)	15.67 (0.000)*
Mısır	GDP	c	4.921	2.76 (0.006)*
		SEF	-0.012	-0.31 (0.758)
	R ²	0.006	X ² (prob)	0.09 (0.758)
Endonezya	GDP	c	13.067	3.14 (0.002)*
		SEF	-0.131	-2.00 (0.046)**
	R ²	-0.013	X ² (prob)	3.99 (0.045)**
İran	GDP	c	-12.207	-2.00 (0.046)**
		SEF	0.319	2.51 (0.012)**
	R ²	0.081	X ² (prob)	6.30 (0.012)**
Malezya	GDP	c	-1.146	-0.46 (0.645)
		SEF	0.274	2.83 (0.005)*
	R ²	0.100	X ² (prob)	8.03 (0.004)*
Nijerya	GDP	c	7.586	0.31 (0.756)
		SEF	-0.036	-0.13 (0.893)
	R ²	0.003	X ² (prob)	0.02 (0.892)

Pakistan	GDP	c	10.443	2.18 (0.029)**
		SEF	-0.086	-1.31 (0.189)
	R ²	0.014	X ² (prob)	1.72 (0.189)
Türkiye	GDP	c	5.121	1.31 (0.191)
		SEF	-0.013	-0.17 (0.863)
	R ²	0.003	X ² (prob)	0.03 (0.863)

Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki anlamlılık derecelerini belirtmektedir. R² ise modelin açıklayıcılığını temsil etmektedir.

Tablo 2’de çalışmada ele alınan D-8 üyesi ülkeler için GİR modelinin tahmin sonuçları yer almaktadır. Betimsel istatistikler bölümü incelendiğinde Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye ülkelerinin incelendiği modellerin X² istatistiksel değerlerinin anlamlı olmadığı (p>0.05) görülmektedir. Bu durumda elde edilen sonuçların uygun olmadığı ifade edilmektedir. Belirtilen ülkeler dışında incelenen ülkelere (Bangladeş, Endonezya, İran ve Malezya) ait tüm modellerin X² istatistiksel değerlerinin ise anlamlı olduğu (p<0.05) görülmektedir. Başka bir ifadeyle sonuçların uygun olduğu ifade edilmektedir.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, Bangladeş, Endonezya, İran ve Malezya’ya ait sonuçların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda ülkeler bireysel olarak değerlendirildiğinde, Bangladeş’te kadın girişimciliğindeki %1’lik artışın ekonomik büyümeyi %13 oranında azalttığı, Endonezya’da kadın girişimciliğindeki %1’lik artışın ekonomik büyümeyi %13 oranında azalttığı, İran’da kadın girişimciliğindeki %1’lik artışın ekonomik büyümeyi %31 oranında arttırdığı ve Malezya’da kadın girişimciliğindeki %1’lik artışın ekonomik büyümeyi %27 oranında arttırdığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Girişimciliğin, toplumlar için sosyal ve ekonomik kalkınmada önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu yüzden girişimcilerin karşılaşılabilecekleri problemler, öncelikli olarak çözümlenmelidir. Ancak bundan da öncesinde, kadınların iş hayatında bulunabilmesi ve girişimcilik alanında yer bulabilmeleri için destek ve teşvike gereksinimleri bulunmaktadır. Girişimcilik literatüründe kadın girişimciliğinin ekonomik büyümeye olumlu ve kuvvetli bir katkısı olduğuna dair görüş birliği mevcuttur. Türkiye’de ve dünyada 1970’li senelerin ardından önemi fark edilen ve teşvik edilen girişimcilikte kadınlar oldukça geride kalmış ve destek görememişlerdir. Bilhassa erkek egemen toplumlarda fırsatlardan eşit olarak faydalanamayan ve girişimcilik nitelikleri olan kadınlar, işgücüne katılma hakkında bazı engellerle karşılaşabilmektedir. Kadınların, girişimcilikte karşı karşıya kaldıkları problemler sadece eğitim, finansman, satış veya pazarlamayla sınırlı değildir. Bu hususta çözülmesi gereken sosyal bir problem, başka bir ifadeyle cinsiyet ayrımcılığı da kadınların girişimcilikte yer alıp kendilerini geliştirmelerinin önündeki önemli bir problemidir.

Ülkeler girişimciliği sürekli istihdam yaratmanın yanı sıra ürünlerde, üretim süreçlerinde ve organizasyonlarda yenilik için çok önemli bir politika olarak görmektedir. Yoksulluğun ortadan kaldırılması ise ancak istikrarlı ve iyi ücretli işler yoluyla mümkündür. Bu nedenle, girişimciliğin desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınma gündemi için kilit bir konudur.

Ekonomik büyümenin meydana gelebilmesi için iki yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki iktisadi kaynakların tam potansiyelle istihdamı ve değerlendirilmesi, ikincisi de tam potansiyelde çalıştırılan kaynakların geliştirilerek daha etkin duruma ulaştırılmasıdır. Dolayısıyla toplumlar açısından girişimciliğin ekonomik büyümeye olumlu destek sağlayacak pek çok katkısından yararlanmak kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aitkin, A. C. (1935). On least squares and linear combination of observations. *Proceedings of the Royal Society of Edinburgh*, 55, 42-48.
- Balbayrak, T. (2022). Türkiye’de kadın girişimciliği ve ekonomik büyüme etkileri, *Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bahmani-Oskooee, M., Galindo, M. Á., and Méndez, M. T. (2012). *Women’s entrepreneurship and economic policies*. In *Women’s Entrepreneurship and Economics* (23-33). Springer, New York.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*, 3rd ed., England.
- Bosma, N. S., and Levie, J. (2010). Global Entrepreneurship Monitor 2009 Executive Report.
- Braidford, P., & Stone, I. (2008, November). Women’s business centres—lessons learned from USA, Sweden and Canada. In Institute for Small Business and Entrepreneurship Conference, Belfast, Ireland, November (5-7).
- Erdugan, F. (2012). *Görünüşte ilişkisiz regresyon modellerinde parametre tahmin yöntemleri*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Fagenson, E. A. (1993). Personal value systems of men and women entrepreneurs versus managers. *Journal of Business Venturing*, 8(5): 409-430.
- Fidan, F. ve Yeşil, Y. (2018). *Kadın girişimciliği engeller ve fırsatlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Göksel, I. (2012). The reasons of decreasing trend of female labour force participation in Turkey: The role of conservatism. *Working Paper*, No 1205. Izmir University of Economics, Izmir.
- Greene, W.H. (2003). *Econometric analysis*. Pearson Education, India.
- Hisrich, R. ve Öztürk, S. A. (1999). Women entrepreneurs in a developing economy. *Journal of Management Development*, 18(2), 114-124.
- İnce, M. & Demir, H. (2006) The determinants of female labour force: Empirical evidence from Turkey, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 1(1), 71–90.
- Klapper, L., Delgado, Q. J., and Delgado, M. Q. (2007). New data on business creation and how to promote it. *Entrepreneurship: Viewpoint*, (316).
- Noyan Yalman, İ. ve Gündoğdu, Ö. (2014). Kadın girişimciliği ve bölgesel kalkınma: TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgesinde uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 39-70.
- Oakley A (1990). *Schumpeter’s theory of capitalist motion*. Edward Elgar, Aldershot.
- OECD (2004). *Women entrepreneurship: Issues and policies*. Istanbul, Turkey conference.
- OECD. (May, 2012). *Gender equality in education, employment and entrepreneurship* (Final Report to the MCM) Paris.
- Özyol, A. (2020). *Investing in women’s entrepreneurship: inclusive and sustainable economic growth*. in *New Approaches to CSR, Sustainability and Accountability*, Springer, Singapore.
- Palaz, S. (2005). *Women’s labour force participation in Turkey*. Sosyal Siyaset Konferansları (Prof. Nevzat Yalçıntaş’a Armağan Sayısı).
- Petersson, K. (2012). Support for women’s entrepreneurship: a Nordic spectrum. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 4(1), 4-19.
- Roberts, A., and Mir Zulfiqar, G. (2019). The political economy of women’s entrepreneurship initiatives in Pakistan: reflections on gender, class, and “development”. *Review of International Political Economy*, 26(3), 410-435.
- Schumpeter, J.A. (1934) *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Dunker & Humblot, Leipzig. The Theory of Economic Development Translated by R. Opie. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Sexton, D. L., and Bowman-Upton, N. (1990). Female and male entrepreneurs: Psychological characteristics and their role in gender-related discrimination. *Journal of Business Venturing*, 5(1), 29-36.
- Shah, H. (2013). Creating an enabling environment for women’s entrepreneurship in India. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UN ESCAP), South and South-West Asia Office. *Development Papers* 1304.
- Shelton, L. M. (2006). Female entrepreneurs, work–family conflict, and venture performance: New

- insights into the work–family interface. *Journal of Small Business Management*, 44(2), 285-297.
- Tansel, A. (2002) Economic development and female labor force participation in Turkey: Time series evidence and cross-province estimates. *ERC Working Papers in Economics 01/05*. Economic Research Center, METU. Ankara.
- Taymaz, E. (2010). Growth, employment, skills and female labor force. State Planning Organization of the Republic of Turkey and World Bank Welfare and Social Policy Analytical Work Program, *Working Paper No: 6*.
- Terjesen, S., and Elam, A. (2012, April). Women entrepreneurship: A force for growth. In. *International Trade Forum*, 48(2), 16-20.
- Terjesen, S., Hessels, J., and Li, D. (2016). Comparative international entrepreneurship: A review and research agenda. *Journal of Management*, 42(1), 299-344.
- Tillmar, M. (2007). Gendered small-business assistance: lessons from a Swedish project. *Journal of European Industrial Training*, 31(2), 84-99.
- Tunalı, H. ve Erbelet, E. (2017). Ekonomik büyüme ve sanayileşme ilişkisinde kaldor yasasının Türkiye’deki geçerliliğinin analizi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-15.
- Tutar, H., Altınkaynak, F. ve Terzi, D. (2013). *Girişimcilik (Temel girişimcilik ve iş kurma süreci)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uluköy, M. ve Demireli, C. (2014). Cinsiyetin girişimcilik özellikleri üzerine etkisi: Erkek girişimcilik ve kadın girişimciliğin karşılaştırmalı analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, 47-55.
- Urbano, D., and Aparicio, S. (2016). Entrepreneurship capital types and economic growth: International evidence. *Technological forecasting and social change*, 102, 34-44.
- Verheul, I., van Stel, A., and Thurik R. (2006). Explaining female and male entrepreneurship at the country level. *Entrepreneurship and Regional Development*, 18(2), 151-83.
- Vogelvang, B. (2005). *Econometrics: Theory and applications with EViews*, Pearson Education.
- Yarbaşı, İ. Y. ve Türkmen, A. (2021). Geçiş ekonomilerinde kadın girişimciliği: ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisi, On Eurasian Economies.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Zellner, A. (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias. *Journal of the American Statistical Association*, 57(298), 348- 368.
- Zellner, A. (1963). Estimators for seemingly unrelated regression equations: Some exact finite sample results. *Journal of the American Statistical Association*, 58(304), 977-992.